

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
YEREVAN STATE UNIVERSITY

ԲԱՆԲԵՐ ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ВЕСТНИК ЕРЕВАНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ, ПОЛИТОЛОГИЯ

BULLETIN OF YEREVAN UNIVERSITY
INTERNATIONAL RELATIONS, POLITICAL SCIENCE

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ
SOCIAL SCIENCES

№ 1 (22)

ԵՐԵՎԱՆ - 2017

«ԲԱՆԲԵՐ ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ»
«БАНБЕР ЕРЕВАНИ АМАЛՍԱՐԱՆԻ
МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ, ПОЛИТОЛОГИЯ»
«BANBER YEREVANI HAMALSARANI.
INTERNATIONAL RELATIONS, POLITICAL SCIENCE»

Գլխավոր խմբագիր՝ Միրզոյան Հ. Ղ.

Խմբագրական խորհուրդ.

Ագլյան Վ. Ռ., Ալեքսանյան Ա. Ս. (*պատասխ. խմբագիր*), Ավետիսյան Լ. Վ. (*գլխ. խմբագրի տեղակալ*), Բայբուրդյան Վ. Ա., Գոնչար Ն. Ա. (*գլխ. խմբագրի տեղակալ*), Ենգոյան Ա. Փ., Հովակիմյան Ա. Է. (*պատասխ. քարտուղար*), Պետրոսյան Գ. Հ., Սաֆարյան Ա. Վ., Միմոնյան Ա. Հ., Վարդազարյան Ս. Ե., Վարդանյան Լ. Գ., Քեռյան Գ. Ս.

Главный редактор: **Мирзоян Г. К.**

Редакционная коллегия:

Аветисян Л. В. (зам. главного редактора), Аглыан В. Р., Алексанян А. С. (ответ. редактор), Байбурдян В. А., Ваданян Л. Г., Вардазарян М. Е., Гончар Н. А. (зам. главного редактора), Енгоян А. П., Керян Г. М., Овакимян А. Э. (ответ. секретарь), Петросян Г. А., Сафарян А. В., Симонян А. Г.

Editor-in-chief: **Mirzoyan H. Gh.**

Editorial Board:

Aglyan V. R., Aleksanyan A. S. (Managing Editor), Avetisyan L. V. (Deputy editor-in-chief), Bayburdyan V. A., Gonchar N. A. (Deputy editor-in-chief), Hovakimyan A. E. (Executive Secretary), Keryan G. M., Petrosyan G. H., Safaryan A. V., Simonyan A. H., Vardanyan L. G., Vardazaryan M. E., Yengoyan A. P.

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԲԱՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ ՄԻՋՆՈՐԴԱԿԱՆ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԵՎ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՆՈՒԲԱՐ ԶԱԼԸՍՅԱՆ

Բանակցություններում կարևոր նշանակություն է ձեռք բերել միջնորդական (Mediation) առաքելությունների ինստիտուտը: Որպես բանակցային գործընթացի մաս՝ այն ավելի լայն տարածում է ստացել և ուշադրության արժանացել մշակված և միջազգայնորեն ընդունված չափանիշներով ու սկզբունքներով ղեկավարելու շնորհիվ:

Ո՞րն է մեդիացիայի էությունը. ընդհանրապես, միջազգային պրակտիկայի համաձայն, երբ բանակցող կողմերի միջև սկզբունքային և բարդ հարցերի շուրջ առաջանում են բավականին լուրջ տարաձայնություններ, ընդգծված հակասական մոտեցումներ, և բացակայում է փոխադարձ զիջումների դիմելու ցանկությունը, որի հետևանքով ստեղծվում է մի իրավիճակ, երբ կողմերն այլևս ի վիճակի չեն լինում ինքնուրույն կարգավորելու գոյություն ունեցող վիճելի հարցերը, դիմում են տվյալ հակամարտությանը չմասնակցող այն երկրի կամ երկրների (ինչպես նաև միջազգային կազմակերպությունների, օրինակ՝ ՄԱԿ-ի) միջնորդությանը, որոնք հակամարտող երկրների հետ ունեն բնականոն հարաբերություններ և շահագրգռված են հաղթահարելու նրանց միջև ծագած հակասությունները, խնդրահարույց վեճերը կարգավորելու ուղիներ գտնելու և ի վերջո նպաստելու բանակցող կողմերի միջև համաձայնության կայացմանը:

Սովորաբար միջնորդական առաքելություն ստանձնող երկիրը կամ երկրները հանդես են գալիս կամավորության սկզբունքով: Նրանք քաջ գիտակցում են ստանձնած պատասխանատվության լրջությունը, որ իրենց միջնորդությունը գործելու է այն իրավիճակում, երբ հակամարտող կողմերի միջև «ամկա է բռնություն կիրառելու իրական սպառնալիք, երբ կողմերի միջև ուղղակի շփումներն անհնար են, երբ կողմերից մեկը բռնություն է կիրառում, երբ երրորդ կողմին ձեռնառու է դառնում բարենպաստ հարաբերությունների զարգացումը կողմերի միջև»¹:

Երբ հակամարտող երկրները առանձին վերցրած դեռևս կողմնորոշված չեն լինում դիմելու որևէ երկրի կամ երկրների օգնությանը՝

¹ Мокшанцев Р. И. Психология переговоров. М., 2002, с. 221.

հանդես գալու որպես միջնորդներ, և այդ ընթացքում առճակատումն էլ ավելի է խորանում, ապա հնարավոր է, որ միջնորդ երկրները լինեն այդ առաքելությունն իրականացնելու նախաձեռնողները՝ ունենալով որոշակի շահագրգռություն հակամարտության կարգավորման գործում: Ինչպես հայտնի է, Արցախի հարցի կարգավորման նպատակով հակամարտող կողմերին օգնելու առաջարկությամբ որպես միջնորդներ հանդես եկան մի շարք երկրներ՝ Իտալիան, Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը, Ռուսաստանի Դաշնությունը, իսկ ավելի ուշ՝ Մինսկի խումբը՝ Ռուսաստանի, Միացյալ Նահանգների և Ֆրանսիայի համանախագահությամբ: Հայտնի է նաև 1970-ական թթ. վերջերին եգիպտա-իսրայելական հակամարտության կարգավորման գործում Միացյալ Նահանգների՝ որպես միջնորդ երկրի նախաձեռնությունը, որի իրականացրած մաքոքային դիվանագիտության շնորհիվ կողմերի միջև ստորագրվեց Քեմփ Դեհլիի համաձայնությունը, և խաղաղություն հաստատելու գործընթաց սկսվեց Եգիպտոսի և Իսրայելի միջև:

Միջնորդ երկիրը կամ երկրները նշանակում են իրենց ներկայացուցիչներին, որոնք պետք է ընդունելի լինեն բանակցությունների մասնակիցների կողմից: Լինելով միջազգային իրավունքի լավ մասնագետներ՝ նրանք պետք է տիրապետեն բանակցային առարկային (նաև վեճի առարկա հանդիսացող հարցի պատմական ակունքներին), ունենան ամենայն մանրամասնություններով հարուստ տեղեկություններ հակամարտող երկրների միջև ծագած խնդիրների շուրջ և իրենց անկողմնակալ աշխատանքով վստահություն ներշնչեն կողմերին²: Իրենց ստանձնած միջնորդական առաքելությունն անընդունելի չդառնալու համար պարտադիր պայման է ի սկզբանե հակամարտության կողմերից մեկի նկատմամբ համակրանք կամ հակակրանք տածելու գաղափարից զերծ մնալը: Նրանք պարտավոր են իրենց առաքելության սկզբում հանդես գալ կողմերի առջև հայտարարությամբ՝ ներկայացնելով իրենց դերը, պարտավորությունների շրջանակները, նպատակները, ինչպես նաև բանակցություններ վարելու ժամանակ կողմերի հնարավոր վարքագիծը:

Ընդհանրապես, միջնորդ երկրների ներկայացուցիչները իրենց առաքելությունն իրականացնելիս պետք է աշխատեն մեղմել հակամարտության մեջ ներգրավված կողմերի թշնամական տրամադրությունները և չարեն դրանք: Նրանք պարտավոր են վիճելի սուր հարցերը քննարկել համատեղ և բանակցային ողջ գործընթացը չվնասելու նպատակով պայմանավորվածության գալ մանրամասներ չհրապարակելու շուրջ: Ի դեպ, այս առնչությամբ կարելի է նկատել, որ Արցախի հիմնախնդրի շուրջ ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի համանախագահները տարածաշրջանային բոլոր այցերի և հանդիպումների ժամանակ գիտակցում

² Այս մասին մանրամասն տե՛ս **Лебедева М. М.** Вам предстоят переговоры. М., 1993:

են իրենց մասնակցությամբ հակամարտող կողմերի հետ քննարկվող հարցերի և առաջարկությունների շրջանակը չհրապարակելու և դրանց գաղտնիությունը պահպանելու հարցում ստանձնած պարտավորությունները: Շատ է կարևորվում միջնորդ երկրների ներկայացուցիչների և հակամարտող կողմերի միջև պարբերաբար կազմակերպվող հանդիպումների ժամանակ վերջիններից ստացվող տեղեկության անհրաժեշտությունը՝ վերլուծելու համար յուրաքանչյուրի արած առաջարկությունները և հանդես գալու խնդրի կարգավորմանն ուղղված իրատեսակյան առաջարկություններով:

Սովորաբար միջնորդական առաքելությունը լինում է ուղղակի կամ անուղղակի: Ուղղակի միջնորդությունը ենթադրում է հակամարտող կողմերի և միջնորդների միաժամանակյա ներկայությունը և մասնակցությունը բանակցություններին: Այս ձևը առավել արդյունավետ է, որովհետև մասնակիցները հնարավորություն են ունենում համատեղ քննարկելու վիճահարույց հարցերը և ընդհանուր հայտարարի գալու եզրեր գտնելու: Այստեղ է, որ միջնորդները պետք է անեն հնարավորը՝ մերձեցնելու հակամարտող կողմերի դիրքորոշումները, որոնք կդառնան բանակցությունների հետագա ընթացքի հիմքը: Ինչ վերաբերում է անուղղակի միջնորդությանը, ապա այս դեպքում միջնորդները հանդես են գալիս զուտ որպես կողմերի միջև հաղորդակցման և տեղեկատվության փոխանցման օղակ: Նրանք ստիպված են լինում առանձին-առանձին խորհրդատվություններ անցկացնել հակամարտող կողմերի հետ՝ նրանց հարաբերություններում առկա թշնամության, դիմակայության և ռազմական առճակատման պատճառով: Միջնորդների աշխատանքը յուրահատուկ է իր բարդությամբ, և շատ հաճախ նրանք կարող են հայտնվել այնպիսի անելանելի վիճակում, երբ լարված բանակցությունների ժամանակ հակամարտող կողմերը բավականին կոշտ դիրքորոշում են ունենում միջնորդների կողմից արված առաջարկությունների նկատմամբ և ընդհանրապես հրաժարվում են փոխզիջումներից՝ նորանոր պահանջներ դնելով միմյանց առջև: Ինչ վերաբերում է միջնորդների առաջարկություններին, ապա դրանք սովորաբար ներկայացվում են հակամարտող կողմերի տեսակետների ու մոտեցումների համակողմանի և խորը վերլուծությունների հիման վրա:

Անդրադառնալով Արցախի հիմնախնդրի կարգավորման շուրջ միջնորդների գործադրած ջանքերին՝ նշենք, որ նրանց մշակած և ներկայացրած առաջարկությունները շատ հաճախ ընդունելի են եղել միայն մի կողմի համար և մերժվել մյուսի կողմից: Այստեղից հետևում է, որ երբ «հակամարտության մեջ ներգրավված երկրներն ունենում են ժխտողական և կոշտ դիրքորոշում միջնորդների առաջարկությունների նկատմամբ, հրաժարվում են զիջումների գնալուց կամ նորանոր պահանջներ են դնում միմյանց առջև, ապա այդպիսի գործընթացն ինքնըստինքյան բարդացնում է միջնորդների աշխատանքը՝ ստիպելով

նրանց անընդունելի հայտարարված յուրաքանչյուր առաջարկությունից հետո որոնել հիմնախնդրի կարգավորման նոր տարբերակներ»³:

Թեկուզ լինելով մեծ տերությունների ներկայացուցիչներ՝ միջնորդական առաքելություն իրականացնողները իրավունք չունեն հակամարտող կողմերին պարտադրելու իրենց առաջարկությունները կամ ընդունլու որոշումներ: Նրանք իրավասու են միայն խորհուրդներ տալու՝ հիմնավորելով փոխզիջման տարբերակների շուրջ իրենց առաջարկություններն ընդունելու նպատակահարմարությունը:

Կրկին վերադառնալով Արցախի շուրջ ընթացող բանակցություններին՝ կարող ենք նշել, որ զգալի է միջնորդներ Ռուսաստանի և ԱՄՆ-ի ակտիվության աստիճանը, որոնցից յուրաքանչյուրն աշխատում է հմտորեն իր ձեռքը վերցնել խնդրի հանգուցալուծման նախաձեռնությունը և մյուսին հնարավորինս հեռու պահել տարածաշրջանային գործընթացներից: Ըստ երևույթին, պետք է խուսափել մի իրավիճակից, որի արդյունքում միջնորդները կողմերի առճակատումը մեղմելու և խնդրի լուծման ուղիներ որոնելու փոխարեն ավելի կարեն հակամարտությունը և կնվազեցնեն բանակցությունների հաջող ավարտի բոլոր հնարավորությունները: Սա ավելի նկատելի է դառնում այն ժամանակ, երբ միջնորդ երկրների հարաբերություններում մեծ հաշվով առկա են լուրջ հակասություններ համընդհանուր խնդիրների շուրջ, որոնք ի վերջո չեն կարող բացասաբար չանդրադառնալ իրենց ստանձնած առաքելության ամբողջ գործընթացի վրա:

Որո՞նք են միջնորդների ստանձնելիք հիմնական պարտավորությունները, և ինչպիսի՞ սկզբունքներով են նրանք դեկավարվում. առանձնացնենք ամենակարևորները.

- ունենալ բանակցություններ վարելու մեծ փորձ և դիմացինին համոզելու ցանկալի կարողություն,

- պահպանել ընդգծված չեզոքություն հակամարտող կողմերի նկատմամբ իրենց առաքելության ողջ ընթացքում՝ հանդես չբերելու համար շահագրգռվածություն բանակցությունների արդյունքի նկատմամբ,

- ունենալ կառուցողական մոտեցում հակամարտող կողմերի արտահայտած կարծիքների շուրջ և ձգտել մերձեցնել կողմերի դիրքորոշումները,

- ջանալ նվազագույնի հասցնել կողմերի առճակատումը և մեղմել հակասությունները նրանց միջև,

- բազմակողմանի և խոր վերլուծության ենթարկել հակամարտության պատճառները, «չարել այն՝ հանգելով այն եզրահանգման, որ կողմերից մեկը իրավացի է, իսկ մյուսը՝ մեղավոր»⁴,

³ Ն. Չալքմյան, Դիվանագիտական և հյուպատոսական ծառայություն և իրավունք, Եր., 2005, էջ 138:

⁴ Захарова Л. М., Коновалова А. А. Основы дипломатической и консульской служ-

- չպարտադրել կողմերին առաջարկություններ, այլ խորհուրդներ տալ՝ հիմնավորելով դրանք ընդունելու նպատակահարմարությունը,
- հակամարտության կողմերի ներկայացուցիչներին արտահայտվելու համար հատկացնել հավասար ժամանակ,
- լինել անկողմնակալ բանակցությունների ողջ ընթացքում, ինչը կողմերին վստահություն ներշնչելու կարևոր գրավական է,
- չեզոքացնել կողմերից մեկի սպառնալիքները և ճնշում գործադրելու փորձերը մյուսի վրա,
- բանակցող կողմերին ուղղել կոնկրետ խնդիրների քննարկմանը և խոչընդոտել հարցի քննարկման ժամանակ կողմերից մեկի դիրքերը ուժեղացնելու նպատակով խնդրին չառնչվող ապացույցներ ներկայացնելը,
- խստագույնս պահպանել բանակցային գործընթացի գաղտնիությունը՝ նախապես պայմանավորվածության գալով բանակցությունների բոլոր մասնակիցների հետ,
- գտնել հիմնախնդիրը կարգավորելու միջոցը՝ համաձայնեցնելով հակամարտության կողմերի հետ:

Անդրադառնալով վերը նշված պարտավորություններին ու սկզբունքներին՝ կցանկանայինք մեկ անգամ ևս շեշտել միջնորդ երկրների կողմից բանակցությունների մանրամասների գաղտնիությունը պահպանելու անհրաժեշտությունը: Այսինքն՝ այն, ինչի մասին քննարկվում և առաջարկություններ են արվում, մնալու է բանակցային գործընթացի ներսում և ենթակա չէ հրապարակման: Միջնորդը (կամ միջնորդները) առանց թույլտվության «իրավունք չունի կողմերից մեկին հաղորդելու տեղեկատվություն, որն ստացել է մյուսից առանձին զրույցի ժամանակ»⁵: Ինչ վերաբերում է կողմերին խորհուրդներ տալուն, միջնորդները պարտավոր են սխալ դիրքորոշում ունեցող կողմին մանրամասն բացատրել թույլ տրված սխալների էությունը և վտանգավորությունը, որոնք կարող են բացասաբար անդրադառնալ բանակցային գործընթացի վրա և ի վերջո տանել այն փակուղի: Նրանք պետք է պահպանեն դիվանագիտական էթիկետի ու չափավորության կանոնները և թույլ չտան իրենց «կողմերից մեկի գործողությունները քննադատել մյուս կողմի ներկայությամբ»⁶: Թեև հնարավոր է միջնորդներից մեկը ներքուստ համակրի կողմերից մեկին ու նրա իրավացի լինելու պատճառով հակակրանք ունենա մյուսի նկատմամբ, բայց և այնպես երկու դեպքում էլ նա պարտավոր է պահպանել իր հավասարակշիռ վարքագիծը և թույլ չտալ որևէ արտահայտություն կողմերից մեկի օգտին՝ նույնիսկ իր դիմախաղով:

Միջնորդները բանակցությունների ժամանակ պարտավոր են ա-

бы. Минск, 2001, с. 128.

⁵ Мокшанцев Р. И., նշվ. աշխ., էջ 223:

⁶ Նույն տեղում:

պահովել նաև կողմերի ակտիվությունը: Երբեք «խրախուսելի չեն քննարկումների ժամանակ կողմերից մեկի պասիվ պահվածքը և մյուսի ընդգծված ակտիվությունը»⁷: Նման դեպքերում բանակցությունները կարող են շեղվել կառուցողական ուղուց՝ պատճառ դառնալով անվստահության ու կասկածի մթնոլորտի: Միջնորդները իրենց հերթին պետք է գիտակցեն նաև, որ առաքելության ողջ ընթացքում պատասխանատվություն են կրելու բանակցությունների արդյունավետ կազմակերպման, դրանց առաջընթացի կամ անհաջողության համար: Նրանք պետք է համոզված լինեն, որ բանակցությունների մասնակիցների մոտ առկա են զիջումներ անելու տրամադրվածություն և պատրաստակամություն: Միջնորդները պետք է իրենց ջանքերն ուղղեն այն բանին, որ հակամարտող կողմերը միմյանց հասկանան, գիտակցեն հիմնախնդիրը կարգավորելու անհրաժեշտությունը և անեն ամեն ինչ, որպեսզի վերջիններիս միջև ստեղծվի փոխըմբռնում խնդրի արդարացի հանգուցալուծման համար: Հնարավոր է, որ միջնորդական առաքելություն իրականացնող երկրներն իրենց գործունեության ընթացքում հակամարտության մեջ ներգրավված երկրների հաշվին լուծեն նաև իրենց ռազմավարական և աշխարհաքաղաքական խնդիրներն ինչպես հակամարտության գոտում, այնպես էլ ողջ տարածաշրջանում: Սա նշանակում է, որ նրանք, փոխանակ կարգավորելու կողմերի միջև ծագած հակամարտությունը, իրենց ջանքերը կենտրոնացնում են ակնկալվող ազդեցությունների շուրջ: Եթե հանգամանքների բերումով ստեղծվի մի իրավիճակ, երբ միջնորդներից որևէ մեկի համար այլևս դժվար լինի պահպանել չեզոքությունը, և որի հետևանքով ի հայտ գա շահագրգռվածություն բանակցությունների ելքի նկատմամբ, ապա միջնորդը պարտավոր է հայտարարել միջնորդական առաքելությունից իր հրաժարվելու մասին:

Միջազգային պրակտիկայի համաձայն՝ միջնորդներն իրենց գործունեության հաջող ավարտին պետք է աջակցեն հակամարտող կողմերին եզրափակիչ փաստաթղթեր կազմելու և մշակելու, մանրակրկիտ ու ճիշտ ձևակերպումներ գտնելու գործում: Նրանց իրավասության մեջ մտնում է նաև խնդրի կարգավորման շուրջ փոխհամաձայնության տեքստի պատրաստումը, իսկ կողմերին վերապահվում է այն հաստատելը: Ավելացնենք նաև, որ միջնորդների վրա դրված է հսկողություն սահմանելը հակամարտող կողմերի միջև ձեռք բերված պայմանավորվածություններն իրականացնելու գործում:

Գնահատելով Արցախի խնդրի կարգավորման շուրջ ընթացող ինտենսիվ բանակցություններում միջնորդ երկրների ծավալած աշխատանքները՝ հարկ է նշել, որ 2016 թ. ապրիլին Ադրբեյջանի սանձազերծած քառօրյա պատերազմի ժամանակ ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի համանա-

⁷ Այս մասին տե՛ս **Фишер Р., Юри У.** Путь к согласию, или Переговоры без поражения. М., 1992, **Дубинин Ю. В.** Мастерство переговоров. М., 2009:

խագահների կողմից ադրբեջանական հրոսակների գործողությունները պետք է արժանանային ավելի խիստ դատապարտման և հակամարտության խաղաղ կարգավորման սկզբունքների նկատմամբ Բաքվի իշխանությունների բացահայտ ժխտողական քաղաքականության՝ միջազգային հանրության ամենախիստ քննադատությանը: Ապրիլյան իրադարձությունները եկան փաստելու, որ Արցախի հարցը ռազմական ճանապարհով լուծելու ադրբեջանական իշխանությունների ձգտումները դատապարտված են ձախողման: ԵԱՀԿ միջնորդական առաքելություն իրականացնողներին մնում է բազմապատկել իրենց ջանքերը՝ կանխելու նման ռազմական գործողությունների կրկնությունը և դիվանագիտական համարձակ նախաձեռնություններով վերադարձնելու Արցախի մասնակցությունը բանակցություններին:

Բանալի բառեր – *միջնորդ, միջնորդական առաքելություն, արցախյան հիմնախնդիր, վիճելի հարցեր, հակամարտող կողմ, բանակցություններ, բանակցային գործընթաց, պարտավորություններ*

НУБАР ЧАЛЫМЯН – Об основных проблемах и особенностях посреднических миссий в переговорном процессе. – Посреднические миссии играют важную роль в сфере урегулирования международных конфликтов. В статье рассматриваются общие рамки взятых посредническими миссиями обязательств и основные задачи, стоящие перед ними в соответствии с международными стандартами и принципами. В качестве примера разбираются усилия, предпринимаемые сопредседателями Минской группы по урегулированию Арцахского конфликта.

Ключевые слова: *посредническая миссия, конфликтующая сторона, Арцахская проблема, спорные вопросы, переговорный процесс, обязательства*

NUBAR CHALEMYAN – On Key Issues and Peculiarities of Mediation Missions in Negotiation Process. – Mediation missions play an important role in international relations in regulation and resolution of conflicts. The general framework of the incurred responsibilities and key challenges are discussed in the article according to the adopted international standards and principles by the example of Minsk group co-chairmen around Artsakh conflict regulation as efforts, made by mediation countries.

Key words: *mediator, mediation mission, conflicting party, Artsakh problem, matter of argument, negotiations, negotiations process, obligations*

ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ, ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ԱՂԲԵՋԱՆԻ ԵՌԱԿՈՂՄ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՏՐԱՆՍՊՈՐՏԻ ՈԼՈՐՏՈՒՄ

ԷՐԻՎ ԴԱՎԹՅԱՆ

Ադրբեջանի, Վրաստանի և Թուրքիայի միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումը և առևտրատնտեսական կապերի աստիճանական ամրապնդումը բարենպաստ նախադրյալներ ստեղծեցին երեք պետությունները միմյանց կապող տրանսպորտային ենթակառուցվածքները բարելավելու և նոր նախագծեր առաջ քաշելու համար: Դեռևս 1990-ական թթ. այդ պետությունների միջև երկկողմ մակարդակով քննարկումներ էին ընթանում տրանսպորտային համատեղ նախագծեր մշակելու և իրականացնելու շուրջ, իսկ 2000-ական թթ. սկզբներից, էներգետիկ համատեղ նախագծերին զուգընթաց, եռակողմ համագործակցության օրակարգում աստիճանաբար կարևորվեցին նաև տրանսպորտին առնչվող հարցերը, որոնք բավականին հաճախակի սկսեցին քննարկվել՝ Թուրքիայի, Վրաստանի և Ադրբեջանի միջև եռակողմ համագործակցության ամրապնդման նոր հեռանկարներ բացելով:

Բարու-Թրիլսի-Կարս երկաթուղունախագծի ձևավորումը և գարգացումը

Այս հարցի շուրջ երեք պետությունների համագործակցությունը ժամանակագրական առումով կարելի է բաժանել երեք փուլերի: Առաջին փուլը (1993-2002 թթ.) մեկնարկեց 1993 թ. հուլիսի 26-29-ը, երբ Անկարայում թուրք-վրացական համատեղ տրանսպորտային հանձնաժողովի նիստում քննարկվեց Կարսն ու Ախալքալաքը երկաթգծով միմյանց կապելու հեռանկարը¹: Այս հարցն արծարծվեց նաև 1997 թ. հուլիսի 14-ին Վրաստանում՝ Թուրքիայի և Վրաստանի նախագահներ Սուլեյման Դեմիրելի և Էդուարդ Շևարդնաձեի հանդիպման ժամանակ²: Ընդ որում՝ այս շրջանում Թուրքիան այս նախագծի մասին հայտնել է

¹ Տե՛ս Баку–Тбилиси–Карс // <http://addy.gov.az/index/ru/component/content/article/15-русский/страницы/367-баку-тбилиси-карс> (հասանելի է առ 17.08.2016թ.):

² Տե՛ս Anjaparidze Z., Turkey, Georgia, Azerbaijan Launch New Strategic Railway Project, Eurasia Daily Monitor, vol. 2, issue 110, http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=30493&no_cache=1#.V7QnXPI97IU (հասանելի է առ 17.08.2016թ.):

նան միջազգային հարթակներից: 1998 թ. հունիսի 9-ին Աստանայում կայացած թուրքալեզու պետությունների գագաթնաժողովում Ս. Դեմիրելը կրկին ընդգծեց Բաքու-Թբիլիսի-Կարս (ԲԹԿ) երկաթուղու կառուցման նպատակահարմարությունը³: 1998 թ. դեկտեմբերին Սևնովյան տնտեսական համագործակցության կազմակերպության (ՄՕՏՀԿ) խորհրդարանական վեհաժողովի Գլխավոր ասամբլեայի «Տրանսպորտը սևնովյան տարածաշրջանում» զեկույցում նույնպես նշվեց, որ Թուրքիան աշխատանքներ է տանում Կարսը վրացական երկաթուղիներին կապող նախագծի իրականացման ուղղությամբ⁴:

Այսպիսով, կարելի է նկատել, որ առաջին փուլը բավականին պահիվ ժամանակաշրջան էր, և ԲԹԿ երկաթուղու նախագծի նկատմամբ ավելի մեծ հետաքրքրություն դրսևորում էր Թուրքիան՝ դրանով փորձելով ամրապնդել իր ազդեցությունը Հարավային Կովկասում: Բացի այդ՝ պետք է հաշվի առնել այն հանգամանքը, որ այս նախագծով երկաթգծերի մեծ մասի կառուցումը բաժին էր ընկնում Թուրքիային, ավելի փոքր մասը՝ Վրաստանին, ուստի այդ հարցի շուրջ ցանկացած քննարկում ենթադրում էր առաջին հերթին Թուրքիայի ակտիվ ներգրավվածություն: Ուշագրավ է այն փաստը, որ Ադրբեջանը Հեյդար Ալիևի նախագահության տարիներին (1993-2003 թթ.) որևէ կերպ չէր մասնակցում նախագծի վերաբերյալ բանակցություններին: Դեռևս 2002 թ. ապրիլի 29-ին լրագրողների հետ հանդիպման ժամանակ Հ. Ալիևը հայտարարել էր, որ Ադրբեջանը առանձնապես հետաքրքրված չէ ԲԹԿ երկաթգծով դա համարելով «Վրաստանի ներքին գործը»⁵:

Երկրորդ փուլը (2002-2007 թթ.) նշանավորվեց ԲԹԿ երկաթուղու շուրջ բանակցությունների ակտիվացմամբ և դրանցում Ադրբեջանի ակտիվ ներգրավմամբ: Այս ժամանակաշրջանում ստորագրվեցին մի շարք փաստաթղթեր, որոնք նախապատրաստեցին տրանսպորտի ոլորտում Թուրքիա-Վրաստան-Ադրբեջան համագործակցության անցումը որակապես նոր փուլ: 2002 թ. հուլիսի 20-21-ը Ստամբուլում Թուրքիայի և Վրաստանի տրանսպորտային գերատեսչությունների ներկայացուցիչների հանդիպման ժամանակ ստորագրվեց արձանագրություն այդ նախագծի իրականացման վերաբերյալ⁶: Նախագծին ի-

³ Տե՛ս Գ. Դեմոյան. Тюркские саммиты: цели, задачи, приоритеты и позиция в карабахском вопросе // Бюллетень научно-образовательного фонда «Нораванк», Ер., 2005, № 10 (16), էջ 41:

⁴ Տե՛ս «Report on Transport in the Black Sea Region», the Twelfth Plenary Session of the PABSEC General Assembly, the Economic, Commercial, Technological and Environmental Affairs Committee, adopted in Saint Petersburg on December 9, 1998, էջ 12, <http://www.pabsec.org/depo/documents/reports-and-recommendations/en-rep-lmrfphweue.pdf> (հասանելի է առ 17.08.2016թ.):

⁵ «Ответы президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева на вопросы журналистов в аэропорту Бина перед отбытием в турецкий город Трабзон 29 апреля 2002 года» // <http://lib.aliyev-heritage.org/ru/31655198.html> (հասանելի է առ 17.08.2016թ.):

⁶ Տե՛ս Баку-Тбилиси-Карс // <http://addy.gov.az/index/ru/component/content/article/15->

րավական ձևակերպում տալն արդեն իսկ նշանակում էր, որ պետությունները հավանություն են տալիս ԲԹԿ երկաթուղու նախագծին և մտադիր են ակտիվորեն համագործակցել նախագծի նախապատրաստման և իրականացման ուղղությամբ: Նախագծի հետագա զարգացումը նոր թափ ստացավ 2003 թ. Ադրբեջանում Իլիամ Ալիևի նախագահ դառնալուց հետո, որը անվերապահ աջակցություն հայտնեց այդ նախագծին: 2004 թ. հունիսի 14-ին Վրաստանի նախագահ Միխեիլ Սաակաշվիլիի հետ հանդիպման ժամանակ Ի. Ալիևը հայտարարեց, որ Ադրբեջանը սատարում է ԲԹԿ երկաթուղու կառուցումը և պատրաստ է ներգրավվել նախագծում⁷:

2004 թ.-ից սկսած՝ Թուրքիայի, Վրաստանի և Ադրբեջանի միջև ստորագրվեցին մի շարք փաստաթղթեր՝ ձևավորելով եռակողմ համագործակցության համար անհրաժեշտ իրավապայմանագրային դաշտ: Ի. Ալիևի՝ նախագծին սատարելու մասին հայտարարությունից ընդամենը մի քանի ամիս անց՝ 2004 թ. նոյեմբերի 14-ին, Բաքվում Եվրամիության և կասպյան տարածաշրջանի պետությունների տրանսպորտի նախարարների հանդիպման շրջանակներում Թուրքիայի, Վրաստանի և Ադրբեջանի միջև ստորագրվեց հայտարարություն ԲԹԿ երկաթուղային նախագծի կարևորության և տարածաշրջանային բնույթի մասին⁸, իսկ 2004 թ. դեկտեմբերի 28-ին Թբիլիսիում երեք պետությունների միջև ստորագրվեց դրա մասին արձանագրություն⁹: Գրեթե կես տարի անց՝ 2005 թ. մայիսի 25-ին, երեք պետությունների նախագահները ստորագրեցին Կարս-Ախալքալաք-Թբիլիսի-Բաքու նոր երկաթուղային կապի մասին հռչակագիր, որտեղ ընդգծվում էր, որ այդ երկաթուղին Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան նավթամուղի և Բաքու-Թբիլիսի-Էրզրում գազամուղի հետ մեկտեղ տարածաշրջանում կապահովի տնտեսական աճ, կայունություն և բարեկեցություն¹⁰:

Բացի երկաթուղու կառուցման անհրաժեշտ քայլերից՝ հռչակագիրը սահմանեց Թուրքիայի, Վրաստանի և Ադրբեջանի միջև եռակողմ համագործակցության մի քանի կարևոր ուղենիշներ ևս, ինչպիսիք են ԲԹԿ նախագծում Եվրոպական հանձնաժողովի մասնակցության համար երկխոսության ծավալումը Եվրոպա-Կովկաս-Ասիա միջանցքի զարգացման շրջանակներում՝ ապահովելով ԲԹԿ երկաթուղու ինտե-

русский/ страницы/367-баку-тбилиси-карс (հասանելի է առ 17.08.2016թ.):

⁷ Տե՛ս նույն տեղը:

⁸ Տե՛ս **Ариф Аскеров**: До мая следующего года будет готов рабочий проект ТЭО железной дороги Карс-Ахалкалаки-Тбилиси-Баку // <http://www.trend.az/azerbaijan/politics/765993.html> (հասանելի է առ 17.08.2016թ.):

⁹ Տե՛ս «Баку-Тбилиси-Карс» // <http://addy.gov.az/index/ru/component/content/article/15-русский/ страницы/367-баку-тбилиси-карс> (հասանելի է առ 03.09.2016թ.):

¹⁰ Հռչակագրի տեքստը տե՛ս «Declaration on the Kars-Akhalkalaki-Tbilisi-Baky new railway connection project between the Republic of Turkey, Georgia and the Republic of Azerbaijan», done in Baku on May 25, 2005, http://repository.un.org/bitstream/handle/11176/255901/A_60_419-EN.pdf?sequence=3&isAllowed=y (հասանելի է առ 18.08.2016թ.):

գրումը տրանսեվրոպական երկաթուղային ցանցին, ներդրումների ներգրավման միջոցով այդ նախագծում միջազգային կառույցների և պետությունների մասնակցության ապահովումը, ինստիտուցիոնալ համագործակցության զարգացումը՝ ի դեմս ստեղծվելիք համակարգող խորհրդի: Պետություններն ընդգծեցին նաև միջազգային կառույցների, հատկապես ԵՄ-ի և ՏՐԱՍԵԿԱ-ի միջկառավարական հանձնաժողովի մշտական քարտուղարության հետ համագործակցության ձևաչափի ստեղծման անհրաժեշտությունը: Այլ կերպ ասած՝ Ադրբեջանը, Վրաստանը և Թուրքիան այս հռչակագրով ամրագրեցին իրենց մտադրությունը՝ համագործակցելու միմյանց հետ ԲԹԿ երկաթուղու նախագծին այլ պետությունների և միջազգային կառույցների աջակցությունը և ֆինանսական օժանդակությունը ստանալու համար: Ուշագրավ է, որ հռչակագրի ստորագրման օրը Ադրբեջանում նաև տեղի ունեցավ Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան նավթամուղի ադրբեջանական հատվածի բացման հանդիսավոր արարողությունը, որով երեք պետությունները փաստորեն ընդգծեցին այն իրողությունը, որ էներգետիկ ոլորտին զուգահեռ՝ եռակողմ համագործակցությունում ձևավորվում է նոր՝ տրանսպորտային բաղադրիչ:

ԲԹԿ երկաթուղու նախագծման փուլում թերևս ամենակարևոր խնդիրը նախագծի ֆինանսավորման հարցն էր: Խնդիրը բարդանում էր, որովհետև արդեն 2005 թ.-ից երկաթուղու նախագիծը քննադատության էր արժանացել ԱՄՆ-ում և Եվրամիությունում: Բաքվի հռչակագրի ստորագրումից ընդամենը երկու ամիս անց՝ 2005 թ. հուլիսի 20-ին, ԱՄՆ Կոնգրեսի ներկայացուցիչների պալատ ներկայացվեց օրինագիծ, որը արգելում էր ԱՄՆ-ին որևէ կերպ աջակցություն ցույց տալ ԲԹԿ երկաթուղու նախագծին, ընդ որում՝ հստակ արձանագրվում էր, որ նախագիծը միտված է մեկուսացնելու Հայաստանը, իսկ որպես երկաթուղային հաղորդակցության ճանապարհ նշում էր արդեն իսկ գոյություն ունեցող Կարս-Գյումրի-Թբիլիսի երկաթուղին¹¹: 2006 թ. դեկտեմբերի 20-ին ԱՄՆ նախագահ Ջորջ Բուշի ստորագրելուց հետո ուժի մեջ մտավ «2006 թ. Արտահանման-ներմուծման բանկի վերալիազորման ակտը», որը ԱՄՆ Արտահանման-ներմուծման բանկին արգելում էր որևէ ֆինանսական աջակցություն ցույց տալ ԲԹԿ երկաթուղու նախագծին¹²: Կարս-Գյումրի-Թբիլիսի երկաթուղու գոյության պայմաններում ԲԹԿ երկաթուղու կառուցումը աննպատակահարմար էր համարվում նաև Եվրոպական հանձնաժողովի տրանսպորտի և էներգետիկայի գլխավոր դիրեկտորատի՝ 2005 թ. հոկտեմբերին արված հայտարարություն-

¹¹ St. u South Caucasus Integration and Open Railroads Act of 2005, H. R. 3361, 109th Congress, 1st Session, introduced on July 20, 2005 in the House of Representatives, էջ 3, <https://www.congress.gov/109/bills/hr3361/BILLS-109hr3361ih.pdf> (հասանելի է առ 19.08.2016թ.):

¹² St. u Export-Import Bank Reauthorization Act of 2006, Public Law 109-438, December 20, 2006, էջ 10-11, <https://www.congress.gov/109/plaws/publ438/PLAW-109publ438.pdf> (հասանելի է առ 19.08.2016թ.):

նում¹³: Ավելին՝ 2007 թ. նոյեմբերին ԵՄ արտաքին հարաբերությունների և եվրոպական հարևանության քաղաքականության հարցերով հանձնակատար Բենիտա Ֆեռերո-Վալդները հայտարարեց, որ Եվրոպական հանձնաժողովը ֆինանսապես չի աջակցելու ԲԹԿ նախագծին և նմանատիպ ուղերձ է հղել նաև Վերակառուցման և զարգացման եվրոպական բանկին (ՎԶԵԲ) և Եվրոպական ներդրումային բանկին (ԵՆԲ)¹⁴:

Նման պայմաններում Թուրքիայի, Վրաստանի և Ադրբեջանի համար ակնհայտ էր, որ այլ պետություններից կամ միջազգային կառույցներից նոր երկաթուղու շինարարության համար ամբողջական կամ մասնակի ֆինանսավորում ստանալու հնարավորությունները գործնականում զգալիորեն նվազեցին: Այս հարցում որոշակիություն մտցվեց միայն այն բանից հետո, երբ Ադրբեջանի ղեկավարությունը պատրաստակամություն հայտնեց ֆինանսավորելու նախագիծը, ինչի մասին 2007 թ. հունվարի 12-ին Թբիլիսիում հայտարարեց Ադրբեջանի տրանսպորտի նախարարը¹⁵:

Տրանսպորտի ոլորտում եռակողմ համագործակցության համատեքստում 2007 թվականը կարելի է համարել նոր՝ երրորդ փուլի մեկնակետ, քանզի 2007 թ. փետրվարի 7-ին Թբիլիսիում ստորագրվեց «Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթգծի կառուցման մասին» միջկառավարական եռակողմ համաձայնագիրը, ըստ որի՝ Թուրքիան, Վրաստանը և Ադրբեջանը պետք է համագործակցեն տրանսեվրոպական և տրանսասիական տրանսպորտային միջանցքների միավորման, ուղևորափոխադրումների և բեռնափոխադրումների ծավալների աճի, տրանսպորտային քաղաքականության ներդաշնակեցման, փոխշահավետ սակագնային քաղաքականության մշակման ուղղությամբ¹⁶:

Նույն օրը Վրաստանի և Ադրբեջանի միջև ստորագրվեց միջկառավարական համաձայնագիր, որը պետք է կարգավորեր Մարաբդա-Կարծախ հատվածում երկաթուղու նախագծման, ֆինանսավորման, շինարարության, վերակառուցման և շահագործման հետ կապված հարաբերությունները: Ադրբեջանը Վրաստանին 25 տարի ժամկետով տրամադրեց 200 միլիոն ԱՄՆ դոլարի չափով վարկ՝ 1 % տոկոսադրույքով, որը հետագայում պետք է մարվեր երկաթուղու շահագործումից ստացված շահույթի հաշվին, իսկ Վրաստանը պետք է անհրաժեշտ պայմաններ

¹³ Տե՛ս US Wants Kars-Baku Railway to Run through Armenia, Bryza Says, <http://asbarez.com/54428/us-wants-kars-baku-railway-to-run-through-armenia-bryza-says/> (հասանելի է առ 19.08.2016 թ.):

¹⁴ Տե՛ս «ԵՄ-ն ֆինանսապես չի աջակցի Կարս-Ախալքալաք-Բաքու երկաթուղու կառուցմանը», <http://www.panarmenian.net/arm/news/24077/> (հասանելի է առ 19.08.2016 թ.):

¹⁵ Տե՛ս տնօրենության Կարգադրություն 3 թվականի 3-րդ գլխի 1-րդ հոդված, <http://www.civil.ge/geo/article.php?id=14597> (հասանելի է առ 19.08.2016 թ.):

¹⁶ Տե՛ս Միջազգային Կարգադրություն 4568-Ն-28-03-2007, <http://www.parliament.ge/files/international-acts/agreements/4568-Is-28-03-2007.doc> (հասանելի է առ 19.08.2016 թ.):

აყაახიღვერ ჶრკაჰოღოი Ⴐინარაროჰოჰან Ⴐორბღნჰაღრ კაღანაკერაქეღ
ღო ჰამარ¹⁷:

Ⴐინარარაკან აღჰასათანჰნერნ სკაღეღინ მღ Ⴐანღ ამღს ანღ:
2007 Ⴐ. ნოღენერღ 21-ღნ ჶრეღ ჶრკინერღ ნაღაღაღინერღ მანანაკღოღ-
ღამღ თნეღი ნინეღაღ ჶრკაჰოღოი Ⴐრაღსაკან ჰასოღადღ¹⁸, 2008 Ⴐ. ჰო-
ღღსღ 24-ღნ Ⴐორღჰაკან ჰასოღადღ Ⴐინარარაკან აღჰასათანჰნერღ
მნეღნარკღ არაროღოღოი¹⁹:

Ⴐარღ ჶ ნკასთეღ, ნრ ႰႰႰ ჶრკაჰოღოი ნაღასაღღონ ჰნთაღა თა-
რღინერღინ ათაღაღსან მღ Ⴐარღ Ⴐინღღინერ, ნრინღ Ⴐაღსასაკან აღღე-
ღოღოიღინ ნინეღან ჶრკაჰოღოღინ Ⴐამანაკღინ აღართეღოი Ⴐრა: Ⴀნღსა
2010 Ⴐ. ჰოღთმნერღ 15-ღნ Ⴐრღღღსღინ ჶრკოი ჶრკინერღ აროღორბნა-
ღარარნერღ ჰანღღაღმან Ⴐამანაკ Ⴀღრღეღანღ აროღორბნაღარა-
რღ ჰაღთარარეღ, ნრ Ⴐინარარაკან აღჰასათანჰნერღ კაღაროღღენ
2012 Ⴐ. Ⴐერღღინ კამ 2013 Ⴐ. სკღრღინ²⁰, აღინღ Ⴐაღაღღღღ Ⴀნღსა აღარ-
თინ Ⴐღ ჰასთეღ ნოსაღ 2016 Ⴐ. Ⴐნთრღარღ 12-ღნ ႰႰႰ ჶრკაჰოღღი ჰამა-
კარღოღ Ⴐორღრღღ 7-რღ ნღსათონ ჰაღთარარღღეღ, ნრ ჶრკაჰოღოღინ კღრ-
ბარკღღ 2017 Ⴐ.²¹:

Ⴐინარარაკან აღჰასათანჰნერღ კასარამან Ⴀნჰაღღღი Ⴐერა-
რეღაღ Ⴐნთოღოიღინერღ Ⴐარბრასათღღან Ⴐაღთონღანერღ ჰაღთარა-
როღოიღინერონ კაღღინ მღ Ⴐარღ ჰაკასოღოიღინერ: Ⴀნღსა 2010 Ⴐ. ჰონ-
ღარღინ Ⴀრასათანღ ჶღონმღღკაღღ ს კაღონ Ⴐარღაღმან ნაღასარარღ
ჰაღთარარეღ, ნრ აღაროღღეღ ჶ Ⴐინარარაკან აღჰასათანჰნერღ 25-30
%-ღ²², მინღღეღ «Ⴐარარღღა-Ⴀარბაღს ჶრკაჰოღოღი» Ⴀნღღოღოიღან თღღაღ-
ნეროღ აღჰასათანჰნერღ მნეღნარკღღ 4 თარღ ანღ აღჰასათანჰნერღ

¹⁷ Ⴀნ Ⴀეღ თა ნნმეღბა სა Ⴐართეღ ლოსა და ა ზე რბა იღანის რეს Ⴐუბ ლეკის
მთავრობეღს ჰორის „ბა Ⴐო-თბოღოსი-ღარსის“ ა ზა ლო სარკინოღო ზო ზა ზის
Ⴐროე Ⴐე Ⴐის რეა ლო ზა ცოის ფარღ ლე ბში მარა ბდა -თურ Ⴐე თის რეს Ⴐუბ ლეკის
სა ზღვრამღე (კარღანო) სარკინოღო მონაკვეთის ფინანსოღრეღის,
Ⴐროე Ⴐე Ⴐრეღბის, მშენეღ ლობის, რეა ბოღ Ⴐა ცოა-რეკონსტრუქციოსა და
ე Ⴐს Ⴐ ლუ Ⴐა ცოის Ⴐორობეღბისა და Ⴐრინცი Ⴐეღბის მესახეღ, მესღღღღ ზღღა
Ⴐ. თბოღოსი 2007 წღღს 7 თეღე რეღაღ, [http://www.parliament.ge/files/ international-
acts/agreements/4569-Is-28-03-2007.doc](http://www.parliament.ge/files/international-acts/agreements/4569-Is-28-03-2007.doc) (ღასანღღღ ჶ თონ 19.08.2016Ⴐ.):

¹⁸ Ⴀნ Ⴀბა Ⴐო-თბოღოსი-ღარსის სარკინოღო მაღის Ⴐრალღს მშენეღ ლობა
სამო Ⴐვეღენის Ⴐრე ზიღე ნეღბმა Ⴐახსნეღს, [http://www.radiotavisupleba.ge/a/1555373.
html](http://www.radiotavisupleba.ge/a/1555373.html) (ღასანღღღ ჶ თონ 19.08.2016Ⴐ.):

¹⁹ Ⴀნ Ⴀ Ground breaking ceremony of the Turkish section of the Baku-Tbilisi-Kars railroad
held, [http://en.apa.az/azerbaijan-politics/foreign-news/ground-breaking-ceremony-of-the-turkish-
section-of-the-baku-tbilisi-kars-railroad-held.html](http://en.apa.az/azerbaijan-politics/foreign-news/ground-breaking-ceremony-of-the-turkish-section-of-the-baku-tbilisi-kars-railroad-held.html) (ღასანღღღ ჶ თონ 20.08.2016Ⴐ.):

²⁰ Ⴀნ Ⴀ ბა Ⴐო-თბოღოსი-ღარსის სარკინოღო მაღის Ⴐრალღ 2013 წღღს
და სარეღისში Ⴐაიხსნეღბა, <http://www.ghn.ge/com/news/view/24645> (ღასანღღღ ჶ თონ
20.08.2016Ⴐ.):

²¹ Ⴀნ Ⴀ ბა Ⴐო-თბოღოსი-ღარსის Ⴐროე Ⴐე Ⴐის მიმღინარეღბის თაღა ზე
ე რთობ ლეკი Ⴐრე ს Ⴐონ ვე რე ნე ცოა Ⴐაიღარა, [http://www.economy.ge/ge/media/news/
baqo-tbilisi-yarsis-proeqtis-mimdinareobis-taobaze-ertoblivi-preskonferencia-gaimarta](http://www.economy.ge/ge/media/news/baqo-tbilisi-yarsis-proeqtis-mimdinareobis-taobaze-ertoblivi-preskonferencia-gaimarta) (ღასანღღღ
ღ თონ 20.08.2016Ⴐ.):

²² Ⴀნ Ⴀ Baku-Kars Railway Project Coordination Council meets in Tbilisi, [http://en.apa.az/
azerbaijan_business/baku-kars-railway-project-coordination-council-meets-in-tbilisi.html](http://en.apa.az/azerbaijan_business/baku-kars-railway-project-coordination-council-meets-in-tbilisi.html) (ღა-
სანღღღ ჶ თონ 20.08.2016Ⴐ.):

քային ջրերի ներմուծման արգելքը²⁷ Վրաստանի համար կենսականորեն անհրաժեշտ դարձրեց արտահանման այլընտրանքային շուկաներ և տրանսպորտի այլընտրանքային կապ ապահովելը: Ուստի պատահական չէ, որ 2007 թ. հունվարին Վրաստանի էկոնոմիկայի և կայուն զարգացման նախարարը հայտարարեց, որ Ռուսաստանի սահմանած նման արգելքի դեպքում Վրաստանի համար կարևոր է լրացուցիչ տարանցիկ միջանցքների ստեղծումը²⁸, իսկ 2007 թ. նոյեմբերին Մ. Սաակաշվիլին հայտարարեց, որ ԲԹԿ երկաթուղին «Վրաստանին դուրս կբերի փակուղուց»²⁹:

Արխագիայի տարածքով անցնող երկաթուղու փակվելուց հետո ԲԹԿ երկաթուղին կարող է Վրաստանի երկաթուղային ցանցը ուղղակիորեն կապել արտաքին աշխարհին, մասնավորապես ԵՄ-ին՝ այդպիսով նոր հնարավորություններ ստեղծելով ԵՄ երկրների և Վրաստանի միջև առևտրի զարգացման համար: Բացի այդ՝ Վրաստանն ակնկալում է, որ երկաթուղու շահագործումը կնպաստի Վրաստանի շրջանների սոցիալ-տնտեսական զարգացմանը, ինչը, օրինակ, ամրագրված է Վրաստանի կառավարության հաստատած «Սամցխե-Ջավախքի շրջանի զարգացման ռազմավարությունը 2014-2021 թթ.» փաստաթղթում³⁰: Ինչ վերաբերում է Վրաստանի՝ երկաթուղու շահագործումից ակնկալվող եկամուտներին, ապա ակնկալվում է տարեկան շուրջ 100-120 միլիոն ԱՄՆ դոլար³¹:

Միևնույն ժամանակ, երկաթուղու առավելությունների հետ մեկտեղ, Վրաստանի ներքաղաքական դիսկուրսում ժամանակ առ ժամանակ քննարկվում է, թե այն որքանով կարող է ազդել երկրի սևծովյան նավահանգիստներով բեռների արտահանման ծավալների վրա: Դեռևս 2007 թ. Գ. Արվելաձեն հայտարարել էր, որ այն բացասաբար չի անդրադառնա Փոթիի և Բաթումի նավահանգիստների վրա³², սակայն հարցն ավելի սուր բնույթ ստացավ 2012 թ. դեկտեմբերին, երբ Ադրբե-

²⁷ Տե՛ս *რუსეთის მთავარმა სანოტარულმა ექიმმა "ბორჯომის" იმპორტი აკრძალა*, <http://www.radiotavisupleba.ge/a/1546751.html> (հասանելի է առ 22.08.2016թ.):

²⁸ Տե՛ս *ყარსი-ხალქალაქი-ბაქოს სარკინიგზო პოტენციალი 2007 წელს იგეგმება*, <http://www.civil.ge/geo/article.php?id=14602> (հասանելի է առ 22.08.2016թ.):

²⁹ *ბაქო-თბილისი-ყარსის სარკინიგზო მაგისტრალის მშენებლობა სამი ქვეყნის პრეზიდენტებმა განხილეს*, <http://www.radiotavisupleba.ge/a/1555373.html> (հասանելի է առ 22.08.2016թ.):

³⁰ Տե՛ս *სამცხე-ჯავახეთის რეგიონის განვითარების სტრატეგია 2014-2021, თბილისი, 2013, էջ 21, 30*, http://mrddi.gov.ge/sites/default/files/samcx-javaxetis_regionis_ganvitarebis_strategia_2014-2021_clebistvis_0.pdf (հասանելի է առ 22.08.2016թ.):

³¹ Տե՛ս *First China-Turkey cargo train transits via Georgia*, <http://agenda.ge/news/44619/eng> (հասանելի է առ 22.08.2016թ.):

³² Տե՛ս *ყარსი-ხალქალაქი-ბაქოს სარკინიგზო პოტენციალი 2007 წელს იგეგმება*, <http://www.civil.ge/geo/article.php?id=14602> (հասանելի է առ 22.08.2016թ.):

ջան այցից առաջ Վրաստանի վարչապետ Բիձինա Իվանիշվիլին հայտարարեց, որ ԲԹԿ երկաթուղին տնտեսական բազմաթիվ խնդիրներ է առաջացնում՝ մատնանշելով երկաթուղու գործարկումից հետո վրացական նավահանգիստներով բեռնափոխադրումների ծավալների հնարավոր նվազումը³³:

Թուրքիայի համար ԲԹԿ երկաթուղին նախ և առաջ կարևոր նշանակություն ունի նրա հարավկովկասյան քաղաքականության համատեքստում: Չնայած Վրաստանի և Ադրբեջանի առևտրային կարևորագույն գործընկերներից մեկը լինելուն՝ Թուրքիան հարավկովկասյան տարածաշրջանի հետ չունի գործող երկաթուղային հաղորդակցություն, ուստի ԲԹԿ երկաթուղին կարող է կարևոր դեր խաղալ Վրաստանի և Ադրբեջանի հետ առևտրաշրջանառության մեծացման հարցում, ինչն իր հերթին կամրապնդի Թուրքիայի ազդեցությունը Հարավային Կովկասում: Թուրքիայի՝ որպես խոշոր տնտեսություն ունեցող պետության համար այն նոր հեռանկարներ կբացի թյուրքալեզու պետությունների հետ առևտրական կապերի ամրապնդման տեսանկյունից, ինչի մասին 2013 թ. օգոստոսի 15-16-ը Գաբալայում կայացած Թյուրքալեզու պետությունների համագործակցության խորհրդի 3-րդ գազաթնաժողովում հայտարարել էր Ա. Գյուլը³⁴:

Թուրքիան միևնույն ժամանակ շահարկում է ԲԹԿ երկաթուղու նախագծին Հայաստանի հնարավոր մասնակցության հարցը՝ այն կապելով Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության հետ: Դրա վկայությունն է 2013 թ. հուլիսի 3-ին Բաքվում Բ. Յըլդըրըմի հայտարարությունը, թե Հայաստանը կարող է օգտագործել այդ երկաթուղին, եթե Լեռնային Ղարաբաղը վերադարձվի Ադրբեջանին³⁵:

Ինչպես Վրաստանի պարագայում, նոր երկաթուղային հաղորդակցության ստեղծումը Թուրքիան նաև դիտում է որպես իր ներքին շրջանների զարգացման կարևոր գործոն: Այդ երկիրը մտադիր է Կարսում կառուցել լոգիստիկ կենտրոն, որը ըստ պաշտոնական կարծիքի Կարսը կդարձնի լոգիստիկայի և առևտրի կենտրոն³⁶:

Ադրբեջանի համար ԲԹԿ երկաթուղին ունի առանձնահատուկ նշանակություն, ուստի ֆինանսավորել է երկաթուղու վրացական հատվածի կառուցումն ու վերանորոգումը: Այս տեսանկյունից ուշագ-

³³ Տե՛ս <http://www.radiotavisupleba.ge/a/kars-akhalkalaki-railway/24805825.html> (հասանելի է առ 22.08.2016թ.):

³⁴ Տե՛ս Third Summit of the Cooperation Council of Turkic-speaking States was held in Gabala, <http://en.president.az/articles/9013> (հասանելի է առ 22.08.2016թ.):

³⁵ Տե՛ս Turkish Transport Minister: «Armenia can benefit from BTK project when it liberates Azerbaijan's territories», <http://en.apa.az/azerbaijan-economy/infrastructure/turkish-transport-minister-armenia-can-benefit-from-btk-project-when-it-liberates-azerbaijan-s-territories.html> (հասանելի է առ 22.08.2016թ.):

³⁶ Տե՛ս Final Countdown Started for the Inauguration of Kars Logistic Center, <http://en.tccd.gov.tr/final-countdown-started-for-the-inauguration-of-kars-logistic-center+h92> (հասանելի է առ 23.08.2016թ.):

րավ է, որ 2005 թ. հուլիսին ԱՄՆ Կոնգրեսի ներկայացուցիչների պալատ ներկայացված վերոնշյալ օրինագիծն ընդգծում էր, որ Ադրբեջանը առաջատար դեր է խաղում ԲԹԿ երկաթուղու նախագիծը կյանքի կոչելու գործում³⁷: Երկաթուղու գործարկումից հետո Ադրբեջանը ուղղակի երկաթուղային կապ կունենա իր համար ռազմավարական նշանակություն ունեցող Թուրքիայի հետ, ինչը կնպաստի երկկողմ հարաբերությունների էլ ավելի զարգացմանը:

Կառուցվող երկաթուղին Ադրբեջանի համար ունի նախ և առաջ քաղաքական նշանակություն: Ադրբեջանը պարբերաբար ընդգծում է այս և մյուս նախագծերի՝ Հայաստանը շրջանցելու հանգամանքը Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությունում Հայաստանից զիջումներ ստանալու համար: 2013 թ. հունիսին Ջ. Մամեդովը հայտարարեց, որ Հայաստանը չի կարող մասնակցել նախագծին, քանի դեռ Լեռնային Ղարաբաղը չի վերադարձվել Ադրբեջանին³⁸: Բացի այդ՝ այն Ադրբեջանի համար Վրաստանի արտաքին քաղաքականության վրա որոշակիորեն ազդելու միջոց է, ինչն առավել ակնհայտորեն դրսևորվեց Վրաստանում 2012 թ. հոկտեմբերին տեղի ունեցած իշխանափոխությունից հետո: «Վրացական երազանք» կոալիցիայի իշխանության գալուց շուրջ մեկ ամիս անց՝ 2012 թ. նոյեմբերին, Վրաստանի հաշտեցման և քաղաքացիական հավասարության հարցերով պետական նախարարը հայտարարեց, որ Վրաստանը ցանկանում է վերականգնել վրացաբխազական երկաթուղին, սակայն, նկատելով Ադրբեջանում այս հարցի շուրջ ծագած խիստ դժգոհությունը, հետագայում ընդգծեց, որ Վրաստանը չի ընդունի այնպիսի որոշում, որը կարող է հակասել վրաց-ադրբեջանական հարաբերություններին³⁹: Ադրբեջանի համար այս հարցն ունի սկզբունքային նշանակություն, քանի որ վերագործարկման դեպքում վրաց-աբխազական երկաթուղին մի կողմից հնարավորություն կտա Հայաստանին երկաթուղային կապ հաստատելու Ռուսաստանի և այլ պետությունների հետ, մյուս կողմից՝ կնվազեցնի ԲԹԿ երկաթուղու դերը Հարավային Կովկասով երկաթուղային փոխադրումների գործում:

Քաղաքական նշանակությունից գատ՝ ԲԹԿ երկաթուղին որոշ հեռանկարներ է բացում ադրբեջանական տնտեսության զարգացման, մասնավորապես բեռնափոխադրումների և արտահանման ծավալների աճի համար: 2012 թ. հոկտեմբերին Ջ. Մամեդովը հայտարարեց, որ

³⁷ St´u South Caucasus Integration and Open Railroads Act of 2005, H. R. 3361, 109th Congress, 1st Session, introduced on July 20, 2005 in the House of Representatives, էջ 3, <https://www.congress.gov/109/bills/hr3361/BILLS-109hr3361ih.pdf> (հասանելի է առ 23.08.2016թ.):

³⁸ St´u Армения не сможет участвовать в железнодорожном проекте Баку-Тбилиси-Карс / http://azertag.az/ru/xeber/Armeniya_ne_smozhet_uchastvovat_v_zheleznodorozhnom_proekte_Baku_Tbilisi_Kars-102870 (հասանելի է առ 23.08.2016թ.):

³⁹ St´u На железной дороге из Грузии в Абхазию встал Азербайджан // <https://regnum.ru/news/polit/1591865.html> (հասանելի է առ 23.08.2016թ.):

ներկայումս Ադրբեջանում երկաթուղային բեռնափոխադրումները կազմում են տարեկան 20 միլիոն տոննա, իսկ ԲԹԿ երկաթուղու գործարկումից հետո այդ ցուցանիշը կաճի մոտ 2.5 անգամ⁴⁰: Ադրբեջանի պետական նավթային ընկերության (SOCAR) «Azerikimya» արտադրական միավորման վերահսկիչ խորհրդի նախագահի կարծիքով՝ ԲԹԿ երկաթուղին կարևոր դեր կխաղա նաև երկրի քիմիական արտադրանքի արտահանման համար⁴¹:

ԲԹԿ երկաթուղու նշանակությունը Ադրբեջանի համար աճում է նաև հետագայում Կարս-Նախիջևան երկաթուղու կառուցման հեռանկարի շնորհիվ: Դեռևս 2014 թ. հոկտեմբերին Թուրքիայի և Ադրբեջանի միջև ստորագրվել է արձանագրություն Կարս-Նախիջևան երկաթուղու կառուցման մասին⁴²: Նախագիծը թույլ կտա երկաթուղային հաղորդակցություն հաստատել Բաքվի և Նախիջևանի միջև՝ վերջինիս համար պայմաններ ստեղծելով միանալ Թուրքիայի երկաթուղային ցանցին և ամրապնդել արտաքին աշխարհի հետ տրանսպորտային կապերը: Ուստի պատահական չէ, որ Ադրբեջանը Թուրքիային նույնիսկ առաջարկել է 1 միլիարդ ԱՄՆ դոլարի վարկ տրամադրել նոր երկաթգիծ կառուցելու նպատակով⁴³: Բացի այդ՝ Թուրքիան և Ադրբեջանը այն դիտարկում են ոչ միայն որպես թուրք-ադրբեջանական հարաբերությունների օրակարգային խնդիր, այլև երկաթուղային տարանցիկ փոխադրումների իրականացման ներուժ ունեցող ծրագիր, որը կարող է Թուրքիան Նախիջևանով կապել Իրանի հետ: 2012 թ. մարտի 7-ին Նախիջևանում Թուրքիայի, Ադրբեջանի և Իրանի արտգործնախարարների ստորագրած հայտարարությամբ կողմերը համաձայնեցին ուսումնասիրել ԲԹԿ և Նախիջևան-Ջուղա-Թավրիզ երկաթուղիների միացման հնարավորությունը⁴⁴:

⁴⁰ St' u После введения в эксплуатацию железной дороги Баку-Тбилиси-Карс объемы грузоперевозок в Азербайджане возрастут в 2,5 раза // <http://ru.apa.az/ekonomika-azerbaydjana/infrastruktura/posle-vvedeniya-v-ekspluatatsiyu-zheleznoj-dorogi-baku-tbilisi-kars-obemy-gruzo-perevozok-v-azerbajdzhane-vozzrastut-v-2-5-raza.html> (հասանելի է առ 23.08.2016թ.):

⁴¹ St' u Mukhtar Babayev: «Baku-Tbilisi-Kars railway project will extend chemical products export», http://en.apa.az/azerbaijan_energy_and_industry/mukhtar-babayev-baku-tbilisi-kars-railway-project-will-extend-chemical-products-export.html (հասանելի է առ 23.08.2016թ.):

⁴² St' u Azerbaijan, Turkey sign protocol on construction of Nakhchivan-Kars railway, <http://en.apa.az/azerbaijan-economy/infrastructure/azerbaijan-turkey-sign-protocol-on-construction-of-nakhchivan-kars-railway.html> (հասանելի է առ 24.08.2016թ.):

⁴³ St' u Azerbaijan can allocate \$1 bn preferential loan to Turkey for construction of Kars-Nakhchivan railroad, <http://en.apa.az/azerbaijan-economy/infrastructure/azerbaijan-can-allocate-1-bn-preferential-loan-to-turkey-for-construction-of-kars-nakhchivan-railroad.html> (հասանելի է առ 24.08.2016թ.):

⁴⁴ St' u Nakhchivan Statement of the Ministers of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan, the Islamic Republic of Iran and the Republic of Turkey, 07 March 2012, Nakhchivan, http://www.mfa.gov.tr/nakhchivan-statement-of-the-ministers-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-azerbaijan-the-islamic-republic-of-iran-and-the-republic-of-turkey_-07-march-2012_-nakhchivan.en.mfa (հասանելի է առ 24.08.2016թ.):

Բաքու-Թբիլիսի-Բաթում-Տրապիզոն մոդելային մայրուղու նախաձեռնությունը

Տրանսպորտի ոլորտում Թուրքիա-Վրաստան-Ադրբեջան համագործակցությունն ուսումնասիրելիս անհրաժեշտ է նաև անդրադառնալ այն քայլերին, որոնք ձեռնարկվեցին երեք պետությունները միացնող մայրուղիների ստեղծման ուղղությամբ ձեռնարկված քայլերին: Այդպիսի նախագիծ էր Բաքու-Թբիլիսի-Բաթում-Տրապիզոն մոդելային մայրուղու նախաձեռնությունը, որը նախատեսում էր այդ մայրուղու վրա օժանդակ ենթակառուցվածքների զարգացումը՝ նպատակ ունենալով մի կողմից նպաստել երեք երկրների առևտրաշրջանառության զարգացմանը, մյուս կողմից ամրապնդել վերջիններիս տարանցիկ գործառույթը:

Այս նախագծի շուրջ քննարկումների մեկնակետ կարելի է համարել 2011 թ. հոկտեմբերի 10-ին Բաթումում կայացած փորձագիտական հանդիպումը, որին մասնակցում էին այդ երկրների, Համաշխարհային բանկի (ՀԲ), Ասիական զարգացման բանկի (ԱԶԲ), ՎՋԵԲ-ի մի շարք ներկայացուցիչներ⁴⁵: Այս նախագծի վերաբերյալ տեխնիկատնտեսական հիմնավորման պաշտոնական արդյունքները Ավտոտրանսպորտի միջազգային միության կողմից ներկայացվեցին 2012 թ. հոկտեմբերի 30-ին Ադրբեջանում, նոյեմբերի 11-ին՝ Վրաստանում, իսկ նոյեմբերի 14-ին՝ Թուրքիայում⁴⁶:

Այս նախագծի համատեքստում Թուրքիայի, Վրաստանի և Ադրբեջանի եռակողմ համագործակցության հիմքը կարելի է համարել 2012 թ. նոյեմբերի 28-ին Իզմիրում երեք պետությունների միջև ստորագրված համատեղ հայտարարությունը Բաքու-Թբիլիսի-Բաթում-Տրապիզոն մոդելային մայրուղու ստեղծման մասին, որով կողմերը համաձայնվեցին համագործակցել վերոնշյալ նախագծի կենսագործման ուղղությամբ, ինչպես նաև ընդգծեցին նախագծում ՀԲ-ի, ԵՆԲ-ի, ՎՋԵԲ-ի, ԱԶԲ-ի ներգրավման անհրաժեշտությունը:

Այս նպատակով ստեղծվեց թուրք-վրաց-ադրբեջանական աշխատանքային խումբ, որի առաջին հանդիպումը տեղի ունեցավ 2013 թ. մայիսի 14-ին Թբիլիսիում՝ ՀԲ-ի, Իսլամական զարգացման բանկի, ՎՋԵԲ-ի ներկայացուցիչների մասնակցությամբ: Քննարկվեցին նաև

⁴⁵ Տե՛ս Baku-Tbilisi-Batumi-Trabzon highway construction discussed, <http://en.trend.az/business/economy/1942519.html> (հասանելի է առ 31.08.2016թ.):

⁴⁶ Տե՛ս Georgian governmental agencies support IRU Model Highway Initiative, http://www.iru-nelti.org/index/en_news_item?id=8076 (հասանելի է առ 31.08.2016 թ.), BSEC Transport Cooperation: Evaluation Report of Ukraine, a Country-Coordinator in the BSEC Working Group on Transport, for a Period 1 July 2011 - 30 May 2013, Meeting of the Working Group on Transport (Odessa, 28 May 2013), էջ 5, http://www.bsec-organization.org/aoc/Transport/Pages/Annex%20III_Evaluation%20Report%20Ukraine.pdf (հասանելի է առ 31.08.2016թ.):

აქტივობების ტარების მიზანმიმართული გეგმის დახვეწისა და მნიშვნელოვანი პროგრესის მიზნით ადგილობრივი ადმინისტრაციების დახმარებით და დაგეგმვის მხარდაჭერის მიზნით ტერაპიული კვალიფიკაციის მიზნით მსხვილი ბიზნესებისთვის ტრენინგების დაგეგმვის მიზნით.

მესამე და მესამე ნაწილში 2013 წელს მიხედვით აღსანიშნავია, რომ განხორციელდა რამდენიმე პროექტი, რომელიც მიზნად ისახავს სახმელეთო ინფრასტრუქტურის გაუმჯობესებას. აღსანიშნავია, რომ 2013 წელს დაიწყო სახმელეთო ინფრასტრუქტურის გაუმჯობესების პროექტი, რომელიც მიზნად ისახავს ადგილობრივი ადმინისტრაციების დახმარებით და დაგეგმვის მიზნით ტერაპიული კვალიფიკაციის მიზნით მსხვილი ბიზნესებისთვის ტრენინგების დაგეგმვის მიზნით. აღსანიშნავია, რომ 2013 წელს დაიწყო სახმელეთო ინფრასტრუქტურის გაუმჯობესების პროექტი, რომელიც მიზნად ისახავს ადგილობრივი ადმინისტრაციების დახმარებით და დაგეგმვის მიზნით ტერაპიული კვალიფიკაციის მიზნით მსხვილი ბიზნესებისთვის ტრენინგების დაგეგმვის მიზნით.

აღსანიშნავია, რომ 2013 წელს დაიწყო სახმელეთო ინფრასტრუქტურის გაუმჯობესების პროექტი, რომელიც მიზნად ისახავს ადგილობრივი ადმინისტრაციების დახმარებით და დაგეგმვის მიზნით ტერაპიული კვალიფიკაციის მიზნით მსხვილი ბიზნესებისთვის ტრენინგების დაგეგმვის მიზნით.

აღსანიშნავია, რომ 2013 წელს დაიწყო სახმელეთო ინფრასტრუქტურის გაუმჯობესების პროექტი, რომელიც მიზნად ისახავს ადგილობრივი ადმინისტრაციების დახმარებით და დაგეგმვის მიზნით ტერაპიული კვალიფიკაციის მიზნით მსხვილი ბიზნესებისთვის ტრენინგების დაგეგმვის მიზნით.

⁴⁷ შტატი "მცხეთა-მთიანეთის რეგიონის განვითარების პროგრამის (MHI BTBT) კომპონენტის ვარგელში სამუშაო ჯგუფის პირველი შეხვედრა გამართა, <http://www.economy.ge/ge/media/news/samodelo-gzatkecilis-iniciativa-baqo-tbilisi-batumi-trabzonis-mhi-btbt-proeqtis-farglebsi-samusao-jgufis-pirveli-sexvedra-gaimarta> (სამსახურის დათვალიერების თარიღი 31.08.2016წ.):

⁴⁸ შტატი Azerbaijan: East–West Highway Improvement Project, Asian Development Bank, 2013, ტომი 2, <http://www.adb.org/sites/default/files/evaluation-document/36198/files/pvr-298.pdf> სამსახურის დათვალიერების თარიღი 01.09.2016წ.):

⁴⁹ შტატი საქართველოს სოციალური ეკონომიკური განვითარების მინისტრის განცხადებით, საქართველოს მთავრობის, ტომი 53, http://gov.ge/files/382_42949_233871_400-1.pdf (სამსახურის დათვალიერების თარიღი 01.09.2016წ.):

⁵⁰ შტატი Benmaamar M., Keou O., Saslavsky D., Georgia's transport and logistics strategy: achievements to date and areas for improvements, Washington, D.C., World Bank Group, 2015, ტომი 3, <http://documents.worldbank.org/curated/en/623591468191346382/pdf/96577-REVISED-WP-PUBLIC-Georgia-Box391464B-Final-Jan2015.pdf> (სამსახურის დათვალიერების თარიღი 01.09.2016წ.):

կետի բացման հանդիսավոր արարողության ժամանակ Թուրքիայի պալատների և բորսաների միության նախագահի հայտարարությունն այն մասին, որ այսուհետ ունեն մինչև Կենտրոնական Ասիա ձգվող «հարստության ճանապարհ»⁵¹: Արնեյք-Արևմուտք մայրուղու նշանակությունը առավել կարևորվեց 2015 թ. նոյեմբերի վերջին Ռուսաստանի կողմից Թուրքիայի նկատմամբ հատուկ տնտեսական միջոցների կիրառման մասին որոշում ընդունելուց հետո, որով թուրքական ապրանքների՝ ռուսական շուկա մտնելու արգելք սահմանվեց: Դեպքերի նման զարգացումից անմիջապես հետո Ի. Ալիևի հանձնարարությամբ «Ադրբեջանական կասպյան ծովային նավագնացություն» ընկերությունը 2015 թ. դեկտեմբերի 1-ից Թուրքիայից Ղազախստան Կասպից ծովով բեռնափոխադրումների սակագները նվազեցրեց 20 %-ով, իսկ տարանցիկ բեռնափոխադրումների հարցերով համակարգող խորհուրդը Ադրբեջանից դեպի Ակտաուի կամ Թուրքմենբաշիի նավահանգիստներ ուղևորվող, մեծ բեռնատարություն ունեցող բեռնատարների համար տարանցման ծախսերը կրճատեց 40 %-ով⁵²: Թուրքիայի համար Վրաստանի և Ադրբեջանի տարածքով անցնող մայրուղիների կարևորության մասին վկայում է այն փաստը, որ 2016 թ. հունվար-փետրվար ամիսներին Թուրքիայից Ադրբեջանի տարածքով Կենտրոնական Ասիա անցած բեռնատարների քանակը 2015 թ. նույն ժամանակահատվածի համեմատ աճել է շուրջ 7.3 անգամ⁵³:

Հարկ է նկատել, որ ի տարբերություն ԲԹԿ երկաթուղու՝ Բաքու-Թբիլիսի-Բաթում-Տրապիզոն մայրուղու վերաբերյալ քննարկումներում եղել է միջազգային կազմակերպությունների բավականին մեծ ներկայացվածություն, որը վկայում է այն մասին, որ Բաքու-Թբիլիսի-Բաթում-Տրապիզոն մոդելային մայրուղու նախաձեռնության նկատմամբ այլ երկրների կազմակերպությունների կողմից սկզբնապես եղել է հետաքրքրվածություն: Այս տեսանկյունից ուշագրավ է, որ 2012 թ. նոյեմբերին Իզմիրի հայտարարությունը որպես ներկաներ ստորագրեցին նաև Ավտոտրանսպորտի միջազգային միության և ՄՕՏՀԿ-ի ներկայացուցիչները: Ֆինանսավորելով տվյալ նախաձեռնության տեխնիկատնտեսական հիմնավորման պատրաստումը՝ նախագծին փաստորեն աջակցություն հայտնեց նաև Առևտրի և զարգացման սևծովյան բանկը⁵⁴:

⁵¹ St' u 60 Yıllık Hayal Gerçekleşti, Çıldır-Aktaş Sınır Kapısı Açıldı, <http://www.haberler.com/60-yillik-hasret-sona-erdi-aktas-sinir-kapisi-7790272-haberi/> (հասանելի է առ 01.09.2016թ.):

⁵² St' u Azerbaydjan snizil tarif dlya tureckikh perevozchikov na paromnoy pereprave v Aktau // <http://www.kavkaz-uzel.eu/articles/273517/> (հասանելի է առ 01.09.2016թ.), Премьер-министр Турции посетит Азербайджан с официальным визитом // <http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/2493637> (հասանելի է առ 01.09.2016թ.):

⁵³ St' u Турция значительно увеличила транзит грузов в Центральную Азию через Азербайджан, <http://www.trend.az/business/economy/2504648.html> (հասանելի է առ 01.09.2016թ.):

⁵⁴ St' u Statement by H. E. Elmar Mammadyarov, Minister of Foreign Affairs of the Republic

Այսպիսով, կարելի է նշել, որ ԲԹԿ նախագծի շուրջ Թուրքիա-Վրաստան-Ադրբեջան համագործակցության փուլերը տարբերվում են փոխգործակցության առանձնահատկություններով՝ ունենալով աստիճանական ակտիվացման միտում: Լինելով ռազմավարական նախագիծ՝ ԲԹԿ երկաթուղին երեք երկրների կողմից միաժամանակ դիտվում է որպես միմյանցից բավականին տարբերվող արտաքին և ներքին մի շարք խնդիրների լուծման միջոց, ինչն առավել ակնհայտ դարձավ Թուրքիայի և Ադրբեջանի՝ Հայաստանը տարածաշրջանային տրանսպորտային նախագծերից մեկուսացնելու ձգտմամբ: Ավտոճանապարհների ոլորտում նոր նախագծերի առաջաշուրջում ցույց տվեց, որ տրանսպորտի ոլորտում այդ երկրների համագործակցությունը չի սահմանափակվել ԲԹԿ երկաթուղով և ունի հետագայում ոչ միայն խորացման, այլև ընդլայնման ներուժ:

Բանալի բառեր – *Հարավային Կովկաս, Վրաստան, Ադրբեջան, Թուրքիա, Էռա-կոդմ համագործակցություն, տրանսպորտ*

ЭРИК ДАВТЯН – *Трёхстороннее сотрудничество Турции, Грузии и Азербайджана в сфере транспорта.* – В статье анализируется сотрудничество Турции, Грузии и Азербайджана по прокладке железной дороги Баку–Тбилиси–Карс, определяются внешне- и внутривосточные цели, с которыми каждая из этих стран ассоциирует её. Кроме того, дана периодизация турецко-грузинско-азербайджанского сотрудничества в рамках железнодорожного проекта и освещаются шаги, предпринятые тремя странами для осуществления инициативы «модельное шоссе Баку–Тбилиси–Батуми–Трабзон».

Ключевые слова: *Южный Кавказ, Грузия, Азербайджан, Турция, трёхстороннее сотрудничество, транспорт*

ERIK DAVTYAN – *Trilateral Cooperation between Turkey, Georgia and Azerbaijan in the Sphere of Transport.* – The paper analyzes the Turkey-Georgia-Azerbaijan cooperation in the context of the Baku-Tbilisi-Kars railway and defines both foreign and domestic policy goals that each of the three states has associated with the mentioned initiative, as well suggests a periodization of the Turkey-Georgia-Azerbaijan cooperation within the framework of the railway project. The article also presents the steps, taken by Turkey, Georgia and Azerbaijan towards the realization of the Model Highway Initiative Baku-Tbilisi-Batumi-Trabzon.

Key words: *South Caucasus, Georgia, Azerbaijan, Turkey, trilateral cooperation, transport*

of Azerbaijan, 27th Meeting of the Council of Ministers of Foreign Affairs of the Organization of the Black Sea Economic Cooperation, December 15, 2012, Istanbul, <http://www.bsec-organization.org/speeches/council/Reports/Statements%20combined.pdf> (հասանելի է առ 01.09.2016թ.):

**ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԵՋ ՆԵՐՔԱՇՎԱԾ
ՓՈՔՐ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԵԱՀԿ ԱՍՏԱՆԱՅԻ 2010 Թ. ԳԱԳԱԹՆԱԺՈՂՈՎՈՒՄ**

ԱՐԱՄԱՅԻՄ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

21-րդ դարի 2-րդ տասնամյակում մեծապես աճեցին փոքր պետությունների դերն ու նշանակությունը միջազգային հարաբերություններում: Նման որակական փոփոխության համար շրջադարձային կարելի է համարել 2010 թ. դեկտեմբերի 1-2-ը Ղազախստանի մայրաքաղաք Աստանայում կայացած Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության կազմակերպության (ԵԱՀԿ) գագաթնաժողովը, որը 1999 թ. Ստամբուլի գագաթնաժողովից հետո նման մակարդակով ԵԱՀԿ առաջին միջոցառումն էր: Վերջինիս դերն առավել կարևորվում էր 21-րդ դարի առաջին տասնամյակում ինչպես համաշխարհային, այնպես էլ եվրոպական անվտանգության սպառնալիքների դեմ պայքարում:

ԵԱՀԿ նախագահությունը 2010 թ. հունվարին ստանձնել էր Ղազախստանը, որի թեկնածությունը պաշտպանել էին ԱՊՀ բոլոր երկրները: Նախագահության նպատակներն էին՝ 21-րդ դարում ԵԱՀԿ ակտիվության բովանդակության որակական վերափոխումը և տեսական-մեթոդաբանական հիմնավորումը, սպառնալիքներին, մարտահրավերներին և ռիսկերին օպտիմալ և համակարգված արձագանքելու համակարգի կատարելագործումը¹:

Առաջին հերթին անհրաժեշտ էր հաղթահարել բլոկային մտածելակերպը՝ հենց ԵԱՀԿ շրջանակներում, ինչպես և վերացնել նախկին խորհրդային պետությունների հանդեպ երկակի ստանդարտների կիրառումը՝ վերադառնալով «երեք զամբյուղների» հավասարակշռության սկզբունքին՝ ռազմաքաղաքական, տնտեսական-բնապահպանական, հումանիտար, և զարգացնելով «Կորֆուի գործընթացը» կազմակերպության գործունեության հիմնարար ասպեկտների կոնսենսուսային դաշտի ընդլայնման նպատակով²:

Աստանայի վեհաժողովում հիմնական քննարկվող թեմաներից էր անվտանգային խնդիրների հարցը ԵԱՀԿ անդամ պետություններում: Վեհաժողովին մասնակցում էին 56 անդամ պետությունների և կառա-

¹ Տե՛ս **Воронович В. В.** Итоги председательства Казахстана в ОБСЕ // "Журнал международного права и международных отношений", 2011, № 1:

² Տե՛ս նույն տեղը / «Astana Commemorative Declaration: Towards A Security Community», <http://www.osce.org/mc/74985?download=true>

վարությունների ղեկավարներ, ինչպես նաև 12 դիտորդ պետությունների և 68 միջազգային կազմակերպությունների ղեկավարներ:

Առաջին իսկ օրը պարզ դարձավ, որ առկա խնդիրները կարող են հարվածի տակ դնել վեհաժողովի ողջ հետագա ընթացքը, եզրափակիչ հռչակագրի ճակատագիրը:

Նախ պետք է առանձնանշել ՌԴ նախագահ Դ. Մեդվեդևի ելույթը և սուր քննադատությունը՝ հասցեագրված ԵԱՀԿ առկա իրավիճակին: Նրա խորին համոզմամբ՝ կազմակերպությունը արդիականացման, գործունեության ոճի և որակի փոփոխության կարիք ուներ, հետևաբար նրան անհրաժեշտ էին իրավապայմանագրային ավելի հստակ բազա և ԵԱՀԿ պաշարների օգտագործման առավել համընդհանուր պայմաններ: Դրա հետ մեկտեղ, նա ԵԱՀԿ-ն համարեց յուրահատուկ հարթակ ինչպես ՆԱՏՕ և ԵՄ, այնպես էլ ԱՊՀ և ՀԱՊԿ անդամ պետությունների կառուցողական գործունեության համար: Վեհաժողովի առաջին օրվանից հետո ՌԴ նախագահը վերադարձավ Մոսկվա, որը կարելի է համարել կազմակերպության հանդեպ դժգոհության դրսևորում³:

Բանն այն է, որ պետությունները չէին կարողանում համաձայնության գալ եզրափակիչ հռչակագրի դրույթների շուրջ: Փորձագետների խումբը մեկշաբաթյա քննարկումներից հետո չկարողացավ գալ ընդհանուր հայտարարի առավել խնդրահարույց հարցերի շուրջ: Մասնավորապես, լուրջ տարաձայնություններ կային Ռուսաստանի և Վրաստանի միջև Հարավային Օսիայի և Աբխազիայի վերաբերյալ, Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև՝ Լեռնային Ղարաբաղի հարցում, վերջապես, Կոսովոյի նկատմամբ Սերբիայի դիրքորոշման պատճառով: Որոշ նկատառումներ ուներ նաև ուզբեկական կողմը Ղազախստանի առաջ քաշած մի շարք դրույթների վերաբերյալ:

Ինչպես արդեն նշվել է, վեհաժողովը հիմնականում ուշադրություն էր դարձնում ԵԱՀԿ տարածաշրջանում առկա հակամարտություններին, որոնց լուծման կարևորությանն անդրադարձան բազմաթիվ պատվիրակությունների ղեկավարներ:

Անդրադառնալով Լեռնային Ղարաբաղի խնդրին՝ անհրաժեշտ է շեշտել, որ ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի եռանախագահության անդամ պետությունների ներկայացուցիչներից ոչ մեկը իր ելույթում չնշեց Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականության ճանաչման մասին չնայած Վրաստանի և Մոլդովայի կապակցությամբ նման հայտարարություններ եղան:

Ադրբեջանական կողմի համար միանգամայն անսպասելի էր ԱՄՆ պատվիրակության պետքարտուղար Հ. Քլինթոնի ելույթը, որտեղ նա մասնավորապես նշեց, որ Լեռնային Ղարաբաղի խնդիրը պետք է կարգավորվի ուժի և ուժի սպառնալիքի չկիրառման, ինչպես նաև ժողո-

³ Տե՛ս «Дмитрий Медведев разочарован в ОБСЕ» // http://www.bbc.com/russian/russia/2010/12/101201_medvedev_osce.shtml

վորդների ինքնորոշման և տարածքային ամբողջականության սկզբունքների հիման վրա: Նա հատկապես ընդգծեց, որ դրանք մեկ ամբողջություն են, և դրանցից ոչ մեկը գերակայություն չունի մյուսի հանդեպ, և որևէ մեկին նախապատվություն տալը չի կարող լինել կառուցողական և կհանգեցնի բանակցային գործընթացի տապալմանը⁴:

Միջազգային դիտորդների կարծիքով, հենց դրանով էր պայմանավորված Աստանայի վեհաժողովում Ադրբեջանի նախագահի ունեցած կտրուկ ելույթը, որում նա մասնավորապես հայտարարեց, որ Հայաստանի Հանրապետությունը շարունակում է «ադրբեջանական տարածքների օկուպացիան», խախտում է հրադադարի ռեժիմը, ձախողում բանակցային գործընթացը՝ փորձելով պահպանել ստատուս քվոն, վերաբնակեցնել ԼՂ տարածքը և անվանափոխել է ադրբեջանական բնակավայրերը⁵:

Իր հակահայկական ելույթում նա անդրադարձավ նաև ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի գործունեությանը՝ նշելով, որ ԵԱՀԿ-ն և Մինսկի խումբը, դեռևս 1992 թ. ստանձնելով բանակցային գործընթաց իրականացնելու միջնորդությունը, թեև չեն կարողացել որևէ հաջողության հասնել, այնուամենայնիվ Ադրբեջանը գնահատում է այն աշխատանքը, որ տարվել է Մինսկի խմբի շրջանակներում⁶: Փաստորեն, նա մեղադրում էր ԵԱՀԿ Մինսկի խմբին անգործության, խնդրին լուծում տալու անկարողության մեջ: Սա ևս մեկ հարված էր ԵԱՀԿ հեղինակությանը, թեև ադրբեջանական ապակառուցողական մոտեցումների անհիմն լինելու մասին իր ելույթում բավական հանգամանալից խոսեց ՀՀ նախագահ Ս. Սարգսյանը, որը համառոտ ներկայացրեց ԼՂ հիմնախնդրի ծագման ու կարգավորման գործընթացի պատմությունը, ապա անդրադարձավ հետպատերազմյան ժամանակահատվածում Ադրբեջանի կողմից իրականացվող ռազմատենչ քաղաքականությանը:

Նրա գնահատմամբ, Ադրբեջանը մնում է Եվրոպայում միակ պետությունը, որ կրկնապատկում է իր ռազմական ներուժը և բացեիքաց հայտարարում իր ռազմատենչ ծրագրերի մասին: Ավելին, ՀՀ նախագահը վեհաժողովի մասնակիցների ուշադրությունը հրավիրեց այն բանին, որ ԵԱՀԿ անդամ պետությունները ոչ միայն աչք են փակում Ադրբեջանի՝ արգելված զինատեսակներ ձեռք բերելու փաստի վրա, այլև նրանցից ոմանք վաճառում են նման զինատեսակներ ադրբեջանական զինված ուժերին, մինչդեռ ադրբեջանական կողմը անդադար հանդես է գալիս սադրիչ, թշնամություն տարածող հայտարարություններով: Նա մեկ

⁴ Տե՛ս «Первый день саммита ОБСЕ для Азербайджана стал провальным» // <https://news.am/rus/news/40072.html>

⁵ Տե՛ս «Statement by Ilham Aliyev, President, Azerbaijan», <http://www.osce.org/cio/73919?download=true> / «Саммит ОБСЕ в Астане: оценивают эксперты», <http://www.golos-ameriki.ru/a/summit-osce-2010-12-02-111212634/190917.html>

⁶ Տե՛ս «Statement by Ilham Aliyev, President, Azerbaijan», <http://www.osce.org/cio/73919?download=true>

անգամ ևս հիշեցրեց Նախիջևանում հայկական մշակութային ժառանգության՝ Ջուղայի հայկական միջնադարյան գերեզմանոցի ոչնչացման փաստը: ՀՀ նախագահը շեշտեց, որ ելնելով վերջին մեկ շաբաթում փորձագետների մակարդակով տեղի ունեցած հանդիպումներից, կարելի է վստահաբար հայտարարել, որ Ադրբեջանը ոչ մի կերպ չի պատրաստվում խաղաղության, իսկ ռազմական գործողությունների վերսկսման դեպքում Հայաստանի Հանրապետությանը ոչինչ չի մնում անելու, քան ճանաչելու Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության անկախությունը: Ադրբեջանի բոլոր փորձերը՝ ուղղված միակողմանի զիջումներ կորզելուն, դատապարտված են անհաջողության⁷:

Այսպիսով, ՀՀ նախագահը բացեիքաց հայտարարեց, որ հայկական կողմը չի պատրաստվում ստորագրելու որևէ հռչակագիր, որի դրույթներում Հելսինկյան սկզբունքները կներկայացվեն ընտրովի, մասամբ: Այսինքն, եթե հռչակագրում խոսք լինի միայն տարածքային ամբողջականության սկզբունքի մասին՝ բացառելով ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքի սկզբունքը, ապա հայկական կողմը չի ստորագրի այդ հռչակագիրը: Ուշագրավ է, որ ՀՀ նախագահի ելույթի ժամանակ ադրբեջանական պատվիրակությունը լքեց դահլիճը:

Հռչակագրի վերջնական դրույթների շուրջ բանակցություններում առավել ակտիվ ու անզիջում դիրքորոշում ունեւր վրացական կողմը: Վրաստանի նախագահին իր ելույթում անդրադարձավ օգոստոսյան 5-օրյա պատերազմին, վրաց-ռուսական հարաբերությունների արդի վիճակին և հայտնեց, որ ինքը եկել է այս վեհաժողով ոչ թե բողոքելու նպատակով, այլ փորձելու գտնել շփման եզրեր ռուսական կողմի հետ, սկսել կառուցողական երկխոսություն ու հասնել տևական խաղաղության՝ հավելելով, որ վրացական կողմը չի պատրաստվում ետ բերելու կորցրած 20 % տարածքները ուժի կիրառման ճանապարհով և ռազմական առճակատման կդիմի միայն մնացած 80 %-ի նկատմամբ սպառնալիքի դեպքում^{8,***}:

Սակայն հռչակագրի տեքստի համաձայնեցման գործում խնդիրներ առաջացան վրացական կողմի առաջ քաշած ձևակերպման առնչությամբ, քանզի առաջարկվում էր հռչակագրում ներառել «հակամարտությունները Վրաստանում» արտահայտությունը, որը, ՌԴ ԱԳ նախարար Ս. Լավրովի կարծիքով, անընդունելի ձևակերպում էր ռուսական կողմի համար: Նա միաժամանակ հայտարարեց, որ ռուսական կողմը պատրաստ է ամբողջությամբ աջակցելու և ակտիվորեն աշխատելու եզրափակիչ հռչակագրում Ժնևի քննարկումները ներառելուն, սակայն առանց վերոնշյալ արտահայտության: Ս. Լավրովը նշեց, որ

⁷ Տե՛ս «Նախագահ Սերժ Սարգսյանի ելույթը ԵԱՀԿ Գագաթնաժողովում», <http://www.president.am/hy/statements-and-messages/item/2010/12/02/news-78/>

⁸ Տե՛ս «Гбилиси призывает к мирному разрешению конфликта вокруг Южной Осетии» // <https://ria.ru/politics/20101201/303101935.html>

բանակցային գործընթացի մաս են կազմում նորանկախ Աբխազիան և Հարավային Օսիան, և Վրաստանի տարածքային ամբողջականության վերաբերյալ խոսք լինել չի կարող⁹:

Մոլդովայի Հանրապետության պատվիրակությունը վարչապետ Վ. Օսիպովի գլխավորությամբ իր նկատառումներն ուներ եզրափակիչ հռչակագրի վերաբերյալ: Մասնավորապես, վարչապետն իր ելույթում կրկին հիշատակեց ԵԱՀԿ-ում բարեփոխումների իրականացման անհրաժեշտության մասին, խոսեց առկա հակամարտությունների և սպառնալիքների վերաբերյալ: Նա ևս հայտարարեց, որ ԵԱՀԿ-ն կորցնում է իր միջազգային վարկանիշը, և որ հիմնական ուշադրությունը պետք է կենտրոնացնել չլուծված հակամարտությունների կարգավորման վրա՝ չմոռանալով նաև մյուս երկու կարևոր հարթությունների մասին: Նա ներկայացրեց Վրաստանում 2008 թ. տեղի ունեցած դեպքերը և ճգնաժամը Ղրղրզստանում, որով կոչ էր անում ԵԱՀԿ անդամ պետություններին ջանքեր գործադրել միջոցների կենտրոնացման և ԵԱՀԿ ներուժի ամրապնդման ուղղությամբ առաջին հերթին պայքարելով ճգնաժամային իրավիճակների կանխարգելման և լուծման համար¹⁰:

Իհարկե, դրանով նա ձգտում էր ԵԱՀԿ անդամ պետությունների ուշադրությունը հրավիրել Մերձդնեստրյան խնդրի վրա, որտեղ այդ պահի դրությամբ արդեն 18 տարվա ընթացքում որևէ առաջընթաց չէր արձանագրվել, այնինչ խնդրի շուրջ բանակցություններն ընդհատվել էին 2006 թ. փետրվարին:

Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության կանցլեր Ա. Մերկելը, իր ելույթում անդրադառնալով սառեցված այս հակամարտությանը, նույնպես նշեց, որ հարցին արագ լուծում տալու նպատակով պետք է վերադառնալ 5+2 ձևաչափով բանակցություններին¹¹:

Ըստ այդ ձևաչափի՝ հիմնական բանակցային կողմերն են Մոլդովայի Հանրապետությունը, Մերձդնեստրը, Ռուսաստանի Դաշնությունը, Ուկրաինան, ԵԱՀԿ-ն, ինչպես նաև ԵՄ-ն և ԱՄՆ-ը դիտորդների կարգավիճակով:

Վ. Օսիպովը ԵԱՀԿ անդամ պետությունների ուշադրությունը հրավիրեց ռուսական զինված ուժերի՝ Մերձդնեստրի տարածքում շարունակաբար գտնվելու հանգամանքի վրա՝ նշելով, որ արդեն անցել է այն ժամանակը, երբ անհրաժեշտ էր ռուսական զինված ուժերի ներկայությունը տարածաշրջանում, քանզի այժմ իրավիճակը փոխվել է, և կարիք կա միջազգային նոր գորակազմի տեղակայման¹²:

⁹ Տե՛ս «Лавров: РФ не поддерживает документы саммита ОБСЕ о конфликте в Грузии» // <https://ria.ru/politics/20101201/303086260.html>

¹⁰ Տե՛ս «Statement by Mr. Victor Osipov, Deputy Prime Minister of Moldova», <http://www.osce.org/ru/node/73950?download=true>

¹¹ Տե՛ս «Меркель призвала активизировать решение затяжных конфликтов» // <https://ria.ru/politics/20101201/303006595.html/> «Statement by Angela Merkel, Federal Chancellor of Germany, at the 2010 OSCE Summit», <http://www.osce.org/cio/73899?download=true>

¹² Տե՛ս նույն տեղը:

Փաստորեն, Ռուսաստանի Դաշնության հետ առնչվող խնդիրները, որոնցում ներքաշված էին համեմատաբար ոչ այնքան մեծ կշիռ ունեցող պետություններ, ինչպես օրինակ՝ Մոլդովան կամ Վրաստանը, լուրջ խոչընդոտներ էին ստեղծում ԵԱՀԿ 2010 թ. Աստանայի գագաթնաժողովի եզրափակիչ հռչակագրի ընդունման համար, քանի որ ԵԱՀԿ համակարգում նմանատիպ որոշումներ ընդունվում են բացառապես կոնսենսուսի սկզբունքով, բնականաբար որևէ պետության մերժողական դիրքը կարող էր ի չիք դարձնել մասնագետների՝ երկարամիսների աշխատանքը:

Այս ամենին գումարվեցին նաև ուզբեկական պատվիրակության նկատառումները դազախական նախագահության հետևյալ նախաձեռնությունների վերաբերյալ.

1. Ընդհանուր անվտանգային տարածության ձևավորում չորս օվկիանոսների սահմաններում՝ Խաղաղ, Ատլանտյան, Հնդկական և Սառուցյալ:

2. Վստահության և ինտեգրացիայի ամրապնդում միջպետական գործող միավորումների շրջանակներում.

- «Արևելք - Արևմուտք» ուղղությամբ՝ փոխգործակցության կարգավորում մի կողմից Եվրամիության, ՆԱՏՕ-ի, մյուս կողմից՝ ԵվրԱզԵսի և ՀԱՊԿ-ի միջև:

- «Հյուսիս - Հարավ» ուղղությամբ՝ սերտ հարաբերությունների հաստատում ԵԱՀԿ և մի շարք ասիական ինտեգրացիոն կազմավորումների միջև:

3. ԵԱՀԿ զամբյուղների և ինստիտուտների ընդլայնում.

- Գլոբալ պահուստային արժույթի, էներգետիկ անվտանգության և տնտեսական համագործակցության խորհուրդների և բնապահպանական համաժողովի ստեղծում:

- Զինաթափման և զենքի չտարածման ոլորտում նոր պայմանագրային նորմերի մշակման նպատակով ԵԱՀԿ հատուկ համաժողովի, անդրսահմանային հանցագործության, թմրամիջոցների և անօրինական միգրացիայի դեմ պայքարի համակարգման համար ԵԱՀԿ անդամ պետությունների նախարարների մակարդակով խորհրդի ստեղծում:

- Կրոնական հանդուրժողականության առանձնացումը որպես առանձին հարթություն:

- ԵԱՀԿ անվտանգության ինստիտուտի ստեղծում:

- ԵԱՀԿ կառույցների հավասարաչափ տեղակայում կազմակերպության պատասխանատվության ողջ տարածքում, որը ենթադրում է տարբեր պետություններում դրամաֆինանսական, միջկրոնական և կանխատեսավերլուծական հարթություններում նոր ինստիտուտների ձևավորում¹³:

¹³ Տե՛ս «Заявление делегации Республики Узбекистан» // <http://www.osce.org/ru/node/3951?download=true>

Պատճառաբանելով, որ վերոնշյալ նախաձեռնությունները նախապես համաձայնեցված չեն եղել մասնակից պետությունների հետ, ուզքեկական պատվիրակությունը հանդես եկավ այդ նախաձեռնությունները եզրափակիչ հռչակագրում ներառելու դեմ:

Այն պարագայում, երբ ԵԱՀԿ առաջատար և առավել հզոր պետությունները գրեթե համաձայնեցրել էին իրենց դիրքորոշումները, և թվում էր, որ եզրափակիչ հռչակագրի ընդունումը առանց խոչընդոտների է անցնելու, ավելի փոքր, սակայն կազմակերպության անդամ պետությունները իրենց նկատառումները ներկայացրին վեհաժողովի մասնակիցներին:

Մինչ լրագրողները սպասում էին եզրափակիչ հռչակագրի հրապարակմանը, թեժ քննարկումները պետությունների պատվիրակությունների միջև դեռևս շարունակվում էին: Ավելին, պահանջվեց լրացուցիչ ութ ժամ բոլոր կողմերի դիրքորոշումները վերջնականորեն համաձայնեցնելու համար:

Վեհաժողովի երկրորդ օրվա վերջում միայն հնարավոր դարձավ հասնել փոխզիջումային տարբերակների, և մասնակից պետությունները կարողացան ընդունել եզրափակիչ հռչակագիրը: Իսկ «Գործողությունների ծրագիրը» այդպես էլ չընդունվեց և դարձավ հաջորդ նախագահող պետության պարտավորությունը¹⁴:

Վերջապես, վեհաժողովի մասնակիցներին հաջողվեց 11 տարվա ընդմիջումից հետո ընդունել առաջին քաղաքական հռչակագիրը, որով հաստատվում էին կազմակերպության առանցքային սկզբունքները: Եզրափակիչ հռչակագրի դրույթները համեմատաբար ավելի ընդունելի էին մասնակից փոքր պետությունների համար: Մասնավորապես, եզրափակիչ հռչակագրին կցված էր Եվրամիության մեկնաբանական հայտարարությունը, որում առանձնանշված էր Վրաստանի և Մոլդովայի Հանրապետության տարածքային ամբողջականության պահպանման խնդրի կարևորությունը¹⁵:

Ինչ վերաբերում է Հայաստանին, Ադրբեջանին և Լեռնային Ղարաբաղի հարցին, ապա այս խնդրի շուրջ հայտարարություններն ու դրույթները սահմանափակվում էին բանակցությունները շարունակելու և կարգավորման գործընթացը ակտիվացնելու կողմերին ուղղված կոչերով: Բացակայում էր որևէ հայտարարություն Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականության մասին:

Այսպիսով, անվտանգության հարցերով զբաղվող կազմակերպություններում փոքր պետությունների դիվանագիտության ուսումնասիրության տեսանկյունից նշանակալի է Աստանայում կայացած ԵԱՀԿ գագաթնաժողովը, որտեղ կոնսենսուսի սկզբունքի կիրառումը

¹⁴ Տե՛ս «Саммит ОБСЕ в Астане: переговоры были драматическими» // <https://news.am/rus/news/40292.html%3E>

¹⁵ Տե՛ս «Astana Commemorative Declaration: Towards A Security Community», <http://www.osce.org/mc/74985?download=true>

հնարավորություն էր ընձեռել փոքր պետություններին զգալու իրենց կարևորությունը որոշումների ընդունման գործընթացներում: Հետագայում փոքր պետությունները ԵԱՀԿ այլ հանդիպումների և համաժողովների ընթացքում սկսեցին ակտիվորեն կիրառել կոնսենսուսի սկզբունքի առավելությունները իրենց քաղաքական շահերը պաշտպանելու նպատակով: Այս քաղաքականությունը ամեննին դուր չի գալիս մեծ տերություններին, սակայն միջազգային հարաբերությունների առողջ համակարգ ստեղծելու և պահպանելու անհրաժեշտությունը հարկադրում է անգամ հզոր պետություններին ենթարկվել «խաղի» միևնույն կանոններին, այլապես քառսը միջազգային հարաբերություններում անխուսափելի է:

Բանալի բառեր – ԵԱՀԿ Աստանայի վեհաժողով 2010 թ., փոքր պետություններ, եզրափակիչ հռչակագիր, չլուծված հակամարտություններ, Լեռնային Ղարաբաղ, Մերձդնեստր, Արխազիա, Հարավային Օսիա

АРАМАИС ГРИГОРЯН – Дипломатия малых стран, вовлечённых в конфликты, на саммите ОБСЕ в Астане в 2010 г. – После Стамбульского саммита (1999) в рамках ОБСЕ встречи в верхах не проводились около 11 лет. Когда председательство в организации перешло к Казахстану, он инициировал саммит в Астане. Мероприятие на всём его протяжении, от совещания экспертов и до подписания декларации, проходило в напряжённой атмосфере, обусловленной неразрешёнными конфликтами. Саммиту, действующему на основе консенсуса, грозил провал, поскольку ряд стран стремился непременно внести в итоговую декларацию желанные для себя пункты. В итоге государствам-участникам всё-таки удалось найти для неё взаимоприемлемые формулировки.

Ключевые слова: саммит ОБСЕ, Астана-2010, малые государства, заключительная декларация, нерешённые конфликты, Нагорный Карабах, Приднестровье, Абхазия, Южная Осетия

ARAMAYIS GRIGROYAN – Diplomacy of Small Countries Involved in Conflicts at OSCE Summit in Astana in 2010. – In 1999 after the Istanbul summit, no OSCE summit was held for about 11 years. During its chairmanship, Kazakhstan initiated holding a new OSCE summit. Throughout the summit, both meetings of experts and the adoption of the final declaration were maintained up to the tense atmosphere. The most sensitive issues were related to the unresolved conflicts. The summit, which works based on consensus system, faced with the problem of failure because of a small number of states had sought to introduce preferential conditions for the final declaration. Finally, member states were able to accept a compromise to adopt the final declaration.

Key words: OSCE summit in Astana, Astana 2010, small states, the Final Declaration of the OSCE Summit, the unresolved conflicts, Nagorno Karabakh, Transnistria, Abkhazia, South Ossetia

ЭЛЕКТРОННОЕ ПРАВИТЕЛЬСТВО КАК ТЕХНОЛОГИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ (СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ)

НИНА АНТАНОВИЧ

Начало столетия продемонстрировало невиданные в XX веке скорости технологических и социальных изменений, тесно связанных друг с другом. Социальное пространство как сфера публичного взаимодействия расширяется. С точки зрения анализа государственного управления важны следующие характеристики публичной сферы: рост информационной насыщенности социального пространства, широкая и сложно контролируемая передача различных информационных сообщений; сложность определения подлинного источника информации и ее достоверности; рост возможностей социальной мобилизации для групповых и массовых социальных действий; трансформация форм политического участия. Тенденцией развития государственного управления стало стремление использовать современные информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) для обеспечения обратной связи между властными институтами и гражданами, для участия граждан в политическом процессе, к примеру, путем создания дискуссионных площадок для обсуждения и решения конкретных социально значимых проблем. Российский исследователь О. Д. Синенко отмечает: «Устоявшиеся порядки разрушаются, мир формальных институтов все больше уступает место *сетевым взаимодействиям*, переходность становится частью повседневности, национальные политики вынуждены приспосабливаться к противоречивым, порой диаметрально противоположным тенденциям»¹.

ИКТ активно используются в государственном управлении, модернизируя взаимодействие между институтами государства, а также между центрами принятия политических решений и обществом. ИКТ изменяют управленческие процедуры и подходы к работе органов государственной власти. В целях модернизации государственного сектора осуществляется формирование «электронного правительства» (также используют термины «электронное управление», «элект-

¹ «Социально-политическая трансформация в современной России: поиск модели устойчивого развития: сборник статей». М., 2015, с. 215.

ронное государство»). Ныне сущность и основные этапы эволюции электронного правительства хорошо изучена экспертами ООН и представителями не только социальных, но технических наук. В исследованиях западных авторов прослеживается тенденция акцентировать проблематику электронной демократии и электронного участия (как на национальном, так и на локальном уровнях). Большинство из них подчеркивали открытость власти и преимущества предоставления государственных услуг посредством применения ИКТ, расширение возможностей участия граждан в решении социально значимых проблем. Цель данной статьи – сравнительный анализ эволюции «электронного правительства» как технологии государственного управления на примере России, Украины, Беларуси, Казахстана и Армении.

Теоретические основания целеполагания и содержательного наполнения технологий электронного правительства представлены: 1) коммуникативным и сетевым подходами (теории «хорошего управления»/ «governance» и политических сетей), 2) неинституциональным подходом (связанным с теорией общественного выбора, концепциями нового государственного менеджмента [НГМ], «государственной состоятельности»). Указанные подходы обосновывают практическое формирование эффективного государства. Технология электронного правительства, вплетенная в продуманный политический курс, на высших стадиях своего развития может сформировать так называемое «сетевое управление» (речь о котором пойдет ниже). Сходные выводы сделаны Т. А. Кулаковой: «Теоретическими основаниями расширения взаимодействий государства и общества являются: концепция способности государства (State Capacity), концепция «governance» (руководство), теория политических сетей (Policy Network) и связанная с ней концепция координирующей функции государства»².

Инструментарий электронного правительства направлен на развитие и совершенствование государственного управления, в частности основных черт его демократических систем – оперативности, прозрачности, подотчетности. Хотя вывод о корреляции между демократией и развитием интернета является дискуссионным (сошлемся на исследование Ю. Зиссера «Действительно ли интернет – двигатель демократии?»). Для оценки трансформации и эффективности государственного управления можно использовать концепции общественных ценностей (благ) и качества государственных услуг. Соответственно оценку деятельности органов исполнительной власти можно проводить по критериям: 1) качества государственных услуг и степени удовлетворенности потребителей; 2) результативности деятельности государственных учреждений с точки зрения потребителей; 3) степени доверия общества к государственным органам.

Для выявления сильных и слабых сторон электронного правительства рационально применять SWOT-анализ (таблица 1).

² Кулакова Т. А. Административная реформа и трансформация взаимодействий государства и общества (на примере России) / Автореф. дис. ... докт. политических наук. СПб., 2012, с. 12.

Таблица 1

SWOT-анализ электронного правительства

Сильные стороны (S)	Слабые стороны (W)
Быстрый доступ к услугам государственных учреждений; возможность для граждан реализовать свои конституционные права на участие в управлении государством; предоставление гражданам возможности участвовать в демократических процессах; ограничение возможностей административного произвола; дебюрократизация; снижение издержек, связанных с государственным управлением.	Высокие затраты для внедрения и поддержки «электронного правительства»; обязательное наличие квалифицированного персонала; «электронная бедность» населения; проблема исключения человеческого фактора (в разных ситуациях этот момент можно отнести либо к сильным, либо к слабым сторонам).
Благоприятные возможности (O)	Потенциальные угрозы (T)
Снижение издержек – госуправление станет ответственным; достижение прозрачности власти; снижение коррупционности; повышение эффективности государственного управления; рост демократизации общества; вовлечение гражданского общества и бизнес-сектора в процессы принятия решений.	Углубление «цифрового разрыва» между жителями города и села, богатыми и бедными, образованными и необразованными, т. е. увеличения разрыва в доступе к информации; «взломы» паролей и «хакерские атаки»; сбои в сети.

При оценке эффективности «электронного правительства» был учтен его потенциал и реальный спрос на электронные услуги по следующим критериям:

- 1) веб-присутствие;
- 2) качество размещения на сайте информации об органе управления, его структура, режим работы, качество дизайна;
- 3) возможность выхода на другие сайты, дружелюбность интерфейса;
- 4) уровень интерактивности: вопросы и ответы посредством электронной почты, обновляемость информации;
- 5) широта спектра предоставляемых услуг и уровень их сложности, техническая доступность, скорость обслуживания, режим доступа, возможность получения различных форм и бланков;
- 6) возможность осуществлять операции в онлайн-режиме, многоканальность доступа;
- 7) безопасность взаимодействия.

Исследованием электронного правительства занимаются специальные подразделения ООН – департамент по экономическим и социальным вопросам, отдел государственного управления и управления развитием. В официальных докумен-

тах ООН использован термин e-governance, означающий «электронные методы управления». Они включают совокупность электронных услуг (электронная администрация с элементами гражданского участия). В Стратегии сотрудничества стран СНГ в сфере информатизации (2003) электронное правительство определяется как «область применения ИКТ, обеспечивающая взаимодействие органов государственной власти и граждан»³. В 2006 г. Еврокомиссией принят План действий в области электронного правительства (E-government action plan of the European communities).

Информацию о «цифровой реальности стран Евразии» (электронным государственным услугам, законодательству в сфере ИКТ, тенденциям рынка информационных технологий) аккумулирует информационная платформа Digital Report (<https://digital.report/>). Digital Report сотрудничает с SecDev Foundation – международным экспертным сообществом в области ИКТ в странах постсоветского пространства.

В реализации электронного правительства комбинируются: *технократический* подход, обеспечивающий развитие электронного администрирования на основе определенным образом организованной государственной компьютерной системы, и *коммуникативный* подход, включающий направления: «государство – граждане» (**G2C**: информирование и предоставление услуг населению, политическое участие посредством ИКТ); «государство – бизнес» (**G2B**: государственные регистры юридических лиц, уплата налогов, отчетность); «внутригосударственное взаимодействие» (**G2G**: принятие и передача принятых решений). Технология электронного правительства включает: e-госуслуги, цифровую подпись, регистр коммерческих организаций, интернет-банкинг, ID-билеты на транспорт, e-обучение, e-медицину, земельный кадастр, интернет-голосование и др.

В 2003 г. была принята Декларация тысячелетия по мировому исследованию развития электронного правительства. В обзоре ООН (2003) «Электронное правительство на перепутье» была ранжирована 161 страна на основе анализа веб-сайтов, развитости телекоммуникационной инфраструктуры, доступа к информации, качества человеческого капитала. Названные показатели интегрированы в *индекс готовности электронного правительства* (E-government Readiness Index – см. отчеты ООН 2004–2008). Среднее значение этого индекса в 2003 г. было 1,62. США заняли первое место (индекс 3,11). Первой в Европе была Норвегия (индекс 2,55)⁴.

Глобальные отчеты ООН по электронному правительству в дальнейшем выходили в 2004, 2005, 2008, 2010, 2012, 2014, 2016 гг. В «Глобальном отчете готовности к электронному правительству (2004) дана оценка электронного правительства как инструмента для распространения информации и предоставления ус-

³ Стратегия сотрудничества стран СНГ в сфере информатизации. Решение Координационного Совета государств-участников СНГ по информатизации при РСС от 1 июля 2003 г. № 3/1 // <http://www.cis.minsk.by/main.aspx?uid=3558>

⁴ United Nations Global E-Government Survey. E-government at the Crossroads. World Public Sector Report 2003 // http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan012_733.pdf

луг гражданам⁵. В «Глобальном отчете» (2005) отмечалось, что развитие ИКТ создает реальный доступ к управлению групп, находящихся в неблагоприятном положении⁶. В «Глобальном обзоре» (2008) сделан вывод, что ИКТ трансформируют институциональные механизмы, прокладывая путь для преобразования правительства⁷. Обзор-2010 назывался «Использование электронного правительства во время финансового и экономического кризиса». Обзор-2012 – «Электронное управление для народа», 2014 г. – «Электронное управление ради будущего», 2016 г. – «Электронное правительство в поддержку устойчивого развития». Обзоры констатируют возрастание роли электронных методов управления практически повсеместно.

Эти методы проходят сложную эволюцию. В обзорах ООН по развитию электронного управления 2003, 2004 гг. выделены следующие стадии развития электронного правительства: возникающее присутствие, расширенное присутствие, интерактивное присутствие, транзакционное присутствие, сетевое присутствие. В обзоре-2005 акцент сделан на возможностях электронного участия, которое анализировалось по следующим показателям: информационное присутствие / размещение информации; электронное консультирование, обратная связь с помощью электронной почты, ответов на форумах; принятие решений с участием граждан. В результате должно сформироваться *инклюзивное управление* (socially inclusive government), позволяющее снизить неравенство по доступу общественности к управлению и повысить возможности принятия решений на основе общественного консенсуса.

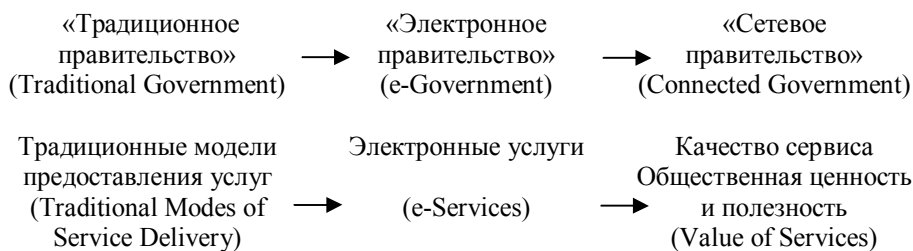
Рассмотрим фазы развития электронного правительства согласно «Глобальному обзору 2008: от электронного правительства к сетевому управлению». Стадия I – *возникающее присутствие*, представление справочной информации; стадия II – *продвинутое присутствие*, представление онлайн документов, форм, отчетов, правовых актов, новостей в различных сферах общественной политики; стадия III – *интерактивное присутствие*, в режиме онлайн предоставляются формы для оплаты налогов и получения лицензий; стадия IV – *транзакционное присутствие*, государство начинает трансформироваться путем взаимодействия с гражданами; стадия V – *сетевое управление* характеризуется горизонтальными связями между правительственными институтами, вертикальными связями между центральными и местными органами, связями между государственными органами и гражданами, между стейкхолдерами (правительство, частный сектор, академические институты, гражданское общество). На рис. 1 показана эволюция предоставления услуг посредством вовлечения граждан в управленческие процессы.

⁵ United Nations Global E-Government Readiness Report 2004 // <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan019207.pdf>

⁶ United Nations Global E-Government Readiness report 2005. From E-Government to E-Inclusion // <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan021888.pdf>

⁷ United Nations Global E-Government Survey 2008: From E-Government to Connected Governance // <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan028607.pdf>

Предоставление услуг посредством вовлечения граждан⁸

Как отмечает Р. В. Евстифеев, «концепции Connected Government и теории социальных сетей делают упор на создание устойчивых неформальных и полужформальных общественных структур, участвующих в определении целей и реализации государственного управления»⁹. «Сетевое правительство» (Connected Government) при достижении общественных целей вовлекает всех заинтересованных лиц (stakeholders) на базе ИКТ.

В обзоре-2016 представлена эволюция трактовки электронного правительства в ежегодных глобальных отчетах ООН. Представим выдержки в таблице 2.

Таблица 2

Год выхода Глобального обзора	Трактовка электронного правительства
2003, 2004	инструмент повышения потенциала административных институтов по предоставлению общественных благ посредством использования ИКТ;
2005	расширение трактовки от сетевого взаимодействия «правительство – правительству» и использования ИКТ институтом государства для предоставления информации и услуг населению к пониманию роли государства в обеспечении равенства и социальной интеграции, акценты на электронном участии;
2008	постоянные инновации в предоставлении услуг, участие общественности в управлении через трансформацию внешних и внутренних отношений власти и граждан на основе ИКТ;
2014	применение информационных технологий в области государственного управления для повышения качества услуг посредством непрерывных потоков и процессов управления данными и информацией; расширение каналов для взаимодействия и реализации прав и возможностей граждан.

⁸ United Nations Global E-Government Survey 2008: From E-Government to Connected Governance).

⁹ Евстифеев Р. В. Политико-административные преобразования в контексте глобальных вызовов: отечественный и зарубежный опыт, проблемы и тенденции развития / Автореф. дисс. ... докт. полит наук. Уфа, 2011, с. 25.

ООН оценивает эволюцию электронного правительства в связи с расширением участия граждан в управлении и доступности для них институтов власти. К «индексу развития электронного правительства» добавляется индекс электронного участия. *Индекс электронного участия* рассчитывается в качестве дополнительного индекса в Обзорах электронного правительства ООН. Ключевое значение в индексе электронного участия имеют принципы прозрачности и подотчетности институтов государства населению, возможности для участия граждан в управлении. Структура индекса: Е-информация (расширение участия путем предоставления гражданам общественной информации и доступа к ней), Е-консультации (включение граждан в общественные обсуждения вопросов государственной политики и услуг), Е-процесс принятия решений (расширение прав и возможностей граждан путем совместного проектирования вариантов политики и совместного предоставления услуг). *Электронная демократия* не сводится к электронному голосованию, а означает расширение участия граждан в принятии решений. Индекс электронного участия сосредоточивает внимание на интерактивных услугах и предоставлении правительствами информации гражданам («электронный обмен информацией»), взаимодействие с заинтересованными сторонами/стейкхолдерами («электронные консультации») и включение граждан в процессы принятия решений («электронное принятие решений») ¹⁰.

Э. Макинтош связала стадии цикла выработки политики с Е-информированием, Е-консультированием, Е-процессом принятия решений, выявив инструменты онлайн участия/включения граждан на каждой их них (таблица 3) ¹¹.

Как видно из таблицы 3, Е-сообщества, дискуссионные форумы, Е-петиции, Е-референдумы, интернет-опросы общественного мнения, мониторинг электронной почты, ответы на часто задаваемые вопросы рассмотрены как основные инструменты расширения участия граждан в управлении. Однако применение указанных инструментов и реальный результат в виде принятого решения далеко не одно и то же. Пример – онлайн петиция по поводу повторного референдума о выходе Великобритании из ЕС, набравшая более четырех миллионов подписей. На практике в современном политическом процессе блоги и форумы задействованы на стадиях артикуляции общественно значимой проблемы, постановки ее в повестку дня и лишь отчасти на стадии выработки альтернативных путей решения. Феномен блогосферы и форм-обсуждений иногда называют «онлайн политикой» и даже «гражданской журналистикой». Заметим, чтобы стать таковыми необходимо иметь достаточно высокое влияние на принятие реальных, жизненно значимых политических решений, обладать специальными знаниями.

¹⁰ United Nations E-Government Survey 2016: E-Government in Support of Sustainable Development. E-Participation Index (EPI) // <http://workspace.unpan.org/sites/Internet/Documents/UNPAN96407.pdf>

¹¹ Macintosh A. Using information and communication technologies to enhance citizen engagement in the policy process // *Promise and Problems of E-Democracy: Challenges of Online Citizen Engagement*. – OECD, 2003, p. 14 // <http://www.oecd.org/futures/35176328.pdf>

Таблица 3

Стадия цикла выработки политики	Информирование	Консультирование	Участие
Постановка проблемы на повестку дня (Agenda-setting)	Поисковые системы по сайту, оповещение по электронной почте, поддержка перевода на несколько языков, удаление жаргонных выражений	Онлайн опросы общественного мнения, дискуссионные форумы, мониторинг электронной почты, «доска объявлений», ответы на часто задаваемые вопросы	Е-сообщества, Е-петиции, Е-референдумы
Анализ (Analysis)	Поддержка перевода на несколько языков, удаление жаргонных выражений	Экспертное профилирование	Е-сообщества
Формулирование проблемы (Formulation)	Доступный стиль изложения для интерпретации технических и юридических терминов	Дискуссионные форумы, Е-сообщества	Е-петиции, Е-референдумы по вопросам внесения изменений в законодательство
Реализация (Implementation)	Естественный стиль языка, использование электронной почты и информационных бюллетеней	Дискуссионные форумы, Е-сообщества	Расылка по электронной почте для целевых групп
Мониторинг (Monitoring)	Интернет издание годовых отчетов, обратная связь	Интернет-опросы общественного мнения, форумы, мониторинг электронной почты, ответы на часто задаваемые вопросы	Е-петиции, Е-референдумы

Эволюция электронного государства воплотилась в идеях международного партнерства открытых правительств, которое было учреждено в 2011 г. как «многосторонняя инициатива для обеспечения обязательств со стороны правительств содействовать прозрачности, расширению прав и возможностей граждан, борьбе с коррупцией, использованию новых технологий, направленных на укрепление системы управления» (<http://www.opengovpartnership.org/about>). Инициативу Открытого правительства выдвинул Б. Обама. Армения и Украина присоединились к партнерству открытых правительств в 2012 г. Россия также вступила в партнерство, но в 2013 г. вышла из него.

В 2008 г. была учреждена «Стратегия развития информационного общества в Российской Федерации». В настоящее время действует управление президента Российской Федерации по применению информационных технологий и развитию электронной демократии, а также интернет-портал <http://open.gov.ru/> – *Открытое правительство России* (создано в 2012 г.), которое рассматривается как своего рода правительственная комиссия и экспертный совет. Открытое правительство России содержит такие важные разделы, как «открытые данные», «оценка открытости министерств и ведомств».

В Казахстане в 2004 г. была принята программа формирования электронного правительства 2005–2007 гг. Сегодня развитие электронного правительства – часть стратегии «Казахстан-2050», в которой утверждается, что страна достигла четвертой, трансформационной стадии развития электронного правительства. А главной целью провозглашена «максимальная оперативность в оказании услуг гражданам», «ради достижения этой цели интерактивные и транзакционные сервисы объединяются в комплексные услуги»¹². Заметим, что стадия транзакционного присутствия предполагает не только предоставление услуг, но трансформацию государства путем его взаимодействия с гражданами.

Внедрение ИКТ в сферу государственного управления в Армении началось в 2000-е годы. В 2010 г. запущен портал «Электронное правительство Республики Армения» (www.e-gov.am) на армянском и английском языках, который действует по принципу «одного окна» и объединяет электронные средства управления и базы данных армянских государственных учреждений, имеет достаточно простой, дружелюбный пользователям интерфейс¹³. В 2012 г. Армения присоединилась к международному партнерству открытых правительств. В 2014 г. была принята стратегическая программа развития электронного правительства на 2014-2018 гг. Координатором этих проектов является компания EKENG, основанная правительством страны. EKENG уполномочена выдавать электронные цифровые подписи; компания также координирует электронное здравоохранение и другие проекты (<https://www.ekeng.am/en/corporate>).

В Беларуси задачи развития электронного правительства реализует интернет-портал президента республики (www.president.gov.by), содержащий ссылки на сайты правительства, министерств, исполкомов и других органов власти. Этот портал рассматривается как точка входа в государственное интернет-пространство по принципу одного окна. Функционирование интернет-портала регулировалось указами президента. Были приняты программы «Электронная Беларусь 1»

¹² Стратегия «Казахстан 2050». Электронное правительство // <http://strategy2050.kz/ru/book/post/id/56/>

¹³ Приведем в качестве примера рубрики, содержащиеся на интернет-сайте www.e-gov.am: отправить письмо правительству; подать заявку на лицензии; правительственные расходы; электронная подпись; постановления правительства; указы премьер-министра; повестка дня заседания правительства; раскрытие закупок из одного источника; результаты мероприятий, осуществляемых Контрольной палатой Армении; информационно-поисковая система агентства по интеллектуальной собственности и др.

(2003–2010) и «Электронная Беларусь 2» (2011–2015). Аналитические материалы и новости о концепции электронного правительства в Беларуси размещены на сайте e-Gov.

В Украине действует единый правительственный портал, обеспечивающий функционирование электронного правительства, а также специализированный портал «Электронное правительство» (<http://itc.ua/tag/elektronnoe-pravitelstvo/>). В 2015 г. созданы портал об открытости использования публичных средств и проект открытых баз данных «E-Data» (e-data.gov.ua, spending.gov.ua), который объявлен «новаторским проектом» и должен был содержать информацию об использовании бюджетных средств. Однако через год эксплуатации отмечалось, что «уровень регистрации распорядителей и получателей бюджетных средств на портале составляет 45% от их общего количества»¹⁴.

В соответствии с целями статьи мы провели сравнительный анализ по индексу развития электронного правительства (1) и индексу электронного участия (2) в глобальных отчетах ООН для России, Казахстана, Беларуси, Украины и Армении.

Таблица 4.

Глобальные отчеты ООН	Российская Федерация		Республика Казахстан		Республика Армения		Республика Беларусь		Украина	
	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
2003	58	91	83	69	86	91	81	102	54	24
2004	52	41	69	59	83	97	58	32	45	24
2005	50	61	65	47	106	83	51	36	48	28
2008	60	98	81	98	103	135	56	98	41	14
2010	59	86	46	18	110	135	64	51	54	48
2012	27	19	38	3	94	161	61	109	68	83
2014	27	30	28	22	61	59	55	92	87	77
2016	35	32	33	67	87	84	49	76	62	32

По приведенным в таблице 4 данным можно сделать выводы, что Российская Федерация демонстрирует стабильный рост показателей по двум приведенным индексам. Скачок мы видим в 2012 г. (Россия заняла 27 место по развитию электронного правительства в мире), что связано с введением Открытого правительства. Казахстан продемонстрировал постоянное улучшение показателей (в 2012 г. занял третье место) и скачкообразные изменения с ухудшением показателей по индексу электронного участия. Показатели Армении по индексу развития электронного правительства варьировались от 86–110 мест и по индексу электронного участия – 59–135 места. Наилучшие показатели достигнуты в 2014 г. и в 2016 г.

Показатели Беларуси по индексу развития электронного правительства достаточно стабильны с 2004 г. и невысоки по индексу электронного участия (109–32

¹⁴ Исполнился год официальному portalу использования публичных средств E-Data / ИТС.UA // <http://itc.ua/news/segodnya-ispolnyaetsya-god-s-nachala-raboty-i-ofitsialnogo-portala-ispolzovaniya-publichnyih-sredstv-e-data/>.

места). Показатели Украины по двум указанным индексам ухудшились до 2014 г., за 2016 г. произошло их улучшение. Это связано с присоединением Украины к партнерству открытых правительств.

Итак, электронное правительство создается при наличии политической воли и вовлечении в процесс государственных деятелей. Принципиальное политическое решение легитимирует выделение материальных средств и принятие соответствующего законодательства. Электронная демократия возникает на основе освоения гражданами услуг электронного правительства. Но суть электронного правительства состоит в получении информации и определенных услуг, а электронная демократия предполагает осознанное политическое участие на основе использования ИКТ. Мировой тенденцией развития электронного правительства является активизация обратной связи с гражданами и предоставление электронных услуг, обеспечение онлайн-транзакций посредством создания порталов государственных услуг по принципу «одного окна», единых систем информационно-справочной поддержки граждан и организаций для взаимодействия с органами исполнительной власти и местного самоуправления с использованием ИКТ. Вступление государств в международное партнерство открытых правительств содействует их прозрачности и подотчетности гражданам, борьбе с коррупцией. Формат открытого правительства вынуждает размещать в открытом доступе информацию об использовании бюджетных средств, а значит, сделать деятельность властных институтов более прозрачной.

Ключевые слова: электронное правительство, государственное управление, индекс развития электронного правительства, индекс электронного участия

ՆԻՆԱ ԱՆՏԱՆՈՎԻԶ – Էլեկտրոնային կառավարությունը որպես պետական կառավարման տեխնոլոգիա (համեմատական վերլուծություն) – Հեղինակը SWOT-վերլուծության միջոցով դիտարկում է էլեկտրոնային կառավարության գործիքների դերը պետական կառավարման համակարգում: Հոդվածում անդրադարձ է կատարված էլեկտրոնային կառավարության փոխակերպումների մասին ՄԱԿ-ի զեկույցներին: Համեմատական վերլուծության է ենթարկված էլեկտրոնային կառավարության էվոյուցիան որպես պետական կառավարման տեխնոլոգիա՝ հիմնվելով Ռուսաստանի Դաշնության, Ղազախստանի, Հայաստանի Հանրապետության, Բելառուսի, Ուկրաինայի և Ղրղզստանի Հանրապետության էլեկտրոնային կառավարության և էլեկտրոնային մասնակցության ինդեքսների դինամիկայի օրինակների վրա: Համեմատական վերլուծության հիման վրա հոդվածում եզրակացվում է, որ էլեկտրոնային կառավարության զարգացման միտումներն են՝ էլեկտրոնային ծառայությունների տրամադրումը, առցանց գործարքների ապահովումը և քաղաքացիների հետ հետադարձ կապի ակտիվացումը՝ դարձնելով պետական իշխանության մարմինների գործունեությունն առավել բաց ու թափանցիկ:

Բանալի բառեր – էլեկտրոնային կառավարության, պետական կառավարում, էլեկտրոնային կառավարության զարգացման ինդեքս, էլեկտրոնային մասնակցության ինդեքս

NINA ANTANOVICH – *Electronic Government as a Technology of Public Administration (comparative analysis)*. – In the article, SWOT-analysis was used to assess the role of e-government as a tool in Public Administration. Transformation of e-government was studied according to the UN Global e-government Surveys. A comparative analysis of the evolution of electronic government as the Public Administration technologies on the example of the E-Government Development Index, E-Participation Index of the Russian Federation, Republic of Kazakhstan, the Republic of Armenia, Belarus and Ukraine was done. On the basis of the comparative analysis, the author makes a conclusion that the trend of e-government development is the provision of electronic services, providing online transaction and feedback from citizens to government institutions which make their activities more open and transparent.

Key words: *e-government, public administration, E-Government Development Index, E-Participation Index*

ԷԼԵԿՏՐՈՆԱՅԻՆ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՄԱՍՈՒԼԸ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

ԷՂԳԱՐ ՔԱԼԱՆԹԱՐՅԱՆ

Ժամանակակից աշխարհում չափազանց կարևորվում է պետական տեղեկատվական քաղաքականությունը, որը նպաստում է ժողովրդավարական կառավարման արժեհամակարգի և քաղաքացիական հասարակության զարգացմանը, պետական կառավարման մարմինների գործունեության արդիականացմանը, որոնք էլ «լավ կառավարման» ամուր հիմք են: Մարդկությունն ապրում է տեղեկատվական տեխնոլոգիաների դարաշրջանում, որի շնորհիվ տեղեկատվական կրթությունը դառնում է հասարակության միավորիչ գործոն: Մարդիկ յուրաքանչյուր օր ստանում են մեծ ծավալի նոր տեղեկատվություն՝ շատ հաճախ չմտածելով դրա սկզբնաղբյուրների մասին: Հեռուստատեսությունը, ռադիոն, տպագիր նյութերը, գովազդները, համացանցը համարվում են այս կամ այն տեղեկատվության սկզբնաղբյուր, որն ամեն օր մեծ ազդեցություն է ունենում մարդկանց ընտրության վրա՝ սկսած նախաճաշից, վերջացրած պետության ղեկավարի ընտրություններով¹: Զանգվածային լրատվամիջոցները ստեղծված են տեղեկատվություն հավաքելու, մշակելու, վերլուծելու և հատուկ տեխնիկական միջոցների օգնությամբ այն տարբեր սոցիալական խմբերին հասցնելու համար: ՋԼՄ-ն հսկայական ազդեցություն ունի պետական տեղեկատվական քաղաքականության մշակման և իրականացման վրա և պետական քաղաքականության և կառավարման անբաժան մասն են, վերջիններս մշտապես պետք է կապի մեջ լինեն կառավարման սուբյեկտների հետ²:

Կատարված ուսումնասիրությունները հավաստում են, որ 21-րդ դարում, առանց ՋԼՄ-ի ակտիվ դերակատարման անհնար է պատկերացնել որևէ ազգի սոցիալ-մշակութային զարգացումը, պետական քաղաքականության իրականացումը, քաղաքացիական հասարակության ձևավորումը և այլն: Գլոբալացման պայմաններում անհերքելի է այն փաստը, որ մեդիան հսկայական դեր է կատարում ժամանակակից համաշխարհային գործընթացներում: Արդի հասարակության կախվա-

¹ Տե՛ս **Есипова И. В.** Синтез средств массовой информации в эпоху постмодерна // "Вестник Саратовского государственного технического университета". 2011, т. 1, № 1, էջ 284-288:

² Տե՛ս **Спицына О. О.** СМИ в механизме формирования правовой культуры российского общества // "Философия права", 2008, № 2, էջ 62-64:

ծությունը տեղեկատվությունից համակարգը դարձրել է տեղեկատվական, ավելի խոցելի, ՁԼՄ-ն, օգտվելով իրեն ընձեռված հնարավորություններից, ազդում է հասարակության վրա³: ՁԼՄ-ի կողմից եկող մանիպուլյացիային կարելի է դիմակայել թերևս միայն դրանց չվստահելով կամ դրանց վրա ուշադրություն չդարձնելով, սակայն հասարակության սովոր գանգվածը ստացած տեղեկատվությունն ընկալում է ոչ թե իրատեսորեն, այլ ավելի շատ զգացմունքայնությամբ: Այս պարագայում առանձնապես մեծ ազդեցություն ունի էլեկտրոնային և սոցիալական ՁԼՄ-ն⁴:

Հատկապես համացանցի լայն տարածումը տեղեկատվությունն ավելի ու ավելի հասանելի դարձրեց, որից և օգտվեցին պետական բազմաթիվ մարմիններ, կազմակերպություններ և իրենց լրատվամիջոցներով սկսեցին սեփական շահերը հետապնդող, քողարկված նպատակների հետամուտ լինելու ինչ-որ գործընթաց: Սակայն այսպիսի խառը և չկարգավորված իրավճակում ամենադժվարը և բարդը ընտրությունն է: Ընթերցողը, հեռուստադիտողը կամ ռադիոունկնդիրը կանգնում է ընտրության փաստի առաջ, այն է՝ որտեղից ստանալ հավաստի տեղեկատվություն: Մարդկանց մեծամասնության համար այնքան էլ էական չի լինում աղբյուրը, կարևորը լուրի գրավչությունն է, ինչո՞ւ ոչ՝ նաև սենսացիա պարունակելը: Սակայն երբ ընթերցողը կարողանում է ինքնուրույն վերլուծել ՁԼՄ-ի տրամադրածը, այս պարագայում ավելի դժվար և անարդյունավետ է դառնում մանիպուլյացիայի էֆեկտը: Բայց ընթերցողների մեծ մասը չի կարողանում կարդալ տողատակերում գրվածը՝ դառնալով կեղծ քարոզչական մեքենաների զոհ⁵:

Արդի հասարակությունն անհնար է պատկերացնել առանց սոցիալական և էլեկտրոնային մամուլի: Սոցիալական մեդիան ժամանակակից ինտերնետային ոլորտի հիմնական շարժիչ ուժն է, որն ավանդական մեդիա տարբերակներից (ռադիո, հեռուստատեսություն, տպագիր մամուլ և այլն) առանձնանում է ինտերակտիվությամբ և գովազդային թիրախային տեխնոլոգիաների կիրառմամբ: Սոցիալական մեդիան ներառում է սոցիալական ցանցերը, բլոգային ծառայությունները (բլոգինգ), միկրոբլոգային ծառայությունները, տեղեկատվության փոխանակման սոցիալական համակարգերը, սոցիալական էջանշումների համակարգերը (social bookmarking services) և այլն: Այս ոլորտը ժամանակակից տեղեկատվական և տեղեկատվության փոխանակման

³ Տե՛ս **Ա. Մ. Ալեքսանյան**, Քաղաքացիական ժունալիստիկան որպես քաղաքացիավարական գործոն // «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Միջազգային հարաբերություններ, քաղաքագիտություն», 2013, № 141.6, էջ 24-34:

⁴ Տե՛ս **Воскресенский Ю.** Понятие «средства массовой информации»: роль коммуникации и СМИ в политической системе общества // "Юрист", 2005, № 6, էջ 36-39:

⁵ Տե՛ս **Сурма И. В.** Новый глобальный наднациональный актор международных отношений в контексте национальной безопасности // "Национальная безопасность" / nota bene, 2013, № 1, էջ 66-80:

ույրտում գրավում է գերիշխող դիրք, որն օրեցօր ավելացնում է իր կշիռը համաշխարհային մեդիա ոլորտում:

Համացանցը զարգացման հետաքրքիր պատմություն ունի. 1957 թվականին ԱՄՆ-ի պաշտպանության նախարարությունը որոշեց, որ պատերազմի դեպքում ինքը կարիք կունենա հուսալի տեղեկատվական համակարգի: Այդ նպատակով ռազմական հետազոտությունների գործակալությունը (DARPA) առաջարկեց մշակել համակարգչային ցանց, որի մշակումը և զարգացումը հանձնարարվեց Կալիֆորնիա նահանգի - Լոս Անջելեսի Ստանֆորդ համալսարանի հետազոտական կենտրոնին: Սկզբնական շրջանում այդ համակարգչային ցանցը կոչվում էր ARPANET (Advanced Research Projects Agency Network): Բոլոր աշխատանքները ֆինանսավորում էր ԱՄՆ-ի պաշտպանության նախարարությունը: Այնուհետև ARPANET-ը սկսեց ակտիվորեն զարգանալ և առաջին սերվերը տեղակայեց 1969 թվականի սեպտեմբերի 2-ին՝ Կալիֆորնիայի համալսարանում: 1990 թվականին այն դադարեց գործելուց, և նրա գործառույթները փոխանցվեցին համացանցին: Նույն թվականի հունվարին համացանցին միացան ավելի քան երկու հարյուր ցանցեր, իսկ այսօր դրանց թիվը հասնում է մի քանի հարյուր հազարի: Այսպիսի գլոբալ տեղեկատվական համակարգերը հնարավորություն են տալիս կրճատելու ծախսերը, բարձրացնում են քաղաքական, տնտեսական որոշումները կյանքի կոչելու արդյունավետության աստիճանը: Կյանքի արագ ընթացքը, մեծ ծավալների տեղեկատվությունն ու դրա նկատմամբ մարդկանց մշտական պահանջմունքի հետզհետե աճը խոսում է վկայություն են այն բանի, որ համացանցը լավագույն միջոցն է մարդկանց համար իրենց ցանկալի տեղեկատվությունը ամենապարզ և շատ արագ ստանալու համար⁶: Ներկայումս համացանցից օրական օգտվում է գրեթե երկու միլիարդ մարդ, իսկ 1990-ական թվականներին այդ ցուցանիշը անհամեմատ ավելի փոքր էր: Բիլ Գեյթսը իր գլխավոր առաքելությունը համարում է այն, որ յուրաքանչյուր մարդու համար հասանելի լինեն համակարգիչն ու համացանցը: Գնալով ավելի է մեծանում համացանցից օգտվողների թիվը: Առաջին հորիզոնականում են Չինաստանը և ԱՄՆ-ը⁷:

ԶԼՄ-ի տարածն միգրացիան դեպի համացանց ցույց է տալիս, որ այն համարվում է յուրահատուկ միջավայր, որն ապահովում է տեղեկատվության տարբեր տեսակների առաքումն ու ստացումը միատեսակ միջոցներով. դրա հետ մեկտեղ՝ ի սկզբանե պահպանում է ինչպես ուղղակի, այնպես էլ հետադարձ կապը յուրաքանչյուր բաժանորդի հետ: Ուսումնասիրությունները պարզել են, որ ընթերցողների մի մասը դադարել է օգտվել թերթերից՝ անհրաժեշտ տեղեկատվությունը ստանալով համացանցից, նույնը կատարվում է շատ հեռուստադիտողների

⁶ Տե՛ս **Раскладкина М. К.** Интернет как информационная среда и особенности работы журналиста в эпоху новых медиа // "Образовательные технологии и общество" (Educational Technology & Society), 2004, № 2, էջ 247-256:

⁷ Տե՛ս ՄԱԿ-ի ուսումնասիրությունը՝ http://www.i2r.ru/static/477/out_21308.shtml

պարագայում: Համեմատաբար կայուն դիրքերում է ռադիոն՝ ի հաշիվ ավտոմեքենաներում ռադիոլսողների թվի: Համացանցը ամբողջովին փոխում է մարդկային կենսակերպը, մտածելակերպը, փոխակերպում է անհատին՝ նրա գիտակցության ուղղորդման տեխնոլոգիաները դարձնելով ավելի արդյունավետ: Նորագույն տեղեկատվական-հաղորդակցական տեխնոլոգիաները նպաստում են միջազգային շուկաների առաջացմանը և դրանց փոխգործունեության ուժեղացմանը, անհատականացմանը և կյանքի ոճերի բազմազանացմանը:

Պետական կառավարման արդյունավետությունը տեղեկատվական քաղաքականության համակարգում պայմանավորված է նաև համացանցի ընդհանուր հասանելիության մակարդակով: ԱՊՀ երկրներում, Հայաստանն առաջատարի դիրքում է⁸: Համացանցը հիանալի միջոց է ոչ միայն ցանկալի տեղեկատվություն ստանալու, այլ նաև հաղորդակցման գործընթացն ավելի արդյունավետ և արագ իրականացնելու առումով: Վերջին տարիներին հաղորդակցման ամենապահանջված և տարածված կենտրոններից է էլեկտրոնային փոստը՝ e-mail-ը, որը հնարավորություն է տալիս ոչ միայն փոխանակելու տեղեկատվություն, այլ նաև ապահովում է մարդկանց անխափան շփումը: Համացանցում մեծ տարածում են գտել նաև շփումների համար նախատեսված մի շարք սոցիալական այլ ցանցեր, ինչպիսիք են՝ Facebook-ը, MySpace-ը, Twitter-ը (ԱՄՆ), Baidu Space-ը, QQ-ն, RenRen-ը (Չինաստան), Вконтакте-ն, Одноклассники-ը (Ռուսաստան) և այլն: Պետք է նշել, որ սոցիալական այսպիսի ցանցերը միաժամանակ օգտագործվում են քաղաքական քարոզարշավների կազմակերպման ու տարբեր հասարակական կազմակերպությունների հեղինակության բարձրացման համար: Դժվար թե Facebook-ի հիմնադիր Մարկ Յուկերբերգը սոցիալական այդ ցանցերը ստեղծելիս կարող էր կանխատեսել, որ դրանք նման մասսայականություն կունենան:

Քաղաքագետ Փոլ Քենեդին նշել է, որ ժամանակակից ավտորիտար պետությունների ղեկավարների համար ավելի դժվար է դարձել իրենց ժողովրդին պահել անտեղյակության մեջ: Նրա ասածի վառ ապացույցն են արաբական մի շարք երկրներում տեղի ունեցած հեղաշրջումները, որոնցում նույնիսկ մեղադրում էին սոցիալական ցանցերին, մասնավորապես՝ Facebook-ին: Մա փաստում է, որ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացումը որքան հեշտացնում է տեղեկատվության ստացումը, այնքան էլ բարդացնում է տեղեկատվական հոսքի կառավարումը: Օրինակ՝ Լիբիայի նախկին առաջնորդ Մ. Քադաֆին «Ֆեյսբուքի» մասին ասել է. «Ես բռնակալ չեմ, որպեսզի փակեմ «Ֆեյսբուքը», ես պարզապես բանտ կնետեմ բոլոր նրանց, ովքեր կօգտվեն այդ ցանցից»:

⁸ Տե՛ս Մ. Մարտիրոսյան, Հայաստանցի ինտերնետ-օգտատիրոջ պատկերը, «Նորավանք», http://noravank.am/arm/articles/detail.php?ELEMENT_ID=6490

⁹ Մ. Քադաֆիի հարցազրույցը «Al Jazeera»-ի թղթակցին, Լիբիա, 08.07.2010 թ.:

Ինչպես նշվեց, Հայաստանում նույնպես վերջին տարիներին նկատվում է համացանցից օգտվողների թվաքանակի ավելացում. խոսքը ոչ միայն հասարակ քաղաքացիների, այլև պետական տարբեր գերատեսչությունների գործունեության կազմակերպման մասին է¹⁰: Սկզբնապես արհեստավարժ էլիտայի հաղորդակցման համար ստեղծված համացանցն ընդամենը մի քանի տասնամյակում (իսկ որոշ այլ չափանիշների հաշվարկով՝ շուրջ քսան տարում) հասանելի դարձավ միլիարդավոր մարդկանց՝ իր ներսում ստեղծելով տարբեր գործառական ծանրաբեռնվածություն ունեցող սոցիալական կառույցներ: Այս ամենը մշտական տեղեկատվական հեղափոխության հերթական պտույտն է՝ այդ բարդ հասկացությունից բխող դրական և բացասական բոլոր հետևանքներով¹¹: Հարկ է նաև փաստել, որ համացանցը՝ հատկապես իր սոցցանցերով ու բլոգոսֆերայով, այլևս պասիվ տեղեկատվական-հաղորդակցային, սոցիալ-հոգեբանական և բիզնես-սերվիսային կրավորական երևույթ չէ: Այն ավելի և ավելի է դուրս գալիս մեր համակարգիչների սահմաններից և դառնում հասարակական և ռազմաքաղաքական իրական խիստ կարևոր գործոն, պետական կառավարման արդյունավետության բարձրացման գործիք: Համաշխարհային սարդոստայնը դարձել է մեզ շրջապատող միջավայրի բաղկացուցիչ մասը: Այսօր համացանցը սոցցանցային հանրույթի և բլոգոսֆերայի հետ միասին դարձել է ժողովրդավարության նոր, վիրտուալ, բայց գործուն ձև, որը, սոցիալական առումով բախվելով արդի ժողովրդավարության իրողություններին, միանգամայն դիպուկ բնորոշվում է «պոստդեմոկրատիա» տերմինով¹²:

Համացանցը և նորագույն տեղեկատվական տեխնոլոգիաների մուտքը հանրային կառավարման համակարգ վկայում են, որ այսօր արդեն անհրաժեշտություն է պետական կառավարումը համապատասխանեցնել այդ նոր խաղի կանոններին: Հեռահաղորդակցության միջոցների հասանելիությունը և համացանցից օգտվելու ծավալների մեծացումը հանգեցնում են համացանցով մատուցվող ծառայությունների պահանջարկի ավելացմանը և հետևաբար՝ պետական կառավարման տարբեր գերատեսչություններին «պարտավորեցնում» ակտիվորեն օգտագործել համացանցը՝ քաղաքացիներին տրամադրելով արդիական տեղեկատվություն և առցանց ծառայություններ: Համացանցի հասանելիության աստիճանի բարձրացմանը զուգահեռ՝ ավելանում է այն պետական մարմինների քանակը, որոնք ակտիվորեն օգտագործում են այդ համակարգը:

¹⁰ Տե՛ս ՀՀ հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովի պաշտոնական կայքը՝ <http://www.psrc.am/download.php?fid=18625>

¹¹ Տե՛ս **Մ. Դավթյան, Լ. Քոչարյան**, Մեկնաբանություններ Հայաստանում տեղեկատվության մատչելիության վերաբերյալ, «Տեղեկատվության ազատությունը և կառավարման թափանցիկությունը», Եր., 2001, էջ 32-45:

¹² Տե՛ս **Крайч К.** Постдемократия. М., 2010, էջ 45-60:

Սոցիալական ցանցերը համացանցում. հայտնի է, որ սոցցանցերն ու բլոգները համացանցի առավել բուռն զարգացող հատվածներն են: Ըստ որոշ գնահատականների՝ այսօր համացանցի լսարանի ավելի քան 70 %-ն այցելում է այդ կառույցներ: Սոցիալական ցանցեր այցելությունների թվի աճը տպավորիչ է. 2007 թ.՝ 210 մլն, 2008 թ.՝ 242 մլն, իսկ 2009 թ. դեկտեմբերին սոցցանցեր է այցելել ավելի քան 307 մլն այցելու: Facebook-ը նախկինի պես սոցցանցերի շարքում առաջատարն է: Նրա լսարանը 2009 թ. դեկտեմբերին գերազանցել է 206 մլն մարդը (սոցցանցերից օգտվողների 67 %-ը): Արդեն 2010 թ.-ից այդ թիվն աճել է մինչև 520 մլն-ի, ընդ որում՝ 50 մլն-ի ավելացում է դիտվել 2013 թ. ամռան 3 ամիսների ընթացքում, իսկ ընկերության ֆինանսներն աճել են մեկ երրորդով (կազմելով մոտ \$34 մլրդ)՝ առաջ անցնելով Google-ից¹³: Այս թվերն այսօր էլ ավելի են աճել:

Համացանցում և ընդհանրապես մեդիա դաշտում սոցիալական ցանցերի գերիշխումը հանգեցնում է տեղեկատվական միջավայրի էլ ավելի մեծ փոփոխության: Եթե նախկինում ինտերնետ միջավայրում բավականին մենաշնորհային դիրքեր ունեին որոնողական համակարգերը, ապա այժմ մեծանում է սոցիալական ցանցերի կշիռը: Վերջիններիս դերի մեծացումը փոխում է համացանցում տեղեկատվության տարածման հոգեբանությունը: Ընդամենը 2-3 տարի առաջ տեղեկատվության մի քանի հիմնական աղբյուր կար՝ ներառյալ կայքանշաններով, ընկերների հղումներով կայքին անցումները, թեմատիկ ֆորումները և գովազդային հղումները: Սակայն հիմքերի հիմքը որոնման համակարգերն էին, որոնց օգնությամբ միջին օգտվողը տեղեկատվություն էր գտնում համաշխարհային ցանցում¹⁴:

Տեղեկատվության ծավալուն աճը ցանցում, տեղեկատվության աղբյուրների հսկայական և անընդհատ աճող քանակությունն անհրաժեշտություն դարձրին որոնման համակարգերի ստեղծումը: Սոցիալական ցանցերի դարաշրջանի սկիզբը ցույց տվեց, որ տեղեկատվության աղբյուրների որոնման մեջ նույնպես խորքային փոփոխություններ են տեղի ունենում: Այցելուների հսկայական բանակ դադարեց օգտվելուց որոնման համակարգերից հրատապ տեղեկատվություն որոնելու համար, այսինքն՝ այն տեղեկատվությունը, որը հաղորդում է հենց մամուլը: Եթե դիտարկելու լինենք առցանց ՋԼՄ ոլորտը, ապա այստեղ հավանաբար ազդեցության պայքար է սկսվել որոնման համակարգերի և սոցիալական ցանցերի միջև:

Փոխվում է օգտվողի հոգեբանությունն ընդհանրապես: Եթե ավելի վաղ օգտվողների մեծ մասը արդիական իրադարձությունների մասին

¹³ Տե՛ս Սոցիալական ցանցերին առնչվող հետազոտություն՝ www.noravank.am/rm/articles/detail.php?ELEMENT_ID=5141:

¹⁴ Տե՛ս **Воробьев Ю. Л.** Масс-медиа в коммуникативном пространстве общества // «Социальная политика и социология», 2008, № 2, էջ 231-243:

թարմ տեղեկատվություն գտնելու համար պետք է ակտիվություն ցուցաբերեր, փնտրեր որոնման համակարգերում կամ կարդար թեմատիկ ֆորումները, ապա այսօր օգտվողների մեծ մասը տեղեկատվության պասիվ սպառող է: Միջին օգտվողն արդեն ինքը չի որոնում տեղեկատվությունը. նա վստահում է այն փոքրամասնությանը, որը նույնպես սոցիալական ցանցերից օգտվող և, մինչև նույն ժամանակ, թարմ տեղեկատվության ակտիվ որոնող է: Համապատասխանաբար, ուժեղանում է օգտվողների այն աննշան ակտիվ զանգվածի դերը, որն ի վիճակի է գտնել և տարածել տեղեկատվությունը: Հետևաբար, եթե որոնման համակարգի պարագայում մենք գործ ունենք համացանցում տեղեկատվություն գտնելու մաթեմատիկական ալգորիթմի հետ, ապա սոցիալական ցանցերում առաջնային է դառնում մարդկային գործոնը, կարևոր է դառնում նաև այն, թե ով և ինչ տեղեկատվություն է տարածում: Փաստորեն, տեղի է ունենում ցանցային էլիտաների փոփոխություն: Մաթեմատիկական ալգորիթմների վրա հենվող որոնման միջոցների ոչ մեծ քանակությանը փոխարինելու են գալիս սոցիալական ցանցերի ակտիվիստները: Մինչև նույն ժամանակ, այս միտումը վերաբերում է նորությունների հոսքին, բայց ոչ հիմնական տեղեկատվությանը, որն օգտվողները շարունակում են փնտրել որոնման համակարգերի միջոցով:

Գիտության, կրթության, կառավարական և գործնական ոլորտի միլիոնավոր ներկայացուցիչներ օգտագործում են համացանցը, որպեսզի տեղեկատվություն փոխանակեն կամ էլ գործնական փոխհարաբերություններ հաստատեն աշխարհի այլ ծայրում գտնվող կազմակերպությունների հետ: Շատ հեղինակներ գտնում են, որ մենք ինդուստրիալ հեղափոխությունից անցում ենք կատարել տեղեկատվական հեղափոխության: Նրանք տեղեկատվական դարաշրջանի հիմնական ռեսուրս են համարում ոչ թե գիտելիքը կամ մարդկային կապիտալը, այլ հենց տեղեկատվությունը: Տեղեկատվական հեղափոխությունը փոխել է շատ աշխատողների աշխատանքային գործունեության մեթոդները նույնպես¹⁵:

Մենք ապրում ենք մի ժամանակաշրջանում, երբ ամենամեծ գրադարանը հենց վիրտուալ աշխարհում է, որտեղ ավելի պահանջված են ոչ թե տպագիր թերթերը, հեռուստատեսային հաղորդումներն ու ռադիոհեռարձակումները, այլ այդ ամենին փոխարինելու են գալիս էլեկտրոնային, ավելի մատչելի ու քիչ ծախսեր պահանջող վիրտուալ տեղեկատվական տեխնոլոգիաները:

Արդյունավետ կառավարման համար անհատը պետք է տիրապետի՝
- *տվյալների փոխանակմանը, ցանցերի հետ աշխատանքին*. տարբեր տարիքի և մասնագիտության տեր միլիոնավոր մարդիկ օգտվում են համացանցից՝ տեղեկատվություն ձեռք բերելու, հաղորդագրություններ

¹⁵ Տե՛ս **Martin E. Wainright**. Management Information Technology: What Managers Need to Know. -New Jersey: Prentice-Hall, 1999, էջ 226:

գրելու և ստանալու, էլեկտրոնային գնումներ կատարելու համար: Մենք օգտագործում ենք «տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ»՝ արտահայտությունը՝ նկատի ունենալով ոչ միայն համակարգիչները՝ որպես տեղեկատվություն ստեղծելու և պահպանելու միջոց, այլ նաև այն փոխանցելու համար օգտագործվող տեղեկատվական տեխնոլոգիաները: Այսօր SS-ն բավականին տարածված է, և դրանց կառավարումը ենթադրում է վերջինիս հասանելիությունը կազմակերպության աշխատակիցներին: - Կառավարման SS-ն այսօր ներառում է նաև էլեկտրոնային փոստը, որը թույլ է տալիս աշխատողներին հաղորդել և ստանալ տեղեկատվություն իրենց աշխատակիցներից ու ղեկավարներից համակարգիչների միջոցով՝ ցանցային կառուցվածքի շնորհիվ,

- *հսկայական գիտելիքների («գիտելիքների աշխատող»)*. դա մի նոր դաս է, որի համար տեղեկատվությունը և գիտելիքը համարվում են գործունեության նոր ոլորտ և արդյունք: Այս աշխատողների թվին են դասվում նախկինում կազմակերպության «ապիտակ օձիքավորներ» համարվողները: Չնայած սահմանման մեջ չի կիրառվում «SS օգտատեր» արտահայտությունը, այնուամենայնիվ դրանք այն աշխատողներն են, որոնց աշխատանքային գործունեությունը կախված է տեղեկատվական տեխնոլոգիաներից: Վերջիններս ավելի մեծ տարածում ստացան համակարգչային ցանցերի զարգացման և ընդլայնման շնորհիվ՝ 1980-ականներ-ից սկսած,

- *խմբային աշխատանքի կազմակերպման հմտություններին*. SS զարգացման հետ մեկտեղ կարևոր է նաև աշխատողների՝ խմբով աշխատելու կարողությունը: 1980-ական թականներին ԱՄՆ-ում ներմուծվեց առանձին հարցերի վերաբերյալ որոշումներ կայացնելու խմբակային մեթոդը, որը նպաստում էր միմյանցից սովորելու գործին: Արդեն 1990-ականների կեսերին սովորական աշխատողն իր գործունեության ընթացքում օգտագործում էր էլեկտրոնային կապը (e-mail) անհատական համակարգչում: Դրա շնորհիվ նկատելիորեն աճեց արտադրողականությունը,

- *շփումների ցանկացած պահի հնարավորության առավելություններին*. «Telecommuter» տերմինը, որը ներմուծվեց 1980-ական թվականներին, եկավ ապացուցելու, որ աշխատողների գործունեությունը չի սահմանափակվում կազմակերպության տարածքով. նրանք կարող են աշխատել նաև տանը՝ միանալով աշխատանքային գրասենյակի ցանցին: Շատերի համար սա հիանալի հնարավորություն էր՝ ձեռք բերելու հավասարակշռություն աշխատանքային և տնային պայմանների միջև և գտնելու աշխատանքի համար առավել նպաստավոր պայմաններ: Այն, որ կազմակերպության կառավարման գործընթացը հնարավոր է իրականացնել առանց անմիջական շփման, սկզբնական շրջանում այնքան էլ իրատեսական չէր և շատերի համար անընդունելի էր, սակայն այժմ դա ուղղակի անհրաժեշտություն է:

Այս բոլոր փոփոխությունները ստեղծեցին նոր հնարավորություններ. պետական կառավարման մարմինները, տարբեր ընկերություններ և անհատներ սկսեցին օգտվել SS-ի ընձեռած առավելություններից՝ կիրառելով դրանք ամենատարբեր ոլորտներում: Կազմակերպությունների ավանդական կառավարումը եղել է ավելի հիերարխիկ՝ ունենալով կենտրոնացված կառուցվածք, իսկ ժամանակակից ձևը՝ ավելի հարթ (նվազ հիերարխիկ), ապակենտրոնացված, վայրկենական ստացվող տեղեկատվության հնարավորությամբ մի մոդել է: Այս ամենը չէր կարող գոյություն ունենալ առանց SS-ի, սոցիալական և էլեկտրոնային հաղորդակցության զարգացման, որոնք էլ հիմք հանդիսացան առավել արդյունավետ հանրային կառավարման համար:

Բանալի բառեր – *սոցիալական մամուլ, էլեկտրոնային մամուլ, արդյունավետ կառավարում, ցանցային կառավարում, համացանց, տեղեկատվություն, մանիպուլյացիա, սոցցանցեր, տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ*

ЭДГАР КАЛАНТАРЯН – Внедрение электронных и социальных медиа в систему государственного управления. – Человечество вступило в эпоху информационных технологий. Формирование информационного общества становится объединяющим фактором. Распространение интернета сделало информацию более доступной как для государственных, так и общественных организаций. Армянское общество трудно представить сегодня без электронных и социальных средств массовой информации. Внедрение интернета и новейших информационных технологий в систему государственного управления РА свидетельствует о необходимости модернизировать её с целью повышения эффективности.

Ключевые слова: *социальные медиа, электронные медиа, эффективное управление, сетевое управление, интернет, информация, манипуляция, социальные сети, информационные технологии*

EDGAR KALANTARYAN – Electronic and Social Media within the State Governance System. – Contemporary societies are characterized by information and communication technologies, which become an essential unifying factor for both state and public organizations. The impact of information touches all of society. These days it's hard to imagine life without the Internet, social communication, social and electronic media. The spread of Internet is faster than ever. The rapid spread of information and communication technologies states the distinct role of electronic and social media which effecting the information governance systems of any country. The introduction of the Internet and new information technologies in the system of state governance of the Republic of Armenia is a testament to the need to modernize the existing system in order to improve management efficiency.

Key words: *social media, electronic media, effective government, network governance, internet, information, manipulation, social networks, information technologies*

**ԱՂԻԲԵՋԱՆԻ ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԱՊՐԻԼՅԱՆ ՔԱՌՕՐՅԱ ՊԱՏԵՐԱԶՍՈՒՄ**

ՀԱՅԿ ՆԱԶԱՐՅԱՆ

Մանձագերծելով քառօրյա ռազմական գործողություններն Արցախում՝ Արդրեջանը չկարողացավ հասնել զգալի հաջողությունների, թեև երկար տարիներ նախապատրաստվել էր դրան՝ հսկայական գումարներ տրամադրելով ժամանակակից սպառազինությունների ձեռքբերման համար:

Ինչպես ռազմական գործողություններին ժամանակ, այնպես էլ դրանից հետո ակտիվ էր ադրբեջանական տեղեկատվական-քարոզական ոլորտը, որի հիմնական նպատակները հետևյալն էին՝ ցույց տալ, որ նախորդող տասնամյակների պատրաստություններն անտեղին չեն եղել, կանխել երկրի ներսում օրեցօր աճող դժգոհությունները, շեղել հասարակության ուշադրությունը ալիևների ընտանիքի անվան հետ կապված օֆշորային թեմաներից, հայերին միջազգային հանրության աչքում ներկայացնել որպես պատերազմի նախաձեռնող կողմ, թաքցնել պատերազմի արդյունքում գրանցված սեփական անհաջողությունները, կոծկել կորուստները և այլն:

Սույն հոդվածում նպատակ ունենք ներկայացրելու ադրբեջանական տեղեկատվական քաղաքականության հիմնական շեշտադրումները, թիրախային լսարանին տրամադրված տեղեկատվությունը, ինչպես նաև քննելու ադրբեջանական, հայկական և միջազգային որոշ լրատվամիջոցների՝ պատերազմական գործողությունների լուսաբանումը: Այս նպատակով առավելապես հիմնվել ենք զանգվածային լրատվամիջոցների հրապարակած նյութերի և սոցցանցերում շրջանառվող տեղեկատվության վրա:

Ադրբեջանի տեղեկատվական քաղաքականության սլաքներն ուղղված էին թե՛ ներքին, թե՛ արտաքին և հատկապես հայկական լսարանին: Ըստ այդմ՝ մի քանի հիմնական ուղղություններ կարելի է առանձնացնել՝

ա. Ներքին լսարան, որի հասցեատերը Ադրբեջանի հասարակությունն էր: Այստեղ հիմնական նպատակը հանրության ուշադրությունը մեկ այլ թիրախի վրա շեղելն էր, ինչպես նաև արտաքին սպառնալիքի պատրվակով հասարակությանը համախմբելու փորձը:

Ամերիկյան հայտնի լեզվաբան, փիլիսոփա Նոամ Չոմսկին, ով կազմել է մեդիա մանիպուլյացիայի 10 հիմնական ռազմավարություն-

ները, առանձնացնում է այսպես կոչված «շեղման ռազմավարությունը»՝ նշելով, որ դա հասարակական վերհսկողության հասնելու հիմնական տարրերից է, որը նպատակաուղղված է ապակողմնորոշելու հասարակությանը: Վերնախավի ներկայացուցիչների իրական որոշումները այլ ուղղություն են ստանում «հեղեղի» տեխնոլոգիայի կիրառմամբ, այն է՝ շարունակական շեղումներով և ոչ կարևոր տեղեկատվություն տրամադրելով¹: Այսպիսով, կարող ենք նշել, որ ռազմական գործողություններ սկսելով՝ ալիևյան վարչակարգը ցանկություն ուներ շեղելու հասարակության ուշադրությունը սոցիալական անբարենպաստ վիճակից: Ինչպես հայտնի է լրատվամիջոցներից, Ադրբեջանի ներքաղաքական կյանքը բավականին լարված էր, որի սրման դեպքում երկրում անհնազանդությունների ալիքը կարող էր վերահսկողությունից դուրս գալ:

Ադրբեջանական քարոզչամեթենան միայն կեղծ տեղեկատվական հոսքերով (ապատեղեկատվությամբ) կարող էր սեփական ժողովրդի ուշադրությունը կարճաժամկետ շեղել ներքին լարվածությունից, ուստի հենց ապատեղակատվության կիրառմամբ հասարակական կարծիքի ձևավորումը դարձավ տեղեկատվական պատերազմ մղելու հիմնական միջոցը: Առավել ակնհայտ օրինակներից է ադրբեջանական լրատվամիջոցների տարածած լուրը, իբրև իրենց հետախուզությունը որսացել է հայկական մի կարևոր փաստաթուղթ՝ Արցախի պաշտպանության նախարարի նամակը ՀՀ գործընկերոջը: Իհարկե, հայկական կողմը այն շատ արագ հերքեց: Լրատվամիջոցներով նշվում էր, թե հայկական խաղաղ բնակչության մեջ խուճապ է տիրում և դասալքության դեպքեր են արձանագրվում: «Փաստաթուղթը» հրապարակվել էր կետադրական, ուղղագրական, քերականական բազմաթիվ սխալներով, ինչը վկայում էր հակառակորդի ակնհայտ կեղծիքի և ապաշնորհ աշխատանքի մասին, թեև հաշվի առնելով ներքին լսարանի՝ հայերենի իմացության ցածր մակարդակը՝ սպառման համար այն կարող էր կարճաժամկետ արդյունավետ լինել:

Ադրբեջանական լրատվամիջոցների հերթական ապատեղեկատվության ցայտուն օրինակ է Ջրականի (Ջաբրայիլի) և Վարանդայի (-Ֆիզուլի) «գրավումը»²: Ըստ ադրբեջանական «News.az» լրատվամիջոցի՝ ադրբեջանցի զինվորները «հասել են» այդ շրջանների վարչական սահմաններին, «լուսանկարվել են», այնինչ այս ապատեղեկատվությունը ևս ընդամենը ժամերի դրական արդյունք կարող էր ապահովել երկրի ներսում:

¹ Stéu **Chomsky N**, The International Coalition, Top 10 Media Manipulation Strategies, http://theinternationalcoalition.blogspot.am/2011/07/noam-chomsky-top-10-media-manipulation_08.html

² <http://news.az/articles/karabakh/106502> Azerbaijani soldiers at the approaches to Jabrail and Fizuli, Mon 11 April 2016

Աղբբեջանական հասարակությանը նման կերպ գոտեպնդելու քայլերի դիմեցին որոշ աղբբեջանական կայքեր: «azernews.az» գրում է, որ «հայերի մեջ խուճապ է, ավելի քան 3000 հոգի լքել են գրավյալ Լեռնային Ղարաբաղի շրջանը»: «Այն բանից հետո, երբ շփման գծում Աղբբեջանը հուժկու պատասխան տվեց Հայաստանի զինված ուժերի սաղբբանքներին, խուճապ է տարածվել այն մարդկանց շարքերում, ովքեր բնակություն են հաստատել գրավյալ տարածքներում»³: Կայքը, հղում տալով պաշտպանության նախարարության տեղեկատվությանը, հավելում է նաև, որ աղբբեջանական բանակը ռազմական գործողությունների ընթացքում ոչնչացրել է հակառակորդի մոտ 370 զինվոր: Այս առումով կարելի է փաստել, որ, ի տարբերություն աղբբեջանցիների՝ հայկական կողմը բավականին հստակ և անվանական ներկայացրել է կորուստների քանակը:

Ի հեճուկս աղբբեջանական իշխանությունների գործաղբբած ջանքերի՝ սոցցանցերում ակտիվ շրջանառվեց աղբբեջանցի ամերիկաբնակ վտարանդի գործիչ, կառավարության նախկին աշխատակից Ռամիս Յունիսի հարցազրույցը քառօրյա ռազմական գործողությունների մասին: Այստեղ նա բացահայտում է աղբբեջանական տեղեկատվական հոսքերի անճշտությունը: Ռամիս Յունիսը հայտնում է, որ աղբբեջանական լրատվամիջոցները այնպիսի թյուր կարծիք են տարածել, իբր թե աղբբեջանցիները գրավել են Արցախը, սակայն այս ամենը հասարակության ուշաղբբությունը այլ ուղղությամբ թեքելու նպատակ է հետապնդում⁴: Այսպիսով ծագումով աղբբեջանցի գործիչն արձանագրում է մեծածավալ կեղծ տեղեկատվության փաստը:

Փաստորեն, ներքին լսարանում աղբբեջանական իշխանությունների հիմնական գործելաոճը հետևյալն է՝

- սեփական ձեռքբերումները չափազանցնելով՝ տարածել ապատեղեկատվություն, որը կարող է հասարակական կարճածամկետ դրական կարծիքի հենք լինել,

- երկրում առկա ներքին լարվածությունից շեղել հասարակության ուշաղբբությունը ռազմական գործողությունների վրա՝ դրանով հասարակության վրա հաստատելով որոշակի վերահսկողություն:

բ. Արտաքին լսարան. այստեղ տեղեկատվական գործողությունների թիրախը միջազգային հանրությունն է: Հաշվի առնելով սույն թեմայով տեղեկատվական հոսքերի և աղբբյուրների առատությունը՝ հիմնականում անղբբաղբբարձել ենք արևմտյան և ռուսական տեղեկատվական լրատվական դաշտի սկզբունքային մի քանի դրվագների:

³ Տե՛ս **Gadimova N.**, Armenians in panic, over 3,000 left occupied Nagorno-Karabakh region, <http://www.azernews.az/aggression/94786.html>, 6 April, 2016

⁴ Տե՛ս Eurasia Daily, Азербайджанский политолог-эмигрант: На карабахском фронте нет детей наших олигархов // <https://eadaily.com/ru/news/2016/04/18/azerbavdzhanskiy-politolog-emi-grant-na-karabahskom-fronte-net-detej-azerbaydzhanskih-oligarhov>, 18 апреля, 2016

Ընդհանուր առմամբ, արտաքին լսարանում Ադրբեջանի տեղեկատվական քաղաքականության հիմնական շեշտադրումներից մեկը Արցախի իմիջը խեղաթյուրելն է և սեփական նկրտումները թաքցնելով՝ որպես «հայկական ագրեսիային զոհ» ներկայանալը:

Նախ, ռազմական գործողությունների առաջին ժամերից ադրբեջանական լրատվամիջոցներն ակտիվություն չդրսևորեցին, այնինչ հայկական մամուլը ողողված էր իրադարձությունների լուսաբանմամբ: Սա դրական արդյունք ապահովեց, քանի որ հայկական կողմի տրամադրած տեղեկատվությունը ավելի շատ սկսեց շրջանառվել, քան ադրբեջանականը: Միաժամանակ միջազգային մի շարք հայտնի լրատվամիջոցների (Սի Էն Էն, Բի Բի Սի, «Նյու Յորք Թայմս», «Վաշինգթոն Փոստ») ներկայացուցիչներ եղան Արցախում և տեղից լուսաբանեցին իրադարձությունները, և ադրբեջանական կողմի այս թերացումը միջազգային տարբեր լրատվամիջոցների և լրագրողների համար հնարավորություն ստեղծեց հղում տալ հենց հայկական աղբյուրներին: Տասնյակ լրագրողներ աշխարհի ճանաչված լրատվամիջոցներից սեփական նյութերը տեղում պատրաստելու համար ժամանեցին Ստեփանակերտ, իսկ Ադրբեջանը չհամագործակցեց նրանց ներկայացուցիչների հետ: Հատկանշական է վրացական «Ռուսթավի-2» հեռուստաընկերության՝ Արցախում աշխատած լրագրող Դավիթ Կակուլիայի համոզմունքը. «Տեղեկատվական պատերազմում հաղթեց Երևանը: Այս փաստը հաստատում էին նաև տեղում աշխատող միջազգային լրագրողները: Հաղթանակը պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ հայկական կողմից, ընդհուպ մինչև շփման գիծ, մամուլի համար սահմանափակումներ չկային: Ադրբեջանում մի շարք բյուրոկրատական գործընթացներով պետք էր անցնել և ապա հավատարմագրման համար որոշ ժամանակ սպասել»⁵:

Քառօրյա պատերազմի օրերին Ադրբեջանը չկարողացավ խուսափել անախորժ իրավիճակներից լրագրողների գործունեության և նրանց ազատությունների ոտնահարման առումով: Մասնավորապես, «Լայֆ Նյուզ»-ի լրագրողները վտարվեցին Ադրբեջանից, քանի որ փորձել էին օբյեկտիվորեն ներկայացնել սահմանին և շփման գծում առկա լարված իրավիճակը: Այդ լրատվամիջոցը հայտնում է, որ Ադրբեջանի իշխանությունները փորձել են ստիպել իրենց լրագրողներին հրապարակել իրենց համար շահավետ տեղեկատվություն (մասնավորապես՝ պնդել, որ հայկական կողմն է առաջինը կրակ բացել), լուսաբանել իրադարձությունները «այնպես, ինչպես իրենց է անհրաժեշտ»⁶ և այլն,

⁵ Տե՛ս **Ա. Միմոնյան**, Վրաստանցի լրագրողները քննարկել են դարաբաղյան հակամարտությունը, <http://www.aliq.ge>, 19.04.2016

⁶ Տե՛ս МВ/Д Азербайджана просило журналистов исказить данные о ситуации в НКР, 05.04.2016 // <https://life.ru/t/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8/195000>

իսկ լրագրողները հրաժարվել են: Այդ պատճառով լրագրողներին վտարել են երկրից: Ադրբեջանի ԱԳՆ-ն, պատշաճորեն չմեկնաբանելով լրագրողներին Ադրբեջանից վտարելու պատճառները, փորձեց այդ խնդիրը բացատրել լրագրողների՝ հավատարմագրված չլինելով: Այս գործողություններից ակնհայտ է դառնում, որ ադրբեջանական իշխանություններն ամեն գնով փորձում են աշխարհին ցույց տալ, թե իրենք «գոհ են հայկական ագրեսիային», սակայն երբեմն իրենց գործողությունները հակառակ արդյունքն են գրանցում:

Ի հեճուկս Բաքվի իշխանությունների նման դիրքորոշման՝ հայկական կողմի հստակ քայլերի շնորհիվ արտասահմանից ժամանած լրագրողները պատշաճ իրազեկվեցին դեպքերի մասին: Օտարերկրյա լրագրողներին հստակ ներկայացվեց, որ ռազմական գործողությունները ոչ թե Հայաստանի Հանրապետության և Ադրբեջանի, այլ՝ Ադրբեջանի և Արցախի միջև է: Մա տեղեկատվական դաշտում որոշակի ձեռքբերում էր և անհանգստություն առաջացրեց Ադրբեջանի իշխանությունների մոտ, քանի որ վերջինիս հետ որպես հավասար կողմ ներկայացվում էր հենց Արցախի Հանրապետությունը:

Արևմտյան հայտնի լրատվամիջոցների՝ այդ օրերի մշտադիտարկումը վկայում է, որ հրապարակվող նյութերը օբյեկտիվ չեն, և դրանցում հստակ չի մատնանշվում ռազմական գործողություններ նախաձեռնող կողմը: Մա սկզբունքային խնդիր է մեզ համար, քանի որ հայկական կողմը դիտվում է որպես «պատերազմ սանձազերծող» հավասար կողմ, և բացակայում է անվանական մոտեցումը:

«Նյու Յորք թայմս»-ը գրում է քառօրյա բախումների մասին՝ մեջբերելով հայ դիրքապահների խոսքերը. «Եթե կարիքը լինի, Ղարաբաղի բանակը պատրաստ է լուծելու խնդիրները ուժի կիրառմամբ»⁷: Հոդվածում նշվում է, որ լրագրողները իրենց աչքով տեսան և լուսաբանեցին ռազմական գործողությունների հետևանքները, ինչպես նաև արձանագրեցին «Մմերչ» համազարկային հրթիռային համակարգի հասցրած վնասների մասին, որն, ի դեպ, պաշտոնական Բաքուն հերքում էր: Մա վկայում է այն մասին, որ Ադրբեջանը ապատեղեկատվություն է տարածում ոչ միայն ներքին, այլև արտաքին լսարանում: «Բի Բի Սի»-ն ևս մեջբերումներ է անում հայ զինվորների հետ զրույցներից: Այստեղ նշվում է ադրբեջանական կողմի նախահարձակ կրակոցների մասին, որոնց հայ զինվորները տվել են համարժեք պատասխան⁸: Ի տարբերություն «Նյու Յորք թայմս»-ի, «Բի Բի Սի»-ի նյութերում հանդիպում ենք որոշ պիտակավորումների: Հայկական ուժերին վերագրվում են «էթնիկ հայ-անջատողական» (ethnic Armenian separatist), «անջատո-

⁷ Տե՛ս **Kramer A. E.**, Armenia and Azerbaijan Halt Fighting on Border, April 5, 2016, <http://www.nytimes.com/2016/04/06/world/europe/armenia-and-azerbaijan-halt-fighting-on-border.html>

⁸ Տե՛ս Nagorno-Karabakh conflict: A soldier's view from the frontline, <http://www.bbc.com/news/world-europe-36019192>, April 11, 2016

ղական ուժեր» (separatist forces) պիտակները, իսկ անվտանգության գոտին անվանում են «զավթված տարածքներ» (occupied territories) և այլն: Այսպիսի պիտակավորումները, թերևս, հետևանք են Ադրբեջանի որդեգրած մանիպուլյացիոն քաղաքականության և բացասաբար են անդրադառնում հայկական երկու հանրապետությունների միջազգային հեղինակության վրա: Այս կապակցությամբ անհրաժեշտ է դիվանագիտական-տեղեկատվական ոլորտում մեծ ջանքեր գործադրել՝ միջազգային հանրությանը ներկայացնելու արցախյան զարգացումների իրական պատկերը:

Հատկանշական է «Վաշինգթոն փոստ»-ի հեղինակ Դեյվիդ Իգնատիուսի գրառումը, որը հրապարակեց «Ղարաբաղ. վերսկսված հակամարտություն Կովկասում» սյունակում⁹: Այստեղ սյունակագիրը մեջբերում է ԼՂՀ պաշտպանության նախարար, գեներալ-լեյտենանտ Լևոն Մնացականյանի հետ առաջնագծում ունեցած խոսքը՝ «Եթե պատերազմը վերսկսվի, մենք ոչ միայն արժանի հակահարված կտանք, այլև առաջ կշարժվենք»:

Արտաքին լսարանում ադրբեջանական քարոզչությանը անդրադառնալիս հարկ ենք համարում խոսել հարևան Իրանի դիրքորոշման մասին՝ որպես տարածաշրջանում միակ երկիր, որը սահմանակից է Հայաստանին, Արցախին և Ադրբեջանին: Ինչ վերաբերում է իրանական թյուրքալեզու հասվածին, Ադրբեջանը, ինչ խոսք, ունի քարոզչություն իրականացնելու և հաջողություն գրանցելու հնարավորություն: Բաքվի ազդեցությունը այս կամ այն չափով կրող լրատվամիջոցների յուրաքանչյուր քայլ թյուրքալեզու լսարանում կարող է ընկալելի և ընդունելի լինել: Այս առումով հայկական հակազդեցության հնարավորությունները սահմանափակ են: Թեև անհրաժեշտ է փաստել, որ Իրանի թյուրքալեզու բնակչության շարքերում հակահայկական տրամադրությունները ակտիվ ընթացք չունեցան՝ սփյուռքահայերի հակազդեցության շնորհիվ: Ի հեճուկս այնտեղ բնակվող թյուրքալեզու զանգվածների ադրբեջանամետ տրամադրությունների՝ ԻԻՀ-ի պաշտոնական դիրքորոշումը ապրիլյան պատերազմի օրերի վերաբերյալ գերծ էր կողմերից որևէ մեկի հասցեին սուր գնահատականներից:

Այսպիսով, արտաքին լսարանում Ադրբեջանի ծավալված քարոզչական գործունեության մասին կարող ենք նշել հետևյալը՝

- Ադրբեջանի տեղեկատվական փակ համակարգը խոչընդոտեց քառօրյա պատերազմի օրերին ակտիվ քարոզչություն ծավալելու համար, որը մեծացրեց հայկական կողմի տեղեկատվական գործունեության արդյունավետությունը:

⁹ Տե՛ս **Ignatius D.**, Karabakh: A renewed conflict in the Caucasus, https://www.washingtonpost.com/opinions/a-renewed-conflict-in-the-caucasus/2016/04/26/e6c2c344-0bec-11e6-a6b6-2e6de3695b0e_story.html, April 26, տե՛ս <http://www.mediamax.am/am/news/karabakh/18048/#sthash.jSnvJCPc.dpuf>

- Չնայած արևմտյան հայտնի լրատվամիջոցները կիրառեցին ոչ հայանպաստ, աղբբեջանամետ որոշ արտահայտություններ, սակայն մեծ հաշվով Աղբբեջանը չունեցավ հնարավորություն հայկական հանրապետությունների հեղինակությունը միջազգային հանրության աչքում խեղաթուրելու գործում:

- Արտասահմանյան լրագրողների կողմից հակամարտության վերաբերյալ արցախյան տեսակետը բարձրաձայնելը դրական քայլ էր. արցախյան ռեպորտաժներում միջազգային հայտնի լրատվամիջոցները բազմիցս լուսաբանեցին հայկական կողմի դիրքորոշումը: Այս ամենը հակադարձում էր արդբեջանական քարոզամեքենայի թեզերին և հոդս ցնդեցրեց հակառակորդի կողմից տարիներ շարունակ շրջանառվող Աղբբեջանի՝ «գոհի կարգավիճակում լինելու» պատրանքը:

գ. Հայկական լսարան: Տարիներ շարունակ Բաքվի քարոզական գործունեությունը նպատակ է հետապնդել հայաստանյան լսարանում սերմանել քայքայիչ, պարտվողական տրամադրություններ և մոտեցումներ՝ անդադար քարոզելով հայկական կողմի զիջումների միջոցով խաղաղություն հաստատելու տեսակետը: Դ. Ջամալյանը իր գրքում նշում է, որ աղբբեջանական տեղեկատվական քաղաքականությունը նպատակ է հետապնդում հայաստանյան հանրության շրջանում հասունացնել հակամարտությունը միակողմանի զիջումներով կարգավորելու դիրքորոշում և ըստ այդմ մեր երկրի ռազմաքաղաքական ղեկավարության վրա ներսից ճնշումներ հրահրել՝ այդ զիջումներին հասնելու նպատակով¹⁰:

Աղբբեջանական քարոզչական գործունեության ձևերից է ապատեղեկատվություն տարածելու միջոցով լարվածության հրահրումը, որը հաճախ դրսևորվում է «ցանկալին որպես իրականություն» կամ իրականությունը՝ «խտացված գույներով» մատուցմամբ: Ռազմական գործողությունների վերաբերյալ ապատեղեկատվություն տարածելը լարվածություն և խուճապ առաջացնելու նպատակ էր հետապնդում հայ հասարակության շարքերում, սակայն, հակառակ սպասումների, համախմբվածության շնորհիվ դա տեղի չունեցավ:

Հայկական լսարանում ազդեցություն գործելու հիմնական միջոցներից էին սոցցանցերն ու աղբբեջանական կայքերը (հատկապես հալալեգու, ռուսալեգու և այլն): Հայ մասնագետները փաստում են, որ լրատվական դաշտում հայկական կողմը բավականին արհեստավարժ գտնվեց. հայկական որևէ կայք, որևէ լրատվամիջոց աղբբեջանական սադրանքին տեղիք չտվեց: Իսկ աղբբեջանական որոշ տեղեկատվական-հոգեբանական քայլեր բավականին պարզունակ էին: Մասնավորապես, քարոզչական դաշտում հայտնվեցին հայկական անուններով բազմաթիվ կեղծ օգտատերեր, որոնք տեղեկատվություն կորզելու

¹⁰ Տե՛ս Դ. Ջամալյան, Հայ-աղբբեջանական հակամարտության քարոզչական նկարագիրը, Եր., 2015, էջ 48:

նպատակով հայալեզու հարցեր էին ուղղում հայ օգտատերերին Արցախում դրության վերաբերյալ: Բնականաբար կեղծիքը բացահայտ էր և չէր կարող որևէ ազդեցություն կամ հետևանքներ ունենալ:

Տեղեկատվական անվտանգության մասնագետ Ս. Մարտիրոսյանը նշում է, որ խուճապ առաջացնելու նպատակով ադրբեջանցի կեղծ օգտատերերը՝ վկայակոչելով իբրև ճակատում գտնվող իրենց ծանոթների պատմածները, լուրեր էին տարածում, թե նրանք անձամբ տեսել են հայերի կրած կորուստները, և որ «ամեն ինչ կորած է»¹¹: Սոցցանցերում, ըստ որոշ տվյալների, ադրբեջանական կողմից կեղծ էջերով օգտատերերի և իրական մարդկանց մի ամբողջ բանակ է մասնակցել տեղեկատվական գործողություններին. «Razm.info» կայքի ռազմական նորությունների համակարգող Կարեն Վրթանեսյանը նշվում է, որ «Ֆեյսբուքում» արգելափակվել են մոտ 2000 ադրբեջանցի օգտատերեր¹²: Նույնիսկ ադրբեջանական լրատվամիջոցների՝ շրջանառության մեջ դրած որոշ տեղեկատվական հոսքեր հնարավոր չէ հասկանալ, արդյոք դրանք անտեղյակության, թե նպատակային ապատեղեկատվության արդյունք են: Հեռուստահաղորդավարուհի Նազենի Հովհաննիսյանին՝ որպես վարձու դիպուկահար ներկայացնելը հայ օգտատերերին մի լավ զվարճացրեց:

Առավել վտանգավոր են հակառակորդի այն գործողությունները, որոնք իրականացվում են ոչ թե անմիջապես ադրբեջանցի, այլ միջնորդավորված ձևով՝ արտասահմանցի վերլուծաբանների, փորձագետների և պաշտոնյաների կողմից: Իրենց չեզոք ներկայացնող արտերկրացիները հաճախ այս կամ այն չափով կապված են Ադրբեջանի իշխանությունների հետ: Այս բազմաքայլ մարտավարությամբ ոչ հայանպաստ տեղեկատվական հոսքերը հայկական լսարան են հասնում օտարերկրացիների շուրթերով, և ստեղծվում է տպավորություն, թե «շատերն այդ մասին են խոսում»: Ինչպես հայության, այնպես էլ միջազգային հանրության որոշ շրջանակներում նման ձևով ուղղորդված տեղեկատվության բացասական ներգործության հավանականությունը մեծ է, իսկ հայկական կողմի հակազդեցության հնարավորությունները՝ փոքր:

Քառօրյա պատերազմի օրերին հայկական կողմի տեղեկատվական գործողությունները համակարգված և խորքային եղան: Շատ անգամներ տարբեր լրատվամիջոցներով լուսաբանվեց, որ ադրբեջանական զինվորների գործողությունները նման են Իսլամական պետության ահաբեկիչների ձեռագրին: Այս քայլով հակառակորդը ասոցաց-

¹¹ Տե՛ս **Мартirosян С.** Армяно-азербайджанское противостояние в медиапространстве // http://www.noravank.am/rus/articles/detail.php?ELEMENT_ID=14593, 08.04.2016

¹² Տե՛ս В ходе боевых действий в соцсетях действовала целая армия азербайджанских фейков // http://www.yerkramas.org/article/102545/ekspert-v-xode-boevyx-dejstvija-socsetyax-dejstvovala-celaya-armiya-azerbajdzhanskix-fejkov?_utl_t=fb 06.04.2016

վեց ահաբեկիչների հետ, իսկ տեղեկատվական պատերազմում մեծ կշիռ ունի հակառակորդին երկարաժամկետ բացասական կերպարի վերագումը: Եթե համեմատենք ադրբեջանական մամուլի և սոցցանցերի քարոզչական մեթոդները, ապա դրանք հիմնականում կարճաժամկետ լսարանի վրա ազդուցություն թողնելու համար էին, իսկ հակառակորդին ահաբեկիչ-պետություն վերագրելը կարող է երկարաժամկետ պիտակ մնալ: Այսպես, կանադական «the rebel» հարթակում բլոգեր Ուիլյամ Հադրիանը, անդրադառնալով ադրբեջանական վայրագություններին, նշում է «Իսլամական պետության նման նրանք կայրեն հնադարյան քրիստոնեական եկեղեցիները, որպեսզի հերքեն հայերի պատմական ներկայությունը այնտեղ»¹³: Միաժամանակ, «Ալիս-բոնապետ», «խավիարային դիվանագիտություն» բառակապակցությունները սկսեցին ավելի շատ շրջանառվել տեղեկացված միջազգային լսարանի կողմից:

Հայկական կողմի համար ձեռքբերում էր այն, որ արծարծվեցին Ադրբեջանի տարածքում ապրող կովկասյան և իրանական ծագում ունեցող տեղաբնիկների հիմնախնդիրները. սոցցանցային լրահոսից հնարավոր եղավ պարզել, որ ադրբեջանի տված գոհերի թվում բավականին մեծ տոկոս են կազմում տեղաբնիկ ժողովուրդներից կովկասյան պարսիկները՝ թաթերը, իրանական ծագում ունեցող թալիշները, ինչպես նաև լեզգիները: Այս առումով հիշատակման արժանի է թաթական «Շիրվանի ազատագրության ճակատ» քաղաքական կազմակերպության հայտատարությունը, որ սեփական ժողովրդի զավակները չպետք է ենթարկվեն Բաքվի բռնապետական վարչակարգին, փոխարենը պետք է թողնեն արցախյան դիրքերը և վերադառնան իրենց բնակավայրեր:

Ամփոփելով հայկական լսարանում Ադրբեջանի տեղեկատվական գործողությունները՝ կարող ենք ասել, որ

- Ռազմական գործողությունների ժամանակ հակառակորդը տեղեկատվական դաշտում «ցանկալին որպես իրականություն» ներկայացրեց՝ ջանք չխնայելով հրահրելու լարվածություն հայության շարքերում,

- Ադրբեջանական քարոզչամեքենայի գերխնդիրն էր հայաստանյան լսարանին հասցնել այն թյուր ընկալումը, որ անհրաժեշտ է զնայ գիջումների, իսկ ընդդիմացումը կրեթի ակտիվ ռազմական գործողությունների,

- Հակառակ թշնամու ակնկալիքների՝ հայ հասարակությունը ոչ միայն խուճապի չմատնվեց, այլև՝ համախմբվեց, իսկ հայկական կողմի տեղեկատվական գործողությունները խորքային և արժանահավատ եղան, ինչի մասին փաստում են ոչ միայն հայ, այլև օտարերկրացի մասնագետները:

¹³ St u **Hadrian W.**, Armenia and Azerbaijan: The war you aren't hearing about, http://www.the rebel.media/armenia_and_azerbaijan_the_war_you_aren_t_hearing_about, 07.04. 2016.

Բանալի բառեր – Արցախ, հայկական կողմ, Ադրբեջան, տեղեկատվական քաղաքականություն, քարոզչություն, ռազմական գործողություններ, արտաքին լրատվական քարոզչություն

АЙК НАЗАРЯН – Информационная политика Азербайджана во время четырёхдневной апрельской войны. – В статье проанализированы главные направления азербайджанской информационной политики, связанной с апрельской войной 2016 г. Основой послужили материалы, опубликованные в СМИ и социальных сетях. Развязав военные действия, Азербайджан активизировал и пропагандистскую машину в попытках использовать внешнюю угрозу, чтобы заглушить возрастающее недовольство населения и отвлечь его внимание от офшорных скандалов, в которых была замешана семья Алиевых. Среди главных целей пропаганды – представить армян агрессорами, дискредитировать Арцах и, распространяя заведомую ложь, создать в Армении напряжённую обстановку. По отдельности разобрана информационная стратегия, направленная на внутреннюю и на армянскую аудиторию, а также на международное сообщество. Показано, как Азербайджан манипулирует недостоверными сведениями и необъективным анализом ситуации, чтобы выставить себя жертвой.

Ключевые слова: Арцах, армянская сторона, Азербайджан, пропаганда, информационная политика, военные действия, внешняя аудитория, внутренняя аудитория

HAYK NAZARYAN – Informational Politics of Azerbaijan in the 4-day War of April. – The article analyses the main directions of Azerbaijani information policy, based on mass media publications and information in social networks. Along with military operations, Azerbaijani propaganda was active in the internal audience showing that the resources it wasted for decades were not in vain: playing the external threat card, it prevented the growing discontent in the country and drew the attention of the society from Aliyevs' offshore affairs. Azerbaijan targeted the international community in order to present Armenia as an aggressor, undermine Artsakh's image and cause tensions in Armenia by disseminating false information. The article consists of several parts: Azerbaijani information policy in internal, international and Armenian audiences. The analysis of information flows shows that spreading disinformation, appearing as a "victim", circulation of unfavorable information flows by biased analysts are the basic tools of the Azerbaijani propaganda.

Key Words: Artsakh, Armenian side, Azerbaijan, informational politics, propaganda, military operations, outer audience, inner audience

ՀՀ ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ ԱՐԴԻ ՓՈԻԼՈՒՄ

ՆԱՐԻՆԵ ԱՂԱՅԱՆ

Հաղորդակցության տարբեր ձևերը մարդկությանն ուղեկցել են հազարամյակներ շարունակ: Ավելին, դրանցով են մեծապես պայմանավորված եղել տարբեր հասարակարգերում իշխանական ինստիտուտների ձևավորման ու հասարակությունների զարգացման առանձնահատկությունները: Ամերիկացի սոցիոլոգ Մ. Կաստելսի կարծիքով մարդիկ որոշումներ են կայացնում ըստ տեղեկությունների, որոնք ստանում են «հաղորդակցային միջավայրերից» հասարակական տարածքից, որում ձևավորվում են ընկերներից, ծանոթներից, պաշտոնական աղբյուրներից ստացված կարծիքներն ու գիտելիքները¹: Տեսաբանի կարծիքով՝ հաղորդակցային միջավայրերը ժամանակի ընթացքում փոփոխվում են՝ հասարակության զարգացմանը և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների հայտնվելուն զուգընթաց: Ըստ այդմ՝ գրում է. «Անտիկ շրջանում մարդիկ տեղեկատվություն էին ստանում ամբիոնից ելույթ ունեցող հռետորներից, ապա ի հայտ եկավ գրավոր հաղորդակցությունը, հայտնագործվեց տպագրական մեքենան, ռադիոն, հեռուստատեսությունը և ինտերնետը: Զանգվածային տեղեկատվության այդ միջոցները լայն առումով իրենցից ներկայացնում են հասարակական տարածք, որում ձևավորվում է կարծիքը և որի հիման վրա կայացվում են որոշումները»²: Մ. Կաստելսի նկարագրած հաղորդակցային միջավայրերի փոփոխությունների փուլերը, որոնք պայմանավորված են տեխնիկական վերափոխումներով, դարձել են տեղեկատվական հեղափոխությունների պատճառ:

Քաղաքագիտական և սոցիոլոգիական գրականության մեջ ընդունված է տեղեկատվական հեղափոխությունները բաժանել չորս ալիքի. առաջին ալիքը կապվում է գրի կամ այբուբենի հայտնագործման հետ, երկրորդը՝ գրքի, երրորդը՝ տպագրական մեքենայի հայտնագործության և չորրորդը՝ 20-րդ դարավերջին համակարգչային տեխնիկայի և ինտերնետի զանգվածային կիրառության հետ³: Յուրաքանչյուր փու-

¹ Տե՛ս **Castells M.** Democracy in the age of the Internet // Journal of contemporary culture, 2011, № 6, էջ 96-103:

² Նույն տեղում:

³ Տե՛ս **Toffler A.** Power Shift: Knowledge, Wealth, and Violence at the Edge of the 21st Century. 1990. **Дайзюлл У.** Наступление информационного века // "Новая технократическая волна на Западе". М., 1986. **Уэбстер Ф.** Теории информационного общества. М., 2004, **Habermas J.** The Theory of Communicative Action / McCarthy T. (ed.) Boston, 1987:

լում տեղեկատվության նոր միջոցի հայտնվելը էական փոփոխությունների պատճառ է դարձել մարդկանց, հասարակության կյանքում: Ավելին, դա մեծապես ազդել է պետությունների իշխանությունների քաղաքական որոշումների, ինչպես նաև համաշխարհային քաղաքականության ուղղվածության վրա: Պատահական չէ, որ հաճախ տեղեկատվական հեղափոխությունը տարբեր երկրներում ու տարածաշրջաններում հանգեցրել է հեղափոխական շարժումների և իշխանության փոփոխությունների:

Վերլուծաբանների աչքից չի վրիպում այն հանգամանքը, որ տեղեկատվական հեղափոխության վերջին ալիքը տարբերվում է բոլոր նախորդներից իր սրընթացությամբ, հասարակության կենսակերպի ու մտածելակերպի վրա ազդելու լայնածավալությամբ, ինչի հետևանքով հեղափոխական փոխակերպումներ ու վերափոխումներ եղան համաշխարհային մակարդակով:

Տեղեկությունների ու սլոյալների մեծ քանակի դյուրամատչելիությունը լայն զանգվածների համար նախադրյալներ է ստեղծում ինչպես ներպետական, այնպես էլ միջազգային կյանքին մասնակցելու և որոշումներ կայացնելու վրա ազդելու համար: Ներկայումս ծրագրավորողները, մենեջերները, ՋԼՄ ստեղծարար աշխատակիցները և բոլոր նրանք, ովքեր աշխատում են հաղորդակցային տեխնոլոգիաների ոլորտում, դառնում են մյուսների տեղեկատվական հասարակության աշխարհի ուղեկցորդները⁴:

Արդի տեղեկատվական հասարակության երկրորդ առանձնահատկությունը տեղեկատվության մշտահասանելիությունն է: Ըստ Մ. Կաստելիսի՝ «մենք ապրում ենք ինտերնետի հետ և ինտերնետում մեր առօրյա կյանքի բոլոր ոլորտներում»⁵:

Նրա կարծիքով, նոր սերունդը շարունակում է դիտել հեռուստացույց, սակայն ընտրովի և արդեն ինտերնետի միջոցով, նույնը թերթերի առումով ընթերցում է թերթեր ինտերնետի միջոցով: Նոր սերունդը ստեղծում է իր տեղեկատվական տարածքը ինտերնետում՝ սոցիալական ցանցերում՝ ինքնուրույն որոշելով, թե շփումների, քննարկումների, հաղորդակցության ինչ ձևաչափերից է իրեն հարմար օգտվել⁶: Ներկայումս համացանցից օգտվում է աշխարհի բնակչության առնվազն երկուսից մեկը: Համացանցի միջոցով օգտատերերը ստեղծում են սեփական հանրակցությունները և հաղորդակցային ցանցերը, որոնք դառնում են քաղաքական դերակատարներ գլոբալ տիրույթում և ազդեցություն գործում միջազգային գործընթացների վրա:

Բնականաբար, հասարակության մեջ տեղի ունեցած հաղորդակցության փոփոխությունները չէին կարող շրջանցել քաղաքական ոլոր-

⁴ Տե՛ս **Уәбсәп Ф.** նշվ. աշխ., էջ 8:

⁵ **Castells M.**, նշվ. աշխ., էջ 101:

⁶ Տե՛ս նույն տեղը:

տը: Այն, որ տեղեկատվական-հաղորդակցային տեխնոլոգիաները լիովին թափանցել են քաղաքական ոլորտ, վկայում են բազմաթիվ նորաբանությունները, որոնք արտաձվում են քաղաքական հասկացություններից: Օրինակ՝ «Էլեկտրոնային կառավարություն», «Էլեկտրոնային համայնք», «Կլիբերժողովրդավարություն», «Կլիբերքաղաքականություն», «Թվային ժողովրդավարություն», «հաղորդակցային ժողովրդավարություն», «Էլեկտրոնային քվեարկություն» և այլն:

Գլոբալ տեղեկատվական հասարակության ձևավորման պայմաններում հետզհետե ավելի կարևոր նշանակություն է ձեռք բերում քաղաքական հաղորդակցության տեղեկատվական անվտանգության հիմնախնդիրը: Տեղեկատվական հեղափոխության վերջին փուլում արագորեն տարածվող հաղորդակցության նոր ձևերն ու միջոցները, իրենց հետ բերած հսկայական առավելություններին զուգընթաց, ծնում և ծնելու են նաև նոր մարտահրավերներ ու սպառնալիքներ:

Տեղեկատվական հեղափոխությունը բացառիկ հնարավորություն է ստեղծել համաշխարհային տեղեկատվական ցանցեր ձևավորելու, ավելի արագ ու մեծ ծավալներով աշխարհով մեկ ցանկացած տեղեկատվություն տարածելու համար: Ըստ այդմ՝ անհամեմատ մեծացել են անհրաժեշտ քարոզչության միջոցով տարբեր երկրներում հասարակական տրամադրության, գիտակցության և կամքի վրա ազդելու հնարավորությունները: Հետևաբար՝ այդ երկրներում լուրջ խնդիրներ են առաջանում տեղեկատվական անվտանգության ապահովման ոլորտում:

Տեղեկատվական անվտանգության ոլորտում բացթողումների հետևանքները կարող են լինել շատ լուրջ, որի ցայտուն օրինակը «Wikileaks»-ի պատմությունն է⁷: Այդ կազմակերպության կայքում հրապարակված տեղեկությունները, որոնք պարունակում էին գաղտնիքներ տարբեր երկրների, միջազգային կազմակերպությունների գործունեության մասին և նախատեսված չէին լայն հանրության համար, իսկական քաղաքական փոթորիկ ու իրարանցում առաջացրին: Մարդկության սեփականությունը դարձան ԱՄՆ կենտրոնական հետախուզական վարչության նախկին աշխատակից Էդուարդ Սնոուդենի հրապարակած նյութերը, որոնք ներառում էին տեղեկություններ կոռուպցիայի, գաղտնալուծման, չարաշահումների մասին: Հասարակական բուռն արձագանքը հանգեցրեց նաև քաղաքական հետևանքների: Գերմանիան խզեց ԱՄՆ-ի և Մեծ Բրիտանիայի հետ համաձայնագիրը, որը թույլ էր տալիս այդ երկրների հատուկ ծառայություններին էլեկտրոնային հետախուզում իրականացնել Գերմանիայի տարածքում: Ռուսաստանի Դաշնության կառավարությունը սկսեց լքոջորեն ուշադրություն դարձնել տվյալների պաշտպանությանը ինտերնետում, ԱՄՆ-ում

⁷ Տե՛ս <https://wikileaks.org/>

անգամ դատավարություն սկսվեց նախագահի դեմ՝ քաղաքացիների անձնական տվյալների անձեռնմխելիության իրավունքը խախտելու հայցադիմումով:

Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների կիրառմամբ հստակ քաղաքական նպատակներ իրագործելու վառ օրինակներ են արաբական և աֆրիկյան երկրներում 2010-2011 թթ. «Արաբական գարուն» կոչված քաղաքական իրադարձությունները, որոնց մասնակիցները լայնորեն օգտագործում էին սոցիալական ցանցերի հնարավորությունները:

Վերոնշյալից ենթադրվում է, որ քաղաքական հաղորդակցության տեղեկատվական և մանավանդ տեղեկատվական անվտանգության բաղադրիչը հայ հասարակության սոցիալ-քաղաքական փոխակերպման ներկա պայմաններում առաջնային նշանակություն է ձեռք բերում:

Տեղեկատվական անվտանգությունը հասարակության և պետության ինստիտուտների այնպիսի համակեցություն է, որի պայմաններում երկիրն ու ժողովուրդը իրենց հուսալիորեն պաշտպանված են զգում տեղեկատվական ոլորտում⁸: Ելնելով դրանից՝ տեղեկատվական անվտանգության ապահովումը դիտվում է նաև ազգային անվտանգության ապահովման բաղկացուցիչ մաս: Իսկ առանց ազգային անվտանգության հուսալի ապահովման հնարավոր չէ պետության կայուն և դինամիկ զարգացում:

Ընդհանուր առմամբ, տեղեկատվական անվտանգությունը տեղեկատվության ստացման, մշակման, բաշխման, օգտագործման ու տարածման ոլորտում պաշտպանվածությունն է, նրա օբյեկտիվության ապահովումը, պետական գաղտնիքի և գաղտնիության ռեժիմի պահպանումը, նամակագրության գաղտնիությունը և այլն⁹:

Տեղեկատվական ոլորտում Հայաստանի Հանրապետության ազգային շահերը անխզելիորեն կապված են անձի, հասարակության և պետության շահերի հետ: Տեղեկատվական անվտանգության ապահովումը չի կարող վերաբերել միայն մեկ անձի կամ անձանց խմբի, քանի որ օտար ազդեցությունների՝ սեփական տեղեկատվական տարածքներիխուժումը արագորեն կարող է վերաճել համընդհանուր սպառնալիքի և՛ անձի կենսական շահերի, և՛ հասարակական տարբեր ոլորտների՝ տնտեսության, մշակույթի, քաղաքական և այլ համակարգերի համար՝ թուլացնելով կամ կազմալուծելով դրանք: Ասել է թե՛ ներկայումս տեղեկատվական անվտանգության խնդիրն իր նշանակությամբ հավասարվում է ռազմական, տնտեսական, քաղաքական, մշակութա-

⁸ Տե՛ս **Вершинин М. С.** Политическая коммуникация в информационном обществе: перспективные направления исследований // «Актуальные проблемы теории коммуникации. Сборник научных трудов». СПб., 2004, էջ 98-107:

⁹ Տե՛ս **Эйвазов Д.** Геополитические уроки постсоветского Кавказа: путь к глобализации или возвращение к классической Евразийской геополитике? // «Кавказ и глобализация», 2006, т. 1, № 1:

յին և այլ ոլորտների անվտանգության խնդիրներին: Հետևաբար՝ տեղեկատվական անվտանգության ապահովումն ու ամրապնդումը երկրի ազգային անվտանգության համակարգի կարևոր գործոններից են:

Պատահական չէ, որ ներկայումս համաշխարհային հզոր տերությունները ձգտում են իրական պատերազմների փոխարեն ներդնել ցանցային պատերազմի տեխնոլոգիաներ, որոնք տեղեկատվական գերազանցությունը վերածում են մարտական հզորության՝ արդյունավետորեն շաղկապելով մտավոր օբյեկտները ռազմական գործողությունների թատերաբեմի տեղեկատվական տարածքին¹⁰:

Հակամարտությունների մեջ ներքաշված երկրները շոշափելիորեն զգում են վերոնշյալ տեխնոլոգիաների կիրառման ազդեցությունները: Ավելի քան երկու տասնամյակ շարունակվող Ղարաբաղյան հակամարտության հատկապես վերջին տարիներին հայկական կողմերը ևս առնչվում են այդ խնդրին: Հակառակորդ կողմը, հասկանալով, որ անհրաժեշտ գերազանցություն չունի մարտադաշտում, քարոզչական բոլոր թույլատրելի և անթույլատրելի միջոցներով փորձում է սասանել մեր տեղեկատվական անվտանգությունը՝ դրանով իսկ անկայունություն, հուսահատություն սերմանելով հասարակության մեջ:

Այս իրավիճակը առանձնակի պրոբլեմաբան ծառայում է մեր հասարակության առջև 2016 թ. ապրիլի 2-5-ը՝ դարաբաղա-ադրբեջանական սահմանագոտում տեղի ունեցած քառօրյա պատերազմի և դրան հաջորդած ժամանակահատվածում: Ադրբեջանական կողմի նախահարձակ ռազմական գործողությունները ուղեկցվում էին քարոզչական հնարքների, մանիպուլյացիաների լայնածավալ կիրառմամբ: Պատերազմի օրերին Ադրբեջանի կողմից սոցիալական ցանցերում ոչ ադրբեջանական անուններով բազմաթիվ կեղծ հասցեներ (fake) էին բացվում՝ հայերից տեղեկատվություն ստանալու և ապատեղեկատվություն տարածելու համար, ինչն ավելի հրատապ դարձրեց տեղեկատվական տեխնոլոգիաներին տիրապետելու և դրանցով տեղեկատվական անվտանգության ապահովմանն ուղղված աշխատանքներ տանելու անհրաժեշտությունը:

2017 թ. փետրվարի 25-ի գիշերը ադրբեջանական կողմի ձեռնարկած հարձակման փորձի ձախողումն ու դրան հաջորդած տեղեկատվական-քարոզչական արշավը ցույց տվեցին, որ հայկական հանրույթը անցած ժամանակահատվածում բավականին հետևողականներ է արել և ավելի պատրաստ դիմակայեց հարևան երկրի տեղեկատվական ագրեսիային:

Ներկա ժամանակահատվածում մեր պետությունը պետք է մշտապես ուշադրության կենտրոնում պահի այն հանգամանքը, որ ՀՀ-ի նկատմամբ թե՛ ռազմական, թե՛ տեղեկատվական գլխավոր սպառնալիքը Ադրբեջանն է, որտեղ հայաստյացությունը խրախուսվում է պետական

¹⁰ Տե՛ս **Рябчук В. Д., Рябчук А. В.** Военная доктрина – путь к победе. М., 2005, էջ 30-32, **Шари Дж.** Общественная самооборона: система вооружения в эпоху постмилитаризма. Вильнюс, 2002, էջ 57-58:

քաղաքականության մակարդակով, և այն տեղեկատվական պատերազմ վարելու հիմնական գործիքն ու գաղափարական հենքն է: Ընդ որում՝ սա չի վերաբերում միայն պետական կառավարման ուժային մարմիններին. այստեղ աշխատանքներ կան անելու հանրային կյանքի բոլոր ոլորտներում, ինչպես նաև անձնական-անհատական մակարդակում:

Միանշանակ է, որ երկրի ազգային անվտանգությունը էականորեն կախված է տեղեկատվական անվտանգության ապահովումից, և գիտատեխնիկական առաջընթացին զուգընթաց այդ կախվածությունն էլ ավելի կաճի: Սակայն տեղեկատվական դարաշրջանի այդ և այլ մարտահրավերներին դիմագրավելու արդյունավետ ձևը ոչ թե գլոբալ տեղեկատվական տարածքից պաշտպանվելն է, այլ այդ տարածքի ձևավորմանը և գործառությանը լիարժեք մասնակցելը: Այսինքն՝ պետք է գործել և գործառել ժամանակի ոգուն համապատասխան, ընդօրինակել այն դրականը, առողջը, որ կա նոր մշակույթի, առաջարկվող նոր արժեհամակարգի մեջ, միաժամանակ հրաժարվել ազգային-ավանդական այն արժեքներից, որոնք ժամանակավրեպ են և արդեն չեն կարող աջակցել ազգի հոգևոր և նյութական առաջընթացին¹¹:

Հարկավոր է ընդգծել, որ քաղաքական հաղորդակցության տեղեկատվական անվտանգության ապահովման գործում մեծ դեր են խաղում զանգվածային լրատվամիջոցները: Պատահական չէ, որ զարգացած երկրները, կարևորելով հանդերձ մամուլի ազատությունն ու անկախությունը, ինստիտուցիոնալ մակարդակով համագործակցության ծրագրեր են մշակում և պետական շահերի առաջնդման համատեքստում համագործակցում լրատվամիջոցների հետ: Իսկ անցումային երկրներում, որտեղ դեռևս կայացած չէ ազատ, անկախ մամուլը, տարերային մոտեցում կա ազգային, պետական անվտանգության հարցերի նկատմամբ, ուստի նման երկրներում ՁԼՄ-ները հաճախ են տուրք տալիս օտար մշակույթին, օտար արժեքներին՝ նպաստելով դրանց շրջանառությանը: Իրավիճակը նույնն է Հայաստանի Հանրապետությունում: Հենց միայն այն օրինակը, որ մեր որոշ լրատվամիջոցներ ժամանակ առ ժամանակ, հաճախ նաև չգիտակցելով, դառնում են օտար երկրների, ուժերի խոսափողը, սփռելով և ընթացք տալով թշնամական մանիպուլյատիվ տեղեկատվությանը, խոսում է այն մասին, որ անհրաժեշտություն կա հաստատելու տեղեկատվական կապերի ազգային և պետական վերահսկողություն: Խոսքը խորհրդային ժամանակաշրջանից եկող գրաքննության մասին չէ, այլ արտաքին աշխարհի հետ փոխազդեցությունները կանոնակարգելու, դրանք ազգային և պետական շահերին համահունչ ուղղորդելու մասին:

¹¹ Տե՛ս «ՀՀ ազգային անվտանգության հայեցակարգի հոգևոր-բարոյական հիմնախնդիրները» (հետազոտական խումբ՝ Ա. Մարգարյան, Յու. Հովականյան, Մ. Նիկողոսյան, Ս. Օհանյան, Ա. Մալքոյան), Եր., 2014, էջ 69:

Չպետք է մոռանալ, որ ժամանակակից աշխարհում գրոհելու և սեփական ազդեցությունը տարածելու ամենաուժեղ ձևը տեղեկատվական պատերազմներն են¹², որոնց հիմնական գործիքները հենց ՋԼՄ-ներն են, հատկապես ինտերնետային տիրույթում գործողները: Հետևաբար պետք է այս ոլորտի նկատմամբ ուշադրությունը ավելի ու ավելի խորացնել:

21-րդ դարում առավել մեծ վտանգ է ներկայացնում կիրբերհանցավորության և կիրբերսպառնալիքների աճը, ինչը վտանգում է պետությունների, հասարակությունների և անհատների կայուն կենսագործունեությունն ու բնականոն զարգացումը: Տեղեկատվական անվտանգության սպառնալիքների աղբյուր են էլեկտրոնային հաշիվների հանցագործ կողոպտիչները, ցանցահենները, որոնք մրցում են տնտեսական և պետական բարդ էլեկտրոնային ցանցեր և ծրագրեր ներթափանցելու մեջ: Այն փաստը, որ քաղաքացիների, երկրների և պետությունների կենսագործունեության մեծ մասը կառավարվում է ցանցերի և ծրագրերի միջոցով, էականորեն բարձրացնում է նրանց խոցելիությունը կիրբերհարձակումների նկատմամբ¹³:

Այս ոլորտում շատ անելիքներ ունի նաև Հայաստանի Հանրապետությունը: Հատկապես մեծ է սպառնալիքը մեր նկատմամբ անբարյացակամորեն տրամադրված հարևանների՝ ադրբեջանաթուրքական հաքերների և հաքերային խմբերի կողմից: Նրանք մշտապես համակարգչային հարձակումներ են գործում ոչ միայն կազմակերպությունների, այլև պետական կայքերի, սերվերների վրա: Մանավանդ տոնական օրերին, տարելիցներին (Շուշիի ազատագրման օր, Անկախության օր, Հայոց ցեղասպանության հիշատակի օր և այլն) նրանք չափազանց ակտիվանում են, և մեկ օրում կարող են գրոհի ենթարկվել հարյուրավոր կայքեր, ուստի հարկ է լինում ձեռնարկել անհրաժեշտ անվտանգության պաշտպանողական միջոցներ:

Հաճախակի են նաև տարբեր ցանցեր ապօրինի ներթափանցման և վիրուսներով վարակման դեպքերը:

Ներկայումս օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառներով ՀՀ-ում տեղեկատվական և հաղորդակցային տեխնոլոգիաների զարգացման աստիճանը դեռ բավականին ցածր է համաշխարհային մակարդակից, և առկա են մի շարք խնդիրներ, որոնք խանգարում են տեղեկատվական անվտանգության ոլորտում բավարար վիճակ ապահովելուն: Դրանց շարքում կարելի է նշել.

- ոչ լիարժեք իրավական բազան, քանի որ համապատասխան օրինագծերի մշակումները իրենց օպերատիվությամբ զիջում են տեղեկատվական և հաղորդակցային տեխնոլոգիաների զարգացման տեմպերին,

¹² Ст' у Белов Е. Б., Лось В. П., Мещеряков Р. В., Шелупанов Д. А. Основы информационной безопасности. М., 2006, էջ 64:

¹³ Ст' у Վ. Կ. Աթոյան, Ազգային անվտանգության հիմնախնդիրներ, Եր., 2014, էջ 94:

-տեղեկատվական և հաղորդակցային տեխնոլոգիաների զարգացման ոչ բավարար մակարդակը պետական կառավարման համակարգում, պետական իշխանության մարմինների պատրաստ չլինելը կառավարման նոր, ավելի արդյունավետ տեխնոլոգիաներ ու մեթոդներ կիրառելու հասարակության և անհատների հետ ամենօրյա շփումներում:

Վերջին շրջանում մեր երկրում իրականացվեցին մի շարք միջոցառումներ ՀՀ տեղեկատվական քաղաքականության և տեղեկատվական անվտանգության ապահովման բարելավման ուղղությամբ: 2007 թ. ընդունվեց «ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարությունը»¹⁴:

2009 թ. ընդունված ՀՀ տեղեկատվական անվտանգության հայեցակարգը¹⁵ բավականին կանոնակարգեց տեղեկատվական անվտանգության ապահովման նպատակները, խնդիրները, սկզբունքները և հիմնական ուղղությունները: Սակայն, ելնելով ժամանակի մարտահրավերներից, կարծում ենք, պետք է լրացումներ կատարել այնտեղ:

Մասնավորապես, հայեցակարգում տեղեկատվական անվտանգության ապահովման հիմնական խնդիրներից է համարվում հեռուստատեսային և ռադիոհեռարձակող կազմակերպությունների, այլ զանգվածային լրատվամիջոցների տեղեկատվական քաղաքականության ձևավորման գործում պետության մասնակցության արդյունավետության բարձրացման ձևերի մշակումը, սակայն ելնելով հատկապես եթերում և էլեկտրոնային լրատվամիջոցներում առկա այսօրվա իրավիճակից (բռնության, քրեական ենթամշակույթի, օտար արժեքների քարոզ և այլն), կարծում ենք՝ ժամանակն է նոր մոտեցումներ ու գաղափարներ առաջարկելու:

Բանալի բառեր – տեղեկատվական անվտանգություն, մարտահրավերներ, կիրքահանցագործություն, զանգվածային լրատվամիջոցներ, տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ, հաղորդակցության ուղիներ

НАРИНЕ АГАЯН – Вызовы информационной безопасности РА на современном этапе. – При формировании глобального информационного общества всё более важную роль играют вопросы безопасности. Наряду с огромными преимуществами новые формы и средства коммуникаций порождают и новые вызовы и угрозы. Обеспечение информационной безопасности ныне входит в число национальных приоритетов. В статье в контексте международных событий рассмотрены стоящие перед Арменией задачи информационной безопасности, решение которых представляется необходимым.

Ключевые слова: информационная безопасность, киберпреступления, средства массовой информации, информационные технологии, коммуникации

¹⁴ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն, http://www.mfa.am/u_files/file/doctrine/Doctrinearm.pdf

¹⁵ Տե՛ս ՀՀ նախագահի կարգադրությունը «ՀՀ տեղեկատվական անվտանգության հայեցակարգը հաստատելու մասին» // <http://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=52559>

NARINE AGHAYAN – *Challenges of Information Security of RA at the Contemporary Stage.* – In the current phase of the information revolution, under the conditions of formulating information society, issue of information security is increasingly getting an important designation.

Along with their huge advantages, brought forth new forms and means of communication, spreading quickly, give birth and will be giving new threats and challenges. Ensuring the information security has become a matter of national security.

The article is an attempt to represent the Republic of Armenia's domestic and international developments in the context of the global dimension of the challenges facing the sector of information security, the resolution of which is necessary for the national security support of the republic.

Key words - *information security, challenges, cybercrime, mass media, information technologies, ways of communication*

ՀՀ ՊԵՏԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՀԱՅԿՈՒՀԻ ՄԿՐՏՉՅԱՆ

21-րդ դարում տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացումը, դրանց տարածումը հասարակական կենսագործունեության բոլոր ոլորտներում և որպես հետևանք՝ տեղեկատվական հասարակության կայացումը ծնում են նոր մարտահրավերներ: Այդ համատեքստում պետությունների համար հրամայական են դառնում պետական կառավարման նոր մեթոդների, հնարավորությունների ու տեխնոլոգիաների փնտրումը, ինչպես նաև արդյունավետ պետական տեղեկատվական քաղաքականության մշակումը:

Մասնագիտական գրականության մեջ առանձնացվում են պետական և ոչ պետական տեղեկատվական քաղաքականության հասկացությունները: Ռուս գիտնական Վ. Դ. Պոպովը պետական տեղեկատվական քաղաքականությունը սահմանում է որպես տեղեկատվության ձեռքբերման ու տարածման՝ մարդկային գործունեության հատուկ բնագավառ, որը բավարարում է պետության ու քաղաքացիական հասարակության շահերը և միտված է այդ երկուսի ներկայացուցիչների միջև կառուցողական երկխոսությանը¹: Այս շրջանակում պետական տեղեկատվական քաղաքականության իրականացման հիմնական խնդիրն այն է, որ պաշտպանի պետության ու իշխանության շահերը, ներկայացնի, թե ինչպես է պետությունը տեղ կանգնում քաղաքացիական հասարակության, առանձին անհատների խնդիրներին:

Վ. Դ. Պոպովը, տեղեկատվական քաղաքականության էությունը «տեղեկատվական իշխանություն» կատեգորիայի միջոցով արտահայտելով, սահմանում է. «Տեղեկատվական քաղաքականությունը քաղաքականության սուբյեկտների հնարավորությունն ու կարողությունն է տեղեկատվության միջոցով մարդկանց գիտակցության, հոգեբանության, վարքի ու գործունեության վրա ազդելու՝ ելնելով պետության ու քաղաքացիական հասարակության շահերից»²:

Այնինչ ոչ պետական տեղեկատվական քաղաքականությունը կարող է ծառայել պետությանը և չարտահայտել քաղաքացիական հասարակության շահերը, երկխոսության մեջ մտնել պետության

¹ Տե՛ս «Социальная информатиология». М., 2007, էջ 290:

² **Попов В. Д.** Государственная информационная политика: состояние и проблемы формирования. Массовые информационные процессы в современной России: Очерки. М., 2002, с. 20.

հետ կամ դեմ դուրս գալ դրան կամ էլ ծառայել միայն առանձին խմբավորումների, կուսակցությունների, նույնիսկ առանձին անհատների շահերին³:

«Տեղեկատվական քաղաքականություն» հասկացությունն այլ կերպ է սահմանում Յու. Ա. Նիսնիչը: Ըստ հեղինակի՝ տեղեկատվական քաղաքականությունը տեղեկատվության բնագավառում ազգային շահերն արտահայտող նպատակների, պետական կառավարման ինդիքների, ռազմավարության, մարտավարության, կառավարական որոշումների և դրանց իրականացման մեթոդների ամբողջությունն է, որը մշակվում և իրականացվում է պետական իշխանության կողմից և ուղղված է ինչպես պետության ու հասարակության հասարակական-քաղաքական կյանքում ու սոցիալ-տնտեսական կենսագործունեության բնագավառում տեղեկատվական փոխազդեցության գործընթացների կարգավորմանն ու կատարելագործմանը, այնպես էլ նման փոխազդեցության գործընթացների ապահովմանը⁴:

Ա. Վ. Շևչենկոն տեղեկատվական քաղաքականությունը սահմանում է որպես գաղափարների, դրույթների, նպատակների, մեթոդների, միջոցների կազմակերպված ամբողջություն, որոնց միջոցով պետությունը քաղաքական համակարգում կարգավորում է տեղեկատվական հարաբերությունները՝ նպատակ ունենալով ապահովել անհատի, հասարակության ու պետության շահերի հավասարակշռությունը⁵:

Նշենք, որ տեղեկատվական քաղաքականության իրականացման մեջ մեծ դեր ունեն զանգվածային լրատվամիջոցները: Ընդ որում՝ Վ. Պ. Պուգաչովը ԶԼՄ-ները դիտում է բացառապես որպես հասարակական գիտակցության մանիպուլյացիայի գործիք, որոնք կարգավորվում են պետության կողմից⁶:

Այսպիսով, կարելի է եզրակացնել, որ տեղեկատվական քաղաքականությունը նախևառաջ կարգավորում է հասարակության տեղեկատվական դաշտը և պետական-հասարակական կյանքում հաղորդակցային գործունեություն ծավալում:

Արդյունավետ պետական տեղեկատվական քաղաքականության իրականացումը հատկապես արդիական է Հայաստանի Հանրապետության համար. մեր երկիրը ներգրավված է տարածաշրջանային և համաշխարհային գործընթացներում:

³ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 21:

⁴ Տե՛ս **Нисневич Ю. А.** О необходимости государственной информационной политики // «Межотраслевая информационная служба», 1997, № 1-2, էջ 7-10:

⁵ Տե՛ս **Шевченко А. В.** Информационная устойчивость политической системы постиндустриального общества: Автореф. дисс. ... д.полит.н. М., 2006, էջ 55:

⁶ Տե՛ս **Пугачев В. П.** Демократизация: общие условия и российская специфика // «Вестник Московского университета». Сер.12. Социально-политические исследования. 1994, № 5, էջ 43-51:

ՀՀ-ում տեղեկատվական հասարակության կայացումն ու զարգացումը տեղի են ունենում տարածաշրջանային բարդ իրադրության պայմաններում: Երկար տարիներ շարունակվում է տեղեկատվական հակամարտությունը հարևան Ադրբեյջանի հետ: 2016 թ. ապրիլյան քառօրյա պատերազմը ցույց տվեց, որ Հայաստանը պարբերաբար ենթարկվում է տեղեկատվական ագրեսիայի: Ավելին, ինչպես նկատում է տեղեկատվական անվտանգության փորձագետ Մամվեյ Մարտիրոսյանը, եթե նախկինում ադրբեյջանցի հաքերները հարձակում էին գործում պետական կառույցների կայքերի վրա, ապա այսօր նրանց հետաքրքրում են նաև սոցցանցերից օգտվողների էջերը: Այսինքն՝ ազգությամբ հայ ու հայաստանցի օգտատերերը թիրախ են դարձել սոցցանցերում⁷: Նման պայմաններում Հայաստանի Հանրապետությունը խնդիր ունի ոչ միայն նվազագույնի հասցնելու տեղեկատվական ոլորտին սպառնացող վտանգների ազդեցությունը, այլև ապահովելու ՀՀ տեղեկատվական անվտանգությունը ներքին ու միջազգային տեղեկատվական դաշտերում:

Նշենք, որ ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարությունում տեղեկատվական անվտանգության ապահովման քաղաքականության մասին չի հիշատակվում, սակայն դրա առանձին դրույթներ ամրագրված են ՀՀ նախագահի կողմից 2009 թ. հաստատված Հայաստանի Հանրապետության տեղեկատվական անվտանգության հայեցակարգում:

Վերոհիշյալ հայեցակարգը ՀՀ տեղեկատվական անվտանգության ապահովման նպատակների, խնդիրների, սկզբունքների և հիմնական ուղղությունների մասին պաշտոնական մոտեցումների համակարգ է և հիմք է այդ բնագավառում պետական քաղաքականության հիմնական ուղղությունների և գերակայությունների մշակման ու իրագործման համար, բխում է երկրի ազգային անվտանգության ռազմավարությունից, զարգացնում է նրա սկզբունքները տեղեկատվական ոլորտում և կարող է ենթարկվել ճշգրտումների՝ պայմանավորված ներպետական և միջազգային իրադրությամբ, սպառնալիքների ու մարտահրավերների փոփոխմամբ, ինչպես նաև փաստաթղթում նշված նպատակների իրականացմամբ⁸:

Հայեցակարգում սահմանվում են տեղեկատվության բնագավառում պետության անվտանգության ապահովմանն ուղղված պետական իշխանության մարմինների գործունեության հիմնական ուղղությունները, ինչպես նաև անհատի, հասարակության ու պետության կենսագործունեության տարբեր բնագավառներում տեղեկատվական անվտանգության սպառնալիքների հակազդեցությանն ուղղված միջոցառումները:

⁷ Տե՛ս <https://armeniasputnik.am/society/20170130/6233468/armenia-hamakargish-samvel-martirosyan.html> (վերջին մուտքը՝ 02.03.2017թ.)

⁸ Տե՛ս <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=52559> (վերջին մուտքը՝ 20.02.2017թ.)

Ըստ հայեցակարգի՝ Հայաստանի Հանրապետության տեղեկատվական անվտանգությունը հանրապետության ազգային շահերի պաշտպանվածությունն է տեղեկատվական ոլորտում՝ փոխկապակցված անձի, հասարակության և պետության հավասարակշռված շահերի ընդհանրությամբ⁹: Այստեղ անհատի շահերը տեղեկատվական ոլորտում մարդու և քաղաքացու՝ օրենքով չարգելված գործունեության իրականացման, ֆիզիկական, հոգևոր և մտավոր զարգացման համար օգտագործվող տեղեկատվության հասանելիության սահմանադրական իրավունքի իրագործումն է, ինչպես նաև շրջակա միջավայրի փոփոխությունների վերաբերյալ տեղեկատվության հասանելիությունը և անձնական անվտանգությունն ապահովող տեղեկատվության պաշտպանությունը:

Հասարակության շահերը ներառում են անձի շահերի ապահովումը տեղեկատվական ոլորտում, ժողովրդավարության ամրապնդումը, իրավական-սոցիալական պետության կառուցումը, հասարակական համաձայնության և հանդուրժողականության հաստատումը, ինչպես նաև հայ ժողովրդի և նրա տարբեր հատվածների հոգևոր և պատմամշակութային ժառանգության պահպանումը, ազգային արժեքների և ավանդույթների վերարտադրությունն ու զարգացումը, հայ ինքնության հիմնասյուների՝ բարոյահոգեբանական կերտվածքի, հայոց լեզվի և Հայ առաքելական սուրբ եկեղեցու դերի ամրապնդումը, Հայաստան-Արցախ-Մփյուռք եռամիասնության տեղեկատվական կապի ապահովումը¹⁰:

Պետության շահերը տեղեկատվական ոլորտում ներառում են համահայկական տեղեկատվական դաշտի ձևավորման, նրա ենթակառուցվածքների ներդաշնակ գործառման և զարգացման, սահմանադրական կարգի, Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության և տարածքային ամբողջականության անխախտելիության, քաղաքական, տնտեսական և սոցիալական կայունության, օրինականության և իրավակարգի ապահովման նպատակով անձի և քաղաքացու՝ տեղեկատվություն ստանալու և օգտագործելու նրա սահմանադրական իրավունքները և ազատությունները իրականացնելու, ինչպես նաև հավասարագոր և փոխշահավետ միջազգային համագործակցություն զարգացնելու համար անհրաժեշտ պայմանների ստեղծումը¹¹:

ՀՀ տեղեկատվական անվտանգության հայեցակարգում ամրագրված են ազգային շահերի հինգ հիմնական բաղադրիչները:

Առաջին բաղադրիչը ներառում է տեղեկատվության ստացման և օգտագործման ոլորտում մարդու և քաղաքացու սահմանադրական ի-

⁹ Տե՛ս նույն տեղը:

¹⁰ Տե՛ս նույն տեղը:

¹¹ Տե՛ս նույն տեղը:

րավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը, երկրի հոգևոր զարգացման ապահովումը, հասարակության բարոյական արժեքների, հայրենասիրական և մարդասիրական ավանդույթների, մշակութային և գիտական ներուժի պահպանումն ու ամրապնդումը:

Երկրորդ բաղադրիչը վերաբերում է հայկական և միջազգային հանրությանը Հայաստանի Հանրապետության պետական քաղաքականության վերաբերյալ հավաստի տեղեկատվության մատուցմանը, հանրապետության և միջազգային կյանքում տեղի ունեցող քաղաքական և սոցիալական կարևորագույն իրադարձությունների նկատմամբ պետության պաշտոնական դիրքորոշման իրազեկմանը՝ միաժամանակ ապահովելով քաղաքացիների հասանելիությունը պետական բաց տեղեկատվական միջոցներին:

Երրորդ բաղադրիչը ժամանակակից տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացումն է՝ արտադրանքի ներքին շուկայի պահանջարկի բավարարման և համաշխարհային շուկա արտահանման համատեքստում, հայրենական տեղեկատվական միջոցների կուտակման, պահպանման և արդյունավետ օգտագործման ապահովումը:

Ազգային շահերի չորրորդ բաղադրիչի շարքին են դասվում երկրի տեղեկատվական ոլորտի ներգրավումը միջազգային տեղեկատվական դաշտին, Հայաստանի և հայության մասին ճշմարիտ տեղեկատվության անկողմնակալ և արհեստավարժ ներկայացումը միջազգային հանրությանը, հակազդումը ապատեղեկատվությանն ու ստահող քարոզչությանը, համացանցում հայալեզու և Հայաստանին, հայագիտության բոլոր ճյուղերին ու հայությանն առնչվող տեղեկատվության անհրաժեշտ ծավալի և որակի, ինչպես նաև դրանց համաչափության ապահովումը:

Եվ վերջապես՝ տեղեկատվության բնագավառում ՀՀ ազգային շահերի հինգերորդ բաղադրիչը տեղեկատվական ռեսուրսների պաշտպանվածությունն է չթուլյատրված հասանելիությունից, տեղեկատվության, կապի և հեռահաղորդակցության համակարգերի անվտանգության ապահովումը:

Հայեցակարգում տեղեկատվական անվտանգության սպառնալիքները բաժանվում են հետևյալ խմբերի.

- Սպառնալիքներ՝ ուղղված հոգևոր կյանքի և տեղեկատվական գործունեության բնագավառում մարդու և քաղաքացու սահմանադրական իրավունքներին և ազատություններին, նրանց անհատական, խմբային և հասարակական գիտակցության ձևավորմանը:

- Սպառնալիքներ՝ ուղղված Հայաստանի Հանրապետության պետական քաղաքականության տեղեկատվական ապահովմանը:

- Սպառնալիքներ՝ ուղղված հայրենական տեղեկատվական ռեսուրսների զարգացմանը, դրանց արտադրանքի ներքին շուկայի պա-

հանջմունքների բավարարմանը և համաշխարհային շուկա արտահանմանը, ինչպես նաև հայրենական տեղեկատվական միջոցների կուտակման, պահպանման և արդյունավետ օգտագործման ապահովմանը:

- Մպառնալիքները ուղղված Հայաստանի Հանրապետության տեղեկատվական և հեռահաղորդակցային միջոցների ու համակարգերի անվտանգությանը¹²:

Ընդ որում՝ վերը թվարկված սպառնալիքների աղբյուրները երկու տիպի են՝ ներքին ու արտաքին:

Հայեցակարգում ՀՀ տեղեկատվական անվտանգության առկա իրավիճակի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ դրա մակարդակը չի համապատասխանում պետության ու հասարակության պահանջներին՝ չնայած ՀՀ-ում վերջին տարիներին սկսվել է տեղեկատվական անվտանգության իրավական-նորմատիվային դաշտի ձևավորումը, ընդունվել են տեղեկատվական անվտանգության ոլորտին առնչվող իրավական փաստաթղթեր, ինչպիսիք են «Պետական և ծառայողական գաղտնիքի մասին», «Տեղեկատվության ազատության մասին», «Արխիվային գործի մասին», «Անհատական տվյալների մասին», «Էլեկտրոնային փաստաթղթի և էլեկտրոնային թվային ստորագրության մասին», «Էլեկտրոնային հաղորդակցության մասին», «Զանգվածային լրատվության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքները, ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից վավերացված «Կիբեռհանցագործությունների մասին» Եվրախորհրդի կոնվենցիան:

Բացի այդ, թույլ է տեղեկատվության ոլորտում հասարակական հարաբերությունների իրավական կարգավորումը: Անհրաժեշտ իրավական, կազմակերպական ու տեխնիկական ապահովվածություն չունեն նաև քաղաքացիների մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության, անձնական և ընտանեկան գաղտնիքի, նամակագրության գաղտնիության՝ Հայաստանի Հանրապետության Մահմանադրությամբ ամրագրված իրավունքները, որակյալ մասնագետների զանգվածային արտահոսքի հետևանքով նվազել է տեղեկատվական, հեռահաղորդակցության և կապի բնագավառի կադրային ներուժը: Վերոհիշյալին գումարվում է նաև հայրենական տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ետ մնալը համաշխարհային չափանիշներից, ինչի հետևանքով աճում է Հայաստանի Հանրապետության կախվածությունը տեխնոլոգիական համակարգերի արտասահմանյան արտադրողներից:

Ավելին, լիարժեք ապահովված չէ քաղաքացիների տեղեկատվություն ստանալու իրավունքը, հաճախ միտումնավոր խեղաթյուրվում է նրանց մատուցվող տեղեկատվությունը, ինչը առաջացնում է բնակչության դժգոհությունը:

¹² Տե՛ս նույն տեղը:

Նման պայմաններում ՀՀ տեղեկատվական անվտանգության ապահովման բնագավառում պետք է լուծվեն այնպիսի խնդիրներ, ինչպիսիք են՝

- պետական քաղաքականության հիմնական ուղղությունների և իրագործման մեխանիզմների մշակումը,
- նպատակային պետական ծրագրերի մշակումը,
- իրավական նորմատիվային բազայի բարելավումը,
- տեղեկատվական պաշտպանության և պետական գաղտնիքի պաշտպանության պետական համակարգերի զարգացումը և կատարելագործումը,
- տեղեկատվական անվտանգության և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների բնագավառում կադրերի պատրաստման միասնական համակարգի ստեղծումը և այլն:

Փաստաթղթում նշվում են նաև տեղեկատվական անվտանգության ապահովման մեխանիզմների տեսակները՝ իրավական, կազմակերպական-տեխնիկական և տնտեսական:

Իրավական մեխանիզմները իրավական հիմքերի և նորմատիվակտերի մշակումն ու կիրառումն են, որոնցով պետք է կարգավորվեն տեղեկատվական ոլորտի հարաբերությունները:

Կազմակերպական-տեխնիկական մեխանիզմները ներառում են տեղեկատվական անվտանգության ապահովման համակարգի ստեղծումը և կատարելագործումը, տեղեկատվության պաշտպանության միջոցառումների իրականացումը, տեղեկատվական անվտանգության պահանջներին համապատասխան հեռահաղորդակցման սարքավորումների կատարելագործումը:

Տնտեսական մեխանիզմների թվին են դասվում տեղեկատվական անվտանգության ապահովման ծրագրերի և դրանց ֆինանսավորման կարգի մշակումը, տեղեկատվության պաշտպանության իրավական և կազմակերպական-տեխնիկական մեթոդների իրականացման հետ կապված աշխատանքների ֆինանսավորման համակարգի կատարելագործումը:

Հայեցակարգում առանձնացվում են հանրային կենսագործունեության առանձին ոլորտներում տեղեկատվական ապահովման խնդիրները: Նշվում են տնտեսության, ներքին քաղաքականության, արտաքին քաղաքականության, գիտության և տեխնիկայի, հոգևոր-մշակութային, պետական տեղեկատվական և հեռահաղորդակցային համակարգերի, պաշտպանության, իրավապահ և դատական, արտակարգ իրավիճակների, միջազգային համագործակցության բնագավառներում առկա առանձնահատկությունները:

Հայեցակարգի առանձին բաժիններից մեկը վերաբերում է երկրի պետական քաղաքականությանը տեղեկատվական անվտանգության

ապահովման ոլորտում: Այն ենթադրում է ՀՀ Սահմանադրության և օրենսդրության, միջազգային իրավունքի և նորմերի գործառնության ապահովումը, հասարակության իրազեկման գործում բացախոսության և թափանցիկության ապահովումը, պետական զանգվածային լրատվամիջոցների գործունեության պետական կառավարման արդյունավետության բարձրացման մեխանիզմների մշակումը և ներդրումը, կադրերի պատրաստման համակարգի կատարելագործումը և զարգացումը:

Այդուհանդերձ, հարկ է նաև նշել, որ ՀՀ-ում տեղեկատվական անվտանգության ապահովման համար չկան հատուկ կառույցներ, որոնք հստակ նախատեսված են հակազդելու տեղեկատվական պատերազմներին կամ տեղեկատվական ագրեսիայի փորձերին:

Այսպիսով, ժամանակակից տեղեկատվական հասարակությունում սոցիալական ու քաղաքական հարաբերությունների կարգավորման համատեքստում պետական տեղեկատվական քաղաքականությունը կարևոր տեղ է գրադեցնում: Դրա արդյունավետ իրականացումը հատկապես արդիական է Հայաստանի Հանրապետության համար, որտեղ տեղեկատվական հասարակության կայացումը տեղի է ունենում տարածաշրջանային բարդ իրադրության պայմաններում: Բացի այդ, Հայաստանի Հանրապետությունում տեղեկատվության բնագավառում հասարակական հարաբերությունների իրավական կարգավորումը բավականաչափ զարգացած չէ, նույնիսկ հաճախ տարբեր իրավական փաստաթղթեր հակասում են միմյանց: Տեղեկատվության բնագավառում հավասարաչափ չէ աջակցությունը անհատին, պետությանն ու հասարակությանը: Հայկական տեղեկատվական կազմակերպություններն ու զանգվածային լրատվամիջոցները բավարար չափով մրցունակ չեն:

Բանալի բառեր – տեղեկատվություն, քաղաքական համակարգ, տեղեկատվական հասարակություն, տեղեկատվական անվտանգություն, պետական տեղեկատվական քաղաքականություն

АЙКУИ МКРТЧЯН – Основные направления государственной информационной политики РА. – В современном информационном обществе при урегулировании разного рода конфликтов существенную роль приобретает информационная политика. Это напрямую относится к Армении, где формирование информационного общества осложнено напряжённой ситуацией в регионе, а также внутренними проблемами. К этим требующим разрешения вопросам принадлежат противоречивое и неразвитое правовое регулирование в информационной сфере, неравномерная поддержка интересов личности, общества и государства, неконкурентоспособность отечественных информационных агентств и средств массовой информации.

Ключевые слова: информация, политическая система, информационное общество, информационная безопасность, государственная информационная политика

HAYKUHI MKRTCHYAN – *Main Directions of the State Information Policy of RA.* – In the modern information society in the context of regulation of social and political relations, state information policy plays an important role. Its effective implementation is especially relevant in the Republic of Armenia, where the creation of an information society takes place in difficult situations in the region, as well as in many domestic problems of the country, such as the contradictions and not advanced legal regulation of public relations in the information sphere, unequal support for the interests of the individual, society and State, non-competitiveness of Armenian news agencies and mass media.

Key words: *information, political system, information society, information security, state information policy*

ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

1. **Նուբար Չալեմյան** – պատմական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ դիվանագիտական ծառայության և մասնագիտական հաղորդակցման ամբիոնի վարիչ
Нубар Чалемян – кандидат исторических наук, заведующий кафедрой дипломатической службы и коммуникации ЕГУ
Nubar Chalemeyan – PhD, Head of the Chair of Diplomatic Service and Communication, YSU
Էլ. փոստ՝ n.chalemeyan@ysu.am
2. **Էրիկ Դավթյան** – ԵՊՀ միջազգային հարաբերությունների և դիվանագիտության ամբիոնի ասպիրանտ
Эрик Давтян – аспирант кафедры международных отношений и дипломатии ЕГУ
Erik Davtyan – PhD student of the Chair of International Relations and Diplomacy, YSU
Էլ. փոստ՝ edavtyan@ysu.am
3. **Արամայիս Գրիգորյան** – Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարանի միջազգային հարաբերությունների և համաշխարհային քաղաքականության ամբիոնի ասպիրանտ
Арамаис Григорян – аспирант кафедры мировой политики и международных отношений Российско-Армянского (Славянского) университета
Aramayis Grigroyan – PhD Student of the Chair of International Relations and World Politics, Russian-Armenian (Slavonic) University
Էլ. փոստ՝ aramayis.grigoryan@yahoo.com
4. **Նինա Անտանովիչ** – քաղաքագիտության թեկնածու, Բելառուսի պետական համալսարանի քաղաքագիտության ամբիոնի դոցենտ
Нина Антанович – кандидат политических наук, доцент кафедры политологии Белорусского государственного университета
Nina Antanovich - PhD, Associate Professor of the Chair of Political Science, Belarusian State University
Էլ. փոստ՝ ninaant@rambler.ru
5. **Էդգար Քալանթարյան** – քաղաքագիտության թեկնածու, ԵՊՀ հանրային կառավարման ամբիոնի դոցենտ, միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի ղեկանի տեղակալ
Эдгар Калантарян – кандидат политических наук, доцент кафедры государственного управления ЕГУ, заместитель декана факультета международных отношений
Edgar Kalantaryan – PhD, Associate Professor of the Chair of Public Administration, Deputy Dean of the Faculty of International Relations, YSU
Էլ. փոստ՝ edgar.kalantaryan@ysu.am

6. **Հայկ Նազարյան** – բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ միջազգային հարաբերությունների և դիվանագիտության ամբիոնի ասիստենտ
- Айк Назарян** – кандидат филологических наук, ассистент кафедры международных отношений и дипломатии ЕГУ
- Hayk Nazaryan** – PhD, Assistant Professor of the Chair of International Relations and Diplomacy, YSU
- Էլ. փոստ՝ hayk.nazaryan@ysu.am
7. **Նարինե Աղայան** – ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի ասպիրանտ, կրտսեր գիտաշխատող
- Нарине Агаян** – аспирантка, младший научный сотрудник Института философии, социологии и права НАН РА
- Narine Aghayan** – PhD student, Junior researcher of the Institute of Philosophy, Sociology and Law of NAS RA
- Էլ. փոստ՝ katriona2000@gmail.com
8. **Հայկուհի Մկրտչյան** – ԵՊՀ միջազգային համագործակցության վարչության ավագ տեսուչ, քաղաքական ինստիտուտների և գործընթացների ամբիոնի դասախոս
- Айкуи Мкртчян** – старший сотрудник отдела международного сотрудничества, преподаватель кафедры политических институтов и процессов ЕГУ
- Haykuhi Mkrtchyan** – Senior Officer at International Cooperation Office and Lecturer of the Chair of Political Institutes and Processes, YSU
- Էլ. հասցե՝ h.mkrтчyan@ysu.am

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ * СОДЕРЖАНИЕ * CONTENTS

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

INTERNATIONAL RELATIONS

- Նուբար Չալոբյան* – Բանակցություններում միջնորդական առաքելությունների հիմնական խնդիրները և առանձնահատկությունները **3**
Нубар Чалобян – Об основных проблемах и особенностях посреднических миссий в переговорном процессе
Nubar Chalemyan – On Key Issues and Peculiarities of Mediation Missions in Negotiation Process
- Էրիկ Դավթյան* – Թուրքիայի, Վրաստանի և Ադրբեջանի եռակողմ համագործակցությունը տրանսպորտի ոլորտում..... **10**
Эрик Давтян – Трехстороннее сотрудничество Турции, Грузии и Азербайджана в сфере транспорта
Erik Davtyan – Trilateral Cooperation between Turkey, Georgia and Azerbaijan in the Sphere of Transport
- Արամայիս Գրիգորյան* – Հակամարտությունների մեջ ներքաշված փոքր պետությունների դիվանագիտությունը ԵԱՀԿ Աստանայի 2010 թ. զագաթնաժողովում..... **26**
Арамаис Григорян – Дипломатия малых стран, вовлеченных в конфликты, на саммите ОБСЕ в Астане в 2010 г.
Aramayis Grigroyan – Diplomacy of Small Countries Involved in Conflicts at OSCE Summit in Astana in 2010

ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ПОЛИТОЛОГИЯ

POLITICAL SCIENCE

- Նինա Անտանովիչ* – Электронное правительство как технология государственного управления (сравнительный анализ)..... **34**
Նինա Անտանովիչ – Էլեկտրոնային կառավարությունը որպես պետական կառավարման տեխնոլոգիա (համեմատական վերլուծություն) (ռուս.)
Nina Antanovich – Electronic Government as a Technology of Public Administration (comparative analysis) (Rus.)
- Էդգար Քալանտարյան* – Էլեկտրոնային և սոցիալական մամուլը պետական կառավարման համակարգում..... **45**
Эдгар Калантарян – Внедрение электронных и социальных медиа в систему государственного управления
Edgar Kalantaryan – Electronic and Social Media within the State Governance System

Հայկ Նազարյան – Ադրբեջանի տեղեկատվական քաղաքականությունը ապրիլյան քառօրյա պատերազմում.....	54
Айк Назарян – Информационная политика Азербайджана во время четырехдневной апрельской войны	
Hayk Nazaryan – Informational Politics of Azerbaijan In the 4-day War of April	
Նարինե Աղայան – ՀՀ տեղեկատվական անվտանգության մարտահրավերները արդի փուլում	64
Нарине Агаян – Вызовы информационной безопасности РА на современном этапе	
Narine Aghayan – Challenges of Information Security of RA at the Contemporary Stage	
Հայկուհի Մկրտչյան – ՀՀ պետական տեղեկատվական քաղաքականության հիմնական ուղղությունները.....	73
Айкуи Мкртчян – Основные направления государственной информационной политики РА	
Haykuhi Mkrтчyan - Main Directions of State Information Policy of the RA	
Տեղեկություններ հեղինակների մասին.....	82
Сведения об авторах	
Information about the Authors	

«Բանբեր Երևանի համալսարանի. Միջազգային հարաբերություններ, Քաղաքագիտություն» հանդեսը լույս է տեսնում տարեկան երեք անգամ: Հրատարակվում է 2010 թվականից: Իրավահաջորդն է 1967-2009 թթ. հրատարակված «Բանբեր Երևանի համալսարանի» հանդեսի:

Журнал "Вестник Ереванского университета. Международные отношения, Политология" выходит три раза в год. Издается с 2010 года. Правонаследник издававшегося в 1967-2009 гг. журнала "Вестник Ереванского университета".

The "Bulletin of Yerevan University. International Relations, Political Science" is published thrice a year. It has been published since 2010. It is the successor of "Bulletin of Yerevani University" published in 1967-2009.

Խմբագրության հասցեն. Երևան, Ալեք Մանուկյան փող., 1, 107

Адрес редакции: Ереван, ул. Алека Манукяна 1, 107

Address: 1, 107, Alek Manoukian str., Yerevan

Հեռ. 060 710 218, 060 710 219

Էլ. փոստ՝ ephbanber@ysu.am

Վայր՝ ysu.am

Վերստուգող սրբագրիչ՝
Контрольный корректор
Proofreader

Գ. Գրիգորյան
Г. Григорян
G. Grigoryan

Համակարգչային ձևավորում՝
Компьютерная верстка
Computer designer

Մ. Աբգարյան
М. Абгарян
M. Abgaryan

Ստորագրված է տպագրության 25. 04. 2017:
Տպաքանակ՝ 100: Չափսը՝ 70x108 1/16: Թուղթ՝ օֆսեթ:
Տպագրական 5 մամուլ: